

HELYEM·HÁZAM·PALOTÁM

RÁKOSPALOTA ■ PESTÚJHELY ■ ÚJPALOTA

HELYTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐJE

Egy mintaüzem
emlékei

Baleset vagy
szabotázs?

Csodás csetneki
csipkéink

ELEK M.
CIPŐÜZEME
PESTÚJHELY

IV. évfolyam ■ 1. (9) szám
2018. február

Megbízott főszerkesztő:
Rátonyi Gábor Tamás

Szerzőink:

- Eöry Áron (1983) *politológus, politikatörténeti kutató. A Károli Gáspár Református Egyetem Történelm-tudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója.*
- Erdei T. Lilla (1979) *etnográfus, csipkékutató, az Iparművészeti Múzeum Textil és Viselet osztályának egykori munkatársa, jelenleg szabadúszó.*
- Kelemen Árpád (1950) *ny. művelődés-szervező. 1978-tól az Újpalotai Szabadidő Központ munkatársa, 1987–2016 között az intézmény vezetője volt.*
- Kovács Ildikó (1973) *marketing-kommunikációs szakértő, XV. kerületi lakos.*
- Nagy Anita Ágnes (1983) *művészettörténész, korábban az Iparművészeti Múzeum Textil- és viseletgyűjteményében dolgozott, jelenleg a Rákospalotai Múzeum muzeológusa*
- Rokob Tibor (1965) *pedagógus, újságíró. A Rákospalotai Leányjavító egykori nevelőtanára. 1990-től csaknem 20 éven át Pestújhelyen élt.*
- Simon Bálint István (1992) *a Szegedi Tudományegyetem történelem és társadalmi tanulmányok szakos hallgatója, XV. kerületi lakos. Kutatási területe a fővárosi autóbusz-közlekedés története.*
- Szunyogh László (1952) *Tanár. Pestújhelyen született, többek között a XV. kerületben a Pestújhelyi Általános Iskolában tanított (2000–2012). Volt újpalotai és rákospalotai lakos is.*

Pestújhelyi iparostársadalma:
Elek Mihály cipőüzemének dolgozói (Határ út 1.)
FORRÁS: RÁKOSPALOTAI MÚZEUM

Szunyogh László	
A Budapest sugárúttól a Pestújhelyi útig	2
Rokob Tibor	
Egy mintaüzem emlékei	8
Eöry Áron	
„A pestújhelyi pogromhős”, majd „detronizált apostol”	20
Kelemen Árpád	
Több évtizedes hagyomány lett az Újpalotai Napokból	28
Kovács Ildikó	
Baleset vagy szabotázs?	32
Simon Bálint István	
Rákospalota első buszjárata: a 25-ös története 1. rész	44
Erdei T. Lilla – Nagy Anita Ágnes	
Csodás csetneki csipkéink	54
Kép, szöveggel	56

Kedves Olvasó!

2018 az országgyűlési, 2019 az önkormányzati választások éve lesz. Mi magunk továbbra sem foglalkozunk napi politikával, de politikatörténettel igen: a választásokon indulók és a települések kapcsolata, a választások eredménye, hatása az itt élők mindennapjaira nem csak érdekes, de mindig tanulságos téma is. A mostani számunkban olvasható írás Pestújhelynek egy – szerencsére – elfeledett személyiségéről, a szélsőségeiről hírhedt Budaváry Lászlóról szól. Számunkra történetében nem csak az a tanulságos, ahogy felbukkant, majd visszasüllyedt az ismeretlenségbe, hanem az is, ahogy a község lakosai az egyre fogyatkozó támogatói mellett érezhetően elfordultak tőle. Az írás azonban a helyi ügyeken túlmutatva bemutatja azt is, hogy az 1920-as években egyre elfogadottabb szélsőséges ideológiák miként ágyazódtak be a társadalmi közbeszédbe, hogy váltak a politikai tematizálás részévé – és végül miként utasították el ezt egy egészséges mentalitású közösség – Pestújhely – tagjai. Másik írásunk azt vizsgálja: egy másfajta eszme milyen befolyást képes gyakorolni egy ipari katasztrófa kivizsgálására, annak megítélésére. Az 1947-ben a Hutter és Lever növényolajgyárban történt robbanás sajtóvisszhangja az utókor számára kevés kapaszkodót nyújt a történetek okainak megismeréséhez, annál többet mutat azonban a korszak politikai paranoiájáról, a vétkesek – és talán az ártatlanok – meghurcolásának hátteréről.

Arra intenek ezek a közös múltunkból felidézett példák, hogy bármilyen magasra hág a propaganda által felkorbácsolt választási izgalom, tudjunk embernek maradni, mások véleményének tisztelete mellett a szélsőségeket elutasítani.

A megbízott főszerkesztő

Rákospalota város 1930-ban, egy személygépkocsiból átalakított tűzoltóautója
(A RÁKOSPALOTAI MŰZEUM FOTÓTÁRÁBÓL)

A BUDAPEST SUGÁRÚTTÓL A PESTÚJHELYI ÚTIG ÉLŐ MÚLT – MARADANDÓ ÉRTÉKEK

ÍRTA: Szunyogh László

Egy település az évtizedek folyamán változik, átalakul, újjászületik. A huszadik század végén ezek a folyamatok felgyorsultak. Voltak városrészek, amelyek egyszerűen eltűntek, azaz eldőzerolták. Gondoljunk csak Óbuda történelmi városközpontjára vagy a szomszédos Újpest régi házai helyén felépült lakótelepekre. Hozzáink legközelebb Újpalota rengetege a bizonyíték, igaz ennek felépülése a pestújhelyi lakóházak kisebb hányadát emésztette fel.

Az évek változásai módosítanak az utcaképen is. Egy-egy épület átalakul, a renoválások eltűntetik az eredeti külső formát. A Pestújhelyi út csak lassan változott, nagyjából megtartotta azt a kisvárosi hangulatot, ahogyan a XX. század elejére kialakult. Természetesen ma már nem találunk annyi boltot, vállalkozást mint a 30-as években. Nincsenek már meg azok az üzletek amelyek a 60-as-70-es években szolgálták ki a lakosságot. Ha végigsétálunk a Pestújhelyi úton azért mégis átélhetjük azt az érzést, ami felidézi a régmúltat. Elsősorban a külsőségekben, az utcakép változatlansága okán. Maradtak a földszintes épületek, a kertes családi házak, és azok az emeletes házak is, amelyek még a századelőn épültek. A templomok is biztos iránypontjai a településnek. A 24-es (pár éve 124-es) autóbusz is hasonló útvonalon szállítja az utasokat Rákospalota felé és vissza Zuglóba.

Séta közben hiába keresünk illatszerboltot, lakost, zöldséget, gyógyszertárat, trafikot. Nem

találjuk a Gelkát, a Röltetet, de még a Vigadót sem. A régi boltok egy része megszűnt, vagy más profillal működnek tovább. A lehúzott redőnyök mögött üres üzletek várják, hogy valaki újrakezdjen... Az egy kilométer hosszú főutcán ma 25-30 vállalkozás működik.

A Pestújhelyi útnak azért vannak egészen különleges pontjai. Ahol megállt az idő. Ahol lényegében – kis túlzással – nem változott semmi...

Pestújhelyi út 31. postahivatal

Az 1900-as évek elején épült, az első pénzintézet a *Pestújvidéki Takarékpénztár* kezdte el itt a működését. Későbbi neve *Első Pestújhelyi Takarékpénztár* lett. 1910-ben csak a saroképület készült el, nagyon szép kődíszítésekkel és jellegzetes kis timpanonnal. A kétoldali hozzáépítés csak 1931-ben történt meg. Ezek a részek ma lakóépületek, a II. világháború előtt itt pékség üzemelt. 1945 után a Magyar Posta tulajdona, azóta üzemel a postahivatal ebben a régi épületben.

A hatvanas években jártam először az épületben. Itt vásároltam képeslapot, bélyeget. A piros postaládába dobtuk be a leveleket. Itt váltottam be az iskolai takarékbélyegeket is, amit ha jól emlékszem június hónapban fizettek ki. Itt a postahivatalban lehetett telefonálni is. Egy üvegajtós fülke volt, a falra volt felszerelve a készülék.

Bedobtuk a tantuszt és a bűgő hang után lehetett tárcsázni. A helyi budapesti hívás egyszerű volt, de interurbánra (vidéki vagy külföldi hívásra) már várni kellett. A postáskisasszony szólt, hogy *van vonal, tessék telefonálni*.

Ma már csak az ajtó maradt meg, rajta az üvegre maratott magyar címer és a felirat: *távbeszélő*. Nagyon sajnálom, hogy a hajdani fülkét lebontották. Talán elfért volna, nem foglalt el olyan nagy helyet. Talán érdemes lenne rekonstruálni...

A berendezés, a bútorzat is a régi. A lakkozott pultsor, a főpénztár mívés ablaka dicséri a hajdani asztalosmunkát. Az üveglablakok mögött 100 évvel ezelőtt is ugyanott ültek a takarékpénztár hivatalnokai. Ma már persze számítógép, hamispénz-felismerő és pénzszámloló szerkezet is segíti munkájukat. De megvan még a „ferencjózsef-korabeli” széf, és a pénztároló vaskazetták. Működőképesek az

ablaknyitó szerkezetek, eredeti a bejárati ajtó is. Biztonságosak a kovácsoltvas, zöld színű redőnyök is. A belső lengőajtót leszerelték, szerintem praktikussági okokból.

A pestújhelyi postahivatal épülete és berendezése műemlék. Működik, funkcionál, dacol az idővel. Jó dolog ez, nem csak a ritkaság miatt. Ahogy a postai ügyintéző hölgy az ablak mögül megjegyezte: Itt minden a régi, csak mi változunk... Igaza van, az élet mehet úgy is tovább, hogy nem forgat fel mindent...

Pestújhelyi út 35/b. Aranyeső eszpresszó

A postától úgy 50 méterre is egy érdekes épülettel találkozhatunk. Emeletes ház, a földszinten vendéglátó-ipari üzlet. Ha külsőleg tekintünk ez épületre, akkor érezhetjük, hogy a megkopott falak, az ablakok értékeket hordoznak. Elég, ha a kovácsoltvas lakó-bejárati kapuját nézzük. Egyedi formák, csavaros formájú díszítésekkel. Mestermunka. Az emeleti középerkély finom mívű kovácsoltvas korlátja pedig nagyon szépen kiemeli az épület arányait. Az ablakok gyönyörűek. Nem csak a szakmunka kiválóságát hordozzák, de az építész-mérnökök tervezési igényességét is.

A hatvanas-hetvenes években meghatározó üzlet volt az Aranyeső. Ide jártunk fagyizni, bambizni. Egy gombóc 50 fillér, ami persze jeges volt rendesen... A pestújhelyiek innen vitték a süteményeket, a tortákat. A sláger a krémes volt. A sima és a francia. Persze még számtalan fajta minyon fogyott és mellé üdítő italok. Emlékszik

Budapest-Pestújhelyi posta, Pestújhelyi út 31.
(A SZERZŐ FELVÉTELE)

még valaki a Márkára, az Almuskára, a Traubiszódára és a narancsízű –kátrányos – Bambira? Nem volt nagy üzlet, nagyjából 10 kisebb asztal fért csak el. Úgy emlékszem, hogy mindig sokan voltak benne. Szombat-vasárnap biztosan. A falon volt egy kép, rajta fiatal, kontyos nő tartotta a kávéscsészét. Mosolygott, a kép alatt írás: Ez igen! Itt finom a kávé!

Ha jól megfigyeljük az utcai homlokzatot, akkor érezhető, hogy valamikor változtattak az eredeti állapoton. A harmonikus, szecessziós jellegű formákba „belepiszkáltak”. Az üzleti portál rendkívül egyszerű. Nagyméretű üvegfelületek, amiből az egyik valamikori ajtóként működött. Új bejáratot alakítottak ki. Mi indokolhatta a változásokat? Hogy megtudjuk, vissza kell lépünk a történelembe.

Ezt az házat is az 1900-as évek elején építették. Tulajdonos Kovács (Krausz) József volt, aki a kornak megfelelően lakását az emeletre tervezte. A fiával, Miklóssal működtették családi vállalkozásukat. Krausz József a Pestújhelyi Általános Ipartestület vezetőségi tagja is volt. A cég 1909 óta működött, amikor a pestújhelyi kórháztól kaptak megbízásokat 40-50 munkással dolgoztak. 1929-ben nyitották meg árukereskedési üzletüket. Elsősorban festékekkel, ecsetekkel és egyéb szakipari eszközökkel kereskedtek. Abban az időben divat volt a hengereléssel felhordott falminta, széles választékot kínált a bolt a gumihengerekből. Természetesen más, a háztartással kapcsolatos eszközöket és tárgyakat is árultak. Talán a későbbi korok *háztartási boltjaira* hasonlíthatott az áruválaszték. A cég 1949-ig működött, ezt követően az államosítások miatt megszűnt.

Az Észak-Pesti Vendéglátó Vállalat kapta meg az üzletrészt, melyet a célnak megfelelően alakított át. Új portált alakított ki, megszüntette az eredeti utcai homlokzat földszinti részleteit. Elhelyezte az azóta is látható neon feliratokat. Az Aranyeső Eszpresszó 1990-ig várta a vendégeket.

A rendszerváltás ismét változásokat hozott, az üzletet visszakapták eredeti tulajdonosai. Felmerülhetett az a kérdés, hogyan tovább? Milyen profilú legyen a vállalkozás? Legyen az eredetileg megálmodott irány, vagy folytatni kellene a cukrászdát...? Nem tudom miként történt a családi megbeszélés, én csak kívülről az utcáról tekintek a boltra... Úgy vélem, hogy a háztartási bolt gondolatának elvetése logikus volt. Csak itt a Pestújhelyi úton a közelmúltban vagy 3-4 ilyen típusú vállalkozás szűnt meg. Ez az a kereskedelmi ágazat, amit a gombamód szaporodó bevásárlóközpontok, szakáruházak azonnali tönkretettek.

Aranyeső Espresso, Pestújhelyi út 35.

(A SZERZŐ FELVÉTELE)

Maradt a vendéglátás. A sors fintora, hogy hasonlóan a háztartási boltokhoz, a régen meglévő éttermek, kisvendéglők és az egyszerű kocsmák is folyamatosan megszűntek. A környéken nem is maradt meg talán csak egy hagyományosnak mondható más talponálló.

Az „Aranyeső” jellegzetes színfoltja a Pestújhelyi útnak. Nagyon szép a név – Aranyeső. Szép maga az épület is. Megörzendőnek tartanám, hiányozna, ha eltűnne. Itt volt, itt van, hordozza a későbbiekben is a kisvárosi hangulatot. Ha nem is cukrászdként, ha nem is kávéházként vagy presszóként. Vendéglátó üzletként továbbra is, talán sörözőként. Talán retro-bárként? De ha másként nem, akkor egyszerű kocsmaként...

Pestújhelyi út 42. Észak-Pesti Kórház

A kórház területe az, amely az idők folyamán abszurd módon a legtöbbet és egyben a legkevesebb változást szenvedte el.

1904-ben készült el az első épület, mely 140 férőhelyes ideg és elmegyógyintézet volt. 1912-ben az Országos Társadalombiztosítási Intézet veszi meg és egészen 1928-ig nagyarányú építkezések után alakul ki az egészségügyi komplexum. Előbb Munkáskórház, majd az első világháború idején hadikórházként működött. A harmincas évektől tüdőbetegek szanatóriuma. A kórház-szanatórium a községgel szerves együttműködésben élte mindennapjait. A szecessziós épületek az akkori kor gyógyítási igényeinek

tökéletesen megfeleltek. A környező park, a rengeteg fa és füves terek mind a betegek gyógyulását segítették elő.

1945 fordulópont a kórház életében. Zárt, megközelíthetetlen területté vált a hét hektáros terület. A Szovjetunió Vörös Hadserege kisajátította a szanatóriumot és az ideiglenesen hazánkban tartózkodó Déli Hadseregcsoport katonai kórháza lett. 46 évig tartott ez az „ideiglenes” állapot...

Mivel jelentős létszám állomásozott az országban, az új tulajdonosok számára szükségessé vált a kórház bővítése. Felhúztak két ötszintes kockalakóházat, jellegtelen külsejű nővérszállót, tisztiklubot, postát. Felépült egy beton-monstrum, mely 1985-ben készült el. Méretei: 138 m hosszú, 38 m széles, 5 szintes épület. Alapterülete 4000 négyzetméter. A nyolcvanas évek legmodernebb felszerelésű sebészetét, több műtővel, orvosi szobákkal, röntgennel és 570 kórházi ágygal adták át. A szovjetek ezen kívül az évek folyamán alagutakat fúrtak, bunkereket létesítettek a felszín alatt.

A Pestújhelyi út és az Adria utca sarkán egy modern stílusú bauhaus házat láthatunk. 1936-ban épült személyzeti lakások számára. Ez az épület is műemlék, ugyanúgy mint a szecessziós épületek. A Pestújhelyi úton járók a kórház területére nem nagyon tudnak belátni, hiszen körben két méternél is magasabb falkerítés fut végig. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején már többször előfordult, hogy kiskatonák lestek ki a kerítés tetejéről. Belátni nem lehetett, de érezni annál inkább a disznóólak intenzív „illatát”. Igen, a kórház területén disznóólak sorakoztak. Bizonyára szükség volt ezekre az épületekre.

Talán a kórház „önellátásra” rendezkedett be, a hűsszükségletet gondolták így beszerezni? Nem valószínű, hogy annyi volt az állatállomány, bár a szag alapján...

Pestújhely „szerencséjére” így, elképesztő kuriózzal gazdagodhatott, a városrész központjában, a fővárosban hagyományos technológiával dolgozó sertéshizlalda működött.

Van-e olyan pestújhelyi, aki ne emlékezne rá? A mai pestújhelyi lakosok 1991 óta reménykednek a kórház ügyében. 25 év telt el, nem történt komoly előrelépés. A grandiózus betonvázú épület ablakai betörve, pusztul minden része. A park fái is öregednek, nem nőhetnek az égig. A szecessziós épületeket részben már felújították, a főépületben orvosi rendelő működik. A bauhaus stílusú ház azonban katasztrofális állapotban van.

2017-ben változásokat tapasztalhattunk. Felépült az Adria utca oldalán az új egészségügyi központ. Lebontották a mindenféle műhelyeket, raktárakat, a valamikori disznóólakat is. Valami talán elindul...

Pestújhelyi út Sztáray Mihály tér

Minden rendes falunak, városnak volt olyan tere, ahol a zöldséget, gyümölcsöt és egyéb árut szerezhetett be a lakosság.

Itt – eredeti nevén a Paula, majd Calvin, később Cservenka Miklós téren – volt Pestújhely piaca. A környék településeiről jöttek az őstermelők terményeikkel. 1930 után sikerült a terep rendezésével

jobb körülményeket teremteni. Rendezettebbek lettek az árusítási feltételek, egy kisebb árucarnok is felépült. A zöldségpiac 1968-ig üzemelt. Ekkor adták át az új bevásárlóközpontot majd később a szolgáltatóházat. 1990 után itt is történtek változások. Tulajdonos-változások sora következett, mára csak az eredeti Közért épületében működik Babelék Étterme.

Az évtizedek során történt fordulatokat egyetlen bolt vészeltte át, közelről „tapasztalhatta” a történelem kifürkészhetetlen útjait.

A mai Sztáray tér egyik háza (Neptun utca 1/c) 1910-ben épült. A földszintes épület magában foglalta a lakóépületet is, az üzlet a nagyobb alapterületet foglalta el. Nagy Lajos boltja a mai fogalmakkal élve *háztartási és vas-műszaki bolt* lehetett. Az államosítás után a Vasedény Vállalat bérleménye lett. Több mint 45 évig vásárolhattunk a „*vasedény*” árukészletéből. 1990 után ezt a céget is privatizálták, mint annyi mást. 1993-ban a Halász Kft. megvette a bérleti jogot, így azóta hasonló kereskedelmi választékkal viszi tovább a boltot. Az üzlet már több mint 105 éve ugyanazokat a termékcsoportokat árulja, mint a kezdetekben.

A fenti bolttörténet önmagában is érdekes, de a különlegesség nem csak ebben rejlik. Lépünk be a Vas-Műszaki Bolt ajtaján. Két lépcsőfok és máris meglepetés ér bennünket. Évtizedeket (évszázadot?) lépünk vissza az időben. Olajos hajópadlón járunk. A masszív L alakú pult választja el a vásárló területet az eladótól. A pulton régen látott Record típusú mérleg. Ilyen mérlegek a hatvanas években voltak használatosak a közértekben és a hentesboltokban.

Az áruk körben a szekrényekben, polcokon sorakoznak. A berendezés egyszerű, de erős faanyagból készült. Halványzöld festése már kopott, de az eredeti 1910-ből. Korabeli a raktár polcrendszere, az ablakok és a bejáratú ajtó és a kirakat is. A kirakat terét ritkán látható maradt üveglablakok zárják le. Az évszázad során a betérő vevők ezrei erősen koptatták a fapadlót, elsősorban perse ott, ahol a vevők a pultnál állva vásárolnak. Ott bizony nagy az igénybevétel, ki is kopott a padló. A hibás kéttenyérnyi területet betonral töltötték ki. A megoldás tökéletes, a többi felület még évtizedekig ellenállhat a kopásnak... A bolt fűtését eredetileg szén-fafűtéses vas-kályha biztosította. Már a *vasédes* időszakban megtörtént a korszerűsítés, olajkályhát állítottak be. Különleges látvány, hogy még mindig megmaradt ez a rendszer.

Az árukészlet természetesen a mai kornak megfelelő, de sok az olyan termék, amit száz évvel ezelőtt is kerestek: drótok, csavarok, szögek és kéziszerszámok. Ilyenekre mindig szükség lesz. Érdekesség, hogy a mai tulajdonos-eladó, stílszerűen a „*skanzen*” környezethez a szögeket, csavarokat újságpapírba

csomagolja: staniclit csavar és összehajtva adja át a vevőnek. Az üzletben vásárolhatunk kályhacsöveket, kerítés drótfonatot, talicskát, zárat, vasalatot, fűróhegyeket és ereszcatornát is. Ha még hozzátesszük az elektromos kisgépeket, láncokat és hegesztő berendezést, akkor lényegében kiderült, hogy itt mindent kapni. A felsorolás nem volt teljes körű...

Az üzlet tulajdonosa a Halász Kft. Halász Sándorné Marika néni alapította a céget. Pestújhelyi születésű, a Nagy-féle boltban is sokszor járt. Férje és ő is a Vasedény üzletében dolgozott. A rendszerváltás lehetőséget adott, hogy önálló vállalkozásba fogjon. Nyugdíjazása után az üzlet irányítását és működtetését a fia vette át. A családi vállalkozásnak sikerült megteremtenie egy olyan kereskedelmi formát, mely ötvözi a múltat és a jelent. Kívánom, hogy legyen jövője is.

A Pestújhelyi út, a település fontos útvonala volt. Elsősorban az üzletek, szolgáltatások vonatkozásában. Mára lényeges változásokat tapasztalhatunk. Más már az életmód, mások a gazdasági feltételek. Megjelentek a bevásárlóközpontok, plázák. A még meglévő pestújhelyi üzletek jövője bizonytalan. Lehet, hogy megtalálják azt a gazdasági rést, amely lehetőséget ad a megmaradásra és a fejlődésre is. Legyen úgy!

Az új helyzetnek megfelelően az utcakép is lassan változik. A lebontott üzletek és házak helyén többlakásos társasházak épülnek. Most még kevés készült el, de mit hoz a jövő? A Pestújhelyi út, mint valamikori szolgáltatási-üzleti központ megszűnik és lakóterületté válik? ■

A vas-műszaki bolt portálja 2017-ben
(A SZERZŐ FELVÉTELE)

EGY MINTAÜZEM EMLÉKEI

A PALOTAI BŐRDÍSZMŰ GYÁRTÁS MÚLTJA ÉS JELENE

ÍRTA: Rokob Tibor

A kerületi lakosság idősebb generációja számára hosszú időn keresztül munkát és megélhetést jelentő üzemek mindennapjai nem egykönnyen törlődnek a palotaiak emlékei közül. Jó példa erre a bőrgyáriak közössége. Orvosi rendelőben, tömegközlekedési eszközön, vagy bármilyen más közösségi térben járva gyakran megüti az ember fülét az egykori üzem alkalmazottainak egymás közötti beszélgetése. Többségében nyugdíjas korú asszonyok idézik fel a régmúltat, ami kétségtelenül arról árulkodik, hogy a Palota-szerte jól ismert, nagy létszámú gyár dolgozói milyen szívesen emlékeznek vissza fiatalkoruk hajdani helyszínére. Beszélgetéseikből érezhetően kihallani volt munkahelyük iránt érzett szeretetet, valamint a mára jócskán átalakult gyár megszokott munkafolyamatait, valamikori munkatársak szavait, cselekedeteit. A múltat felelevenítő történetek az emlékezés igazi örömét csalják arcukra.

A Dozzi-féle szalámigyár az 1910-es években egy képeslapon
(FORRÁS: FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST-KÉPGYŰJTEMÉNYE)

Ma már sajnos egyre kevesebben és ritkábban, de – hála a nem kevés energiát felemésztő szervezésnek – még mindig rendszeresen találkoznak az életük nagy részét a gyár alkalmazottaiként leélt dolgozók. Volt idő, amikor az épületet is meg tudták látogatni, ám jó ideje már ugyanaz a kerületi vendéglő ad otthont a bőrgyáriak találkozóinak. A továbblépés előtt azonban fontos tisztázni egy dolgot. Ha a palotai üzem szóba kerül, szinte minden érintett egy emberként bőrgyárról beszél, ám a gyárnak helyet adó épületnek vajmi kevés köze volt a klasszikus értelemben vett bőrgyártáshoz. A rengeteg vizet igénylő állati bőrök feldolgozásának központjaként már a század elejétől elsősorban Újpestet nevezhetjük. A nyersbőrök cserzése, meszezése, puhítása, vékonyítása, szárítása az államosításig a két leghíresebb bőrgyár a Wolfner Gyula, valamint a Mauthner Testvérek által alapított hatalmas üzemekben zajlott. Tulajdonképpen csak e gyárak állami tulajdonba vétele, és a belőlük 1950-ben megalakuló Táncsics Bőrgyár létrejöttével indulhatott el bármilyen bőripari tevékenység Palotán¹.

Nem szabad azonban szó nélkül hagyni a későbbi bőrfeldolgozásnak helyet adó patinás épület ipartörténetileg is jelentős múltját. Az U alakú, klinkertéglás, többszintes létesítmény annak idején szalámigyárnak épült. Erre utal a ma is álló, használaton kívüli víztornya. A terület fejlődésében akkoriban nagy szerepet játszott az ország első, 1847-ben megnyitott Pest-Vác vasútvonala. Ennek Istvántelek elnevezésű megállója szinte a Dozzi Szalámigyár Rt. kapujában tette le a Pest-ről érkezőket. Dozzi József vállalkozásáról fontos tudni, hogy rövid időn belül az új alapítású gyárak legjelentősebbikévé vált Palotán. 1910-

ben, a termelés megindulása után néhány évvel már száz embert foglalkoztatott².

De ki is volt e korában közismert portéka névadója? A szalák Itáliába nyúlnak. Az olasz szalámikészítők megjelenése új fejezetet nyitott a magyar húsipar történetében. A Dozzi mellett jó név volt akkoriban a Vidoni, vagy a Del Medico szalámi is. A palotai gyár későbbi megalapítását két, 1870-ben Pest-Budára költözött gesztenyeárusnak köszönhetjük. Az itáliai kereskedők – hazai ízekre vágyva – először csak önmaguknak, ám később már eladásra is gyártani kezdték a titkos receptek szerint készülő szalámit. Ők hívták az országba unokaöccsüket, Giuseppe Dozzit, aki a Pesten megalapított, majd Rákospalotára költöztetett gyárának termékeivel 1900-ban már a Párizsi Világkiállításra is eljutott³.

Mint annyi egyéb jól prosperáló rákospalotai gyárat, a háború ezt a vállalkozást is tönkretette. A második világháború befejeztével a cég Herczegh József tulajdonába került. Az egyes források szerint a Herczegh-féle hús és konzervgyár 1945-től szovjet bérmunkát végzett⁴. Mikor a gyár vezetője 1947-ben elhagyta az országot, a húsárugyár Héderváry Károly és üzlettársai tulajdonába került. A korábban 250 fővel dolgozó üzem hónapok alatt csődbe ment. A dolgozókat fizetés nélkül az utcára tették, a gyár gépeit pedig elárverezték⁵.

Az államosítás utáni szocialista ipar új szerepet szánt a nagy múltú épületnek. 1949-ben a Wolfner Bőrgyár gépszíjgyárát, a Mauthner Bőrgyár finombőr-gyártó üzemét, valamint az ugyancsak újpesti Szegő Bőrművek konfekciós

1 Dr. Tóth Béla (szerk.): A Táncsics Bőrgyár története - (Műszaki Könyvkiadó, 1984., 52. o. – továbbiakban: Táncsics)

2 Czoma László (szerk.): Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből - (Budapest 1974., 279. o. – továbbiakban: Czoma)

3 Mojzes Ildikó (szerk.): Üdvözlét Rákospalotáról és Pestújhelyről - Rákospalotai Múzeum 2005.

4 Sőregi Zoltán: Egy vegyes házasságból származó honvédtiszt naplója archivnet.hu, 11. évfolyam 1. szám 2011.

5 Czoma - 503. o.

A Rákospalotai Bőrkonfekció hirdetése

részlegét összevonva hozták létre a Rákospalotai Bőrkonfekció Nemzeti Vállalatot⁶. Az új cégben fél tucat kisebb-nagyobb szíjgyártó, díszmű, és hasonló termékeket gyártó magánvállalatot egyesítettek. Az így fuzionáló vállalkozások többnyire kezdetleges gépekkel és termelői apparátussal dolgoztak⁷. Bár az induló vállalat már 1949-ben megalakult, a termelés megindítására csak 1950 áprilisában került sor. Az elsősorban gépszíjakat, valamint bőrdíszmű-árut gyártó cég kezdő munkáltszáma 586 fő volt. De 1953-ra e szám már csaknem elérte az ezret⁸.

A Dozzi Szalámigyár Rt. monumentális bejárata a sínekkel párhuzamosan futó, mai Taksony sorra nyílt. Kerítéssel körbevett, hatalmas fedett bejáratából ma már csak vajmi kevés ismerhető fel. Az egykori épület kerítésének darabjai a földön fekszenek, emeleti ablakai sorban betörve. A vasúti sínek felől szinte teljesen lakatlannak tűnő, számtalan átalakításon, és bővítésen átesett épületet ma csak „szellemházként” emlegeti a környék. A már-már romosnak mondható, láthatóan nem használt, emeleti helyiségei fölött a tetőzet erősen hiányos, lyukakkal teli. Több helyütt magas gaz burjánzik a ház tetőcserepei között is.

A bőripari termelés megindulásakor a telekkönyvi adatok szerint az üzem 1870 nm-es területét a Dembinszky (ma: Wysocki), az egykori Mezőhegyes (ma Pázmány Péter), valamint a Patyolat utca határolta⁹. Az épület egykori impozáns főbejáratát nem vették igénybe. A különböző tevékenységtől függően több kaput is kialakítottak. Ezek közül a ma is használt főbejáratot – a személyi portával és a gépjárműforgalommal együtt – a Dembinszky utcai II-es kapu vette át. Bár az itt

Rákospalotai Bőrkonfekció

GYÁRTJA:

Az összes ipari, kereskedelmi, közlekedési és mezőgazdasági vállalatok műszaki cikkei, továbbá jelentős választékban fogyasztási bőrcikket.

Jellemző termékek:

Géphajtósíj, pickerek méret és típus szerint
Cipőráma (bőr és PVC)
Nyergesek, táskák
Sportárúk
Műszaki bőrcikkek, tömítések
Textiltechnikai bőrcikkek
Munkásvédelmi bőrcikkek
Bőrdíszműárúk
Lőszerszám stb., stb

Mérnökei, szakemberei, szerelői a legnehezebb műszaki problémák megoldására rendelkezésre állanak

Gyártelep:

XV., Dembinszky u. 1

Értékesítési osztály:

VI., Majakovszkij u. 35

fekvő utca minden bizonnyal már a múlt század második felében kiépült, nevének első előfordulásával csak 1912-ben lehet találkozni¹⁰. 2012-ben azonban, a helyi lakosság szerint meglehetősen indokolatlan átkeresztelés történt. Az utcát Dembinszky Henrik helyett egy másik lengyelről, a magyar szabadságharcban ugyancsak résztvevő tábornokról, Józef Wysockiról nevezték el. Így a gyárépület pontos címe ma már Wysoczki utca 1. A bőrtermékeket, azok közül is eleinte elsősorban műszaki árukat, gépszíjakat és egyéb szíjazati cikkeket gyártó vállalat megalakulásától kezdve a szocialista ipar mintauzemeként működött. Jól mutatja ezt, hogy már az első évben hatvanhat millió forintos termelési értéket állítottak elő. Pedig a kezdeti időszakban a cég csak közintézményeknek szállított, a belkereskedelemben nem is

6 Sijos Antalné: Az államosítás előtt működött textil-, szőrme- és bőripari vállalatok repertórium (A MOL segédletei, 14. Bp., 2004., 124. o)

7 Palkovics Jenő: Világ színvonalon - Tolna megyei népiújság, 1981. június 28., 4. o.

8 Czoma - 505.o.

9 W. Somogyi Ágnes (szerk.): Adattár a XV. kerület történetének tanulmányozásához (XV. kerületi Tanács Népművelési osztály, 1969. 125. o. - továbbiakban: W. Somogyi

10 Rátonyi Gábor Tamás: Egy rosszemlékű átnevezés háttere, avagy az utcanév mint alku - Utcák terek blog, 2015. június 11.

20 ÉVES a Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat

Fejlesztésünk eredményeként,
termékeink méltó kiegészítői
a legdivatosabb
férfi- és női öltözékeknek

Főbb gyártmányaink:

Aktatáska, iskolatáska,
női bevásárlótáska,
női divattáska, bőrönd,
sporttáska, műszaki cikkek
és gépszíjak

Budapest-XV.
Dembinszky utca 1

jutottak el termékei. A később oly fontos külföldi export pedig 1954-ben még a cég által előállított áruk négy százalékát sem érte el¹¹. Miután az egykori Wolfner bőrgyár konfekcióüzemében hadifelszereléseket is gyártottak, a palotai üzem áruai közül nem hiányoztak a katonai felszerelések sem. Ilyenek voltak a derékszíjak, a pisztolytáskák, s más egyéb, ezzel összefüggő műszaki cikkek¹².

Az egyre növekvő munkaslétszám jól mutatja az üzem folyamatos gyarapodását, bővülését. A közeli vasútvonalnak hála a cég nemcsak a Palotán élőknek, hanem az agglomerációból érkezőknek is fontos munkalehetőséget biztosított. Természetesen elsősorban északról, Fót, Veresegyháza felől jöttek a munkások. Ám az állandó kétműszakos munkarend sokakat ennél távolabbról, akár Vácra is a rákospalotai üzembe vonzott. A munkaversenyek, valamint normák feletti túlteljesítések hatására a kormány-

A vállalat 20 éves évfordulójára megjelent hirdetés. Az üzem alapításának dátuma az átalakítások miatt több lehetőséget kínált, a hirdetés 1970-ben vagy 1979-ben jelenhetett meg

kitüntetések sem maradtak el. A Rákospalotai Bőrkonfekció már 1954-ben megkapta a Minisztertanács vándorzászlaját, majd a céget az első húsz éve alatt 13-szor is élüzemnek nyilvánították¹³. 1951-ben például termelési tervét 123, exporttervét pedig 132 százalékra teljesítette. Mindemellett anyagtakarékossági eredményei is kimagaslók voltak. A bőrgyárak munkaversenyben a második helyezést abban az évben ki sem osztották¹⁴.

A vállalat az ötvenes évek közepén aztán egyre nagyobb tempóban fejlődött, stabil törzsgárdát hozott létre. Az 1955-ös évig az üzem megkészserezte termelését. Ám az 1956-os forradalom eseményei a rákospalotai gyár munkásságát is érintették. Az események után csupán a dolgozók ötven százaléka vette fel a munkát¹⁵. Miután november 4-e után a szomszédos Újpest komoly harcok színtere volt, hallani, sőt olykor látni lehetett a megtorló szovjet tankokat a vasúti sínek másik oldalán, így a Rákospalotai Bőrkonfekció Munkástanácsa a korabeli újságokban üzent a forradalommal szimpatizáló dolgozóinak. A szöveg szerint, aki 1956. december 15-ig nem jelenik meg a gyárban és nem veszi fel a munkát, annak munkaviszonyát a cég megszüntetettnek tekinti¹⁶.

Mikor egyértelművé vált, hogy az addig előállított szíjzatgyártmányok iránti igény egyre csökken, új piacok reményében a vállalat több új profillal próbálta kiegészíteni termelését. Előtérbe került a bőrből készülő kerékpár felszerelések, valamint a minőségi díszműáruk gyártása. Az 1959-ben Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat nevet felvevő cég árucikkeinek összetétele ennek megfelelően jelentősen átalakult. A kerékpár felszerelések, szíjzati termékek, és

11 Kiricsi István: Palota Bőrdíszműgyár (Bőr- és cipőtechnika folyóirat (35. évf. 2. sz. / 1985., 69. o. – továbbiakban Kiricsi)

12 Táncsics – 32. o.

13 W. Somogyi – 124. o.

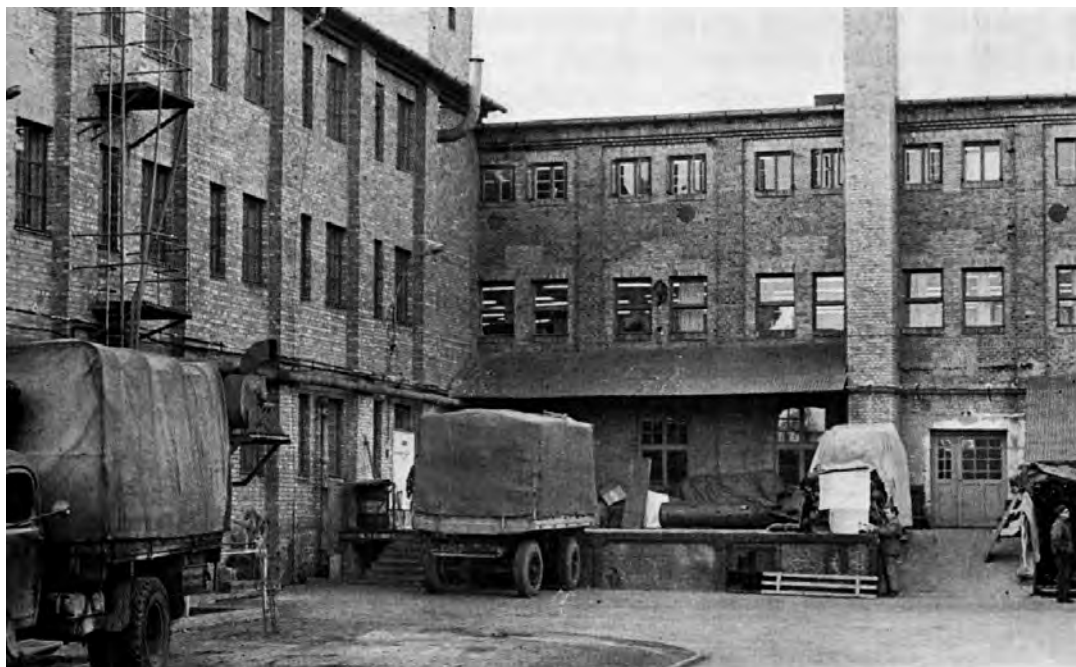
14 Népszabadság, 1951. augusztus 3.

15 Népszava, 1956. november 20.

16 Népszabadság, 1956. december

műszaki áruk mellett jelentősen megemelkedett, 42 százalékra nőtt a különféle, Palotán gyártott díszműáruk mennyisége. A mindenki által csak RBM-nek hívott gyárban az egyre dominánsabbá váló díszműárugyártás következtében műszaki fejlesztésekre került sor. A kibocsátott díszműáruk egyöntetű, megbízható minőségének állandóságát segítette a gyártási folyamatok ekkoriban bevezetett szalagosítása. Az új termékek piacérettiségének egyértelmű visszaigazolását jelentette, hogy a díszműáruk egyre nagyobb része exportként hagyta el az országot¹⁷. Az elhíresült „erbéem” rövidítés az itt dolgozók életében sokszor adott okot a félreértésre, hiszen a BM betűkapcsolatról akkoriban senkinek sem a bőripar jutott eszébe.

Az üzem belső életéről a gyárépület közelében lakó Gerzsényi család mesélt. Az elhanyagolt épületre ma is fájó szívvel tekintő házaspár mindkét tagja a gyárban dolgozott. Gerzsényi Sándor 15 éves vállalati munkaviszonya sem mondható kevésnek, ám felesége, Gerzsényi Sándorné Jucika élete – több mint 30 éven át – gyakorlatilag teljesen összefonódott a bőrgyárral. 1959-ben még betanított munkásként vették fel, ám 1992-ben már középvezetőként hagyta el a gyárat. Sok vele együtt kezdett munkatársához hasonlóan szakmai képzést, és az ehhez elengedetlen szakmai gyakorlatot is ott szerzett. A régi családi iratok közötti keresgélés után előkerült a céggel szoros kapcsolatban álló újpesti Simon Ferenc Bőripari

Felvétel a gyár belső udvaráról 1970 körül

(FORRÁS: CZOMA LÁSZLÓ: TANULMÁNYOK RÁKOSPALOTA PESTÚJHELY TÖRTÉNETÉBŐL - FSZEK BUDAPEST-KÉPGYŰJTEMÉNY)

¹⁷ Flór László: 20 éves a Rákospalotai Bőr és Műanyagfeldolgozó Vállalat (Bőr- és cipőtechnika folyóirat (20. évf. 2. sz. 1970., 53. o.)

A Rákospalotai Bőr és Műanyagfeldolgozó Vállalat 1978-ban

(FOTÓ: FÓVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST-KÉPGYŰJTEMÉNYE)

Szakmunkásképző Intézet oklevele. Az 1973-ban kiadott, vörös csillagos címerrel díszített bizonyítvány a bőrdíszműves szakma megszerzését igazolja. A régi iratok között rátaláltunk az üzem egykori fényképes kapubelépőjének fotójára is, amelynek hátoldalán az egykori be és kilépés dátuma olvasható.

Az asszony elmondása szerint az üzembe nem volt könnyű bejutni. Ám az ő személyes története sokat elárul a szocialista nagyvállalat, és a párt közötti szoros kapcsolatáról. Nem ez volt az első cég, ahol jelentkezését elutasították. A felvételeknél nagy hátrányt jelentett, hogy felvételnél – nagyszülői segítség hiányában – csak az akkor 11 hónapos kisgyermekével a karján tudott megjelenni. Elmondása szerint azt, hogy Palotán végre munkát kapott, a vállalat egy segítőkész portásának köszönheti. Ő tanácsolta, hogy először ne a gyárba jöjjön, hanem menjen el a pártbizottság Eötvös utcai irodájába, és ott szerezzen ajánlást. Ha azt sikerül megszereznie, gond nélkül felvételt nyerhet az üzembe.

Bár nem volt könnyű eljutni a döntéshozókig, többször is fegyveres munkásörökön kellett átkönyörögnie magát, de végül sikerrel járt. Mikor elmondta, hogy miért jött, a pártvezetők nem utasították el: –*„Ha az elvtársnő ennyire bízik bennünk, akkor nem hagyhatjuk magára!”*– szöveg az őt is meglepő, pozitív válasz. Nem sokkal ezt követően az asszonyt otthonában keresték fel, hogy tájékoztassák a sikeres felvételtől, és a munkába állásának mikéntjéről. A vállalatnál – Jucika szavai szerint – viszonylag nagy volt a fluktuáció. Az esetleges személyi változások mögött azonban nem elsősorban a politika állt. A szakszervezet értékelte az alkalmazottak munkához való hozzáállását, annak tisztességes elvégzését, sőt állandóan szem előtt tartotta a munkások családi háttérét is. Ám ha valakinek a neve mellett ott szerepelt a párttitkári szignó, akkor ő biztosabbnak érezhette munkáját. A későbbiekben a pártba is belépő asszony elmondása szerint jócskán volt ugyan agitáció, ám hátrányt senkinél sem jelentett, ha nem lépett be a pártba.

A 6-tól 14 óráig, valamint 14-től 22 óráig tartó kétműszakos munkarendben nagy segítség volt a családoknak az üzem saját tulajdonú bölcsődéje. A szomszédos Landler Jenő Járműjavító dolgozói is idehozták gyermekeiket. Az üzemben konyha is működött. A helyben készített ételeket a dolgozók az üzemi étkezdében fogyaszthatták el. A fém-szekrényekkel teli öltözők mellett zuhanyzási lehetőséget is biztosítottak. De volt az épületben könyvtár, és kultúrterem is. Utóbbit ünnepi alkalmakkor – leginkább május 1-jén – a dolgozók gazdagon feldíszítették. De itt zajlottak a nagyobb ünnepek, búcsúztatók, vendégfogadások, valamint a munkaversenyek eredményhirdetései is. Külön érdekesség volt a gyár saját stúdiója, ahonnan a felszerelt hangszórókon keresztül nemcsak a hivatalos vállalati közleményeket hirdették ki, hanem hangos zeneszóval, dalfesztiválokkal, „szívküldi szívek” – műsorokkal szórakoztatták a szorgos kezű asszonyokat. Minderre az édesanya alakját felidéző Müller Péter író így emlékezik:

„Ha beléptem a munkahelyére – egy bõrgyárban volt anyag-könyvelõ, naponta nyolc-tíz órát dolgozott –, már a portán is mindenki mosolygott rám. Ez a mosoly neki szólt. Az õ fia voltam! Szabad idejében õ kezelte a gyári hangosbeszélõt. Barátságos, meleg hangja ott zengett és szárnyalt a pocolyákkal teli, esõverte gyárudvaron, a nappal is homályos irodákban, a sötét folyosókon, és az iszonyúan bûdös mûhelyekben. Beolvasta a különféle kötelezõ szakszervezeti és politikai híreket, de közben vicceket mesélt, és ártatlan pletykákat. És dalolt is. Azt hiszem, õ volt az országban az elsõ „lemezlovas”, s mint a filmben a Jó reggelt, Vietnam! hõse, õ is egy csodálatos világról, örömrõl adott itt hírt. „Szív küldit” rendezett munkaidõben. A Rákospalotai Bõrkonfekció udvarán nem mozgalmi dalokat bömböltek a hangszórók, hanem

szerelmi vallomásokat, bizalmas üzeneteket, ironikus csipkelõdéseket. (...) De itt hallottam elsõször Tosca imáját és Carmen Habanéráját. Nem lemezrõl. Ő maga énekelt, az anyám, gyönyörû mezzoszoprán hangján, kíséret nélkül. Ott, ahol csak zongorakíséret szólt volna, a szájával csinált úgy, hogy plim-plim. De énekelt cigánynótákat is, cigányul, mert sok roma dolgozott a bõrgyárban. Az idõsek ma is mesélnek róla, hogyan tudott egy átkozottul bûzös és koszos bõrgyárból kedélyes paradicsomot varázsolni!¹⁸

Az együtt dolgozó, szinte kizárólag nõi közösségek munka közben nagyokat beszélgettek. Legtöbbjük örömmel vette föl a munkát, szerette a gyárat, a társakat. Voltak ugyan nagy munkaversenyek a brigádok között, de az egymást jól ismerõ asszonyok között mindig jó volt a hangulat, nagy volt az összetartás. Akik ügyesebben, jobban dolgoztak, munkájuknak megfelelően több pénzt vihettek haza. A kor munkabéirõl sokat elárul, hogy a Gerzsenyi család elmondása szerint 1959-es beléptekor Jucika még mindössze 4 forintot kapott óránként. 1992-ben történt nyugdíjba vonulásakor órábère még mindig csak 202 forint volt. A brigádokban élesen elkülönültek a feladatok. Mindenki csak egyetlen munkafolyamatra összpontosított. Legyen az szabás, varrás, fûzés, szegecselés, vagy éppen bõrfestés.

A férfiak többsége a sok gyárban még ma is mûködõ, tmk-ként (tervszerû megelőzõ karbantartás) emlegetett munkacsoportban dolgozott. A tmk szakemberei közé tartoztak többek között a festõk, a mûszerészek, vagy a szerszámkészítõk. Legfontosabb szerepük talán a szabászatban használt stanckések gyártóinak, és élezõinek

18 Müller Péter: Örömkönyv. Alexandra kiadó, 2007., 108. o.

Kép a gyár belső udvarából 2017-ben

(A SZERZŐ FELVÉTELE)

volt. A bőriparban a stancolás az a szabászati eljárás, amikor a kiterített bőrből méretre gyártott, megformázott stanckésekkel meghatározott méretű és alakú bőrdarabokat vágta ki. Mindez nagyon hasonlít arra a jól ismert konyhai tevékenységre, amikor a szakács a vékonyra gyúrt süteménytészából különböző formákat készít. Minden újabb termék másik készlethez igényelt. A hatalmas, lengőkaros gépek felső lapjára rögzített kések – a gyakori használat, és többtonnás nyomóerő hatására – viszonylag hamar elvesztették élüket. A robusztus masinákat – hacsak nem fotocellával működtek – a balesetek elkerülése végett kizárólag két kézzel lehetett elindítani.

Az üzemben az aktív társadalmi élet, a kultúra és a közösségi programok mellett komoly szerep jutott a sportnak is. A Rákospalotai Bőrkonfekció futballcsapata jelentős bajnoki múlttal rendelkezett az ötvenes évek elejétől egészen a 1967-es megszűnéséig. A Budapest II. osztályában szereplő csapat –mára már beépült – pályája közvetlenül a gyárépület mellett feküdt. A többnyire a középszintben szereplő együttes olyan csapatokkal küzdött meg hétről hétre, mint az Újpesti Cérna, a Szikra Magyar Lakkfesték, a Jutagyár, vagy a Vasas Omega¹⁹. Külön érdekessége volt a dolognak, hogy a mérkőzések során nemcsak a dresszben játszó csapattagok, de a labda is hazai pályán

pattogott, hiszen az is szép számmal készült a gyár egyik üzemében. A külföldre is szállított kiváló minőségű futball labda mellett kézi, kosár, és vízilabda is készült Palotán²⁰.

Az üzemben élesen elkülönültek a különböző munkafolyamatok. A műszaki cikkek – szíjak, kellékek, csatok, pántok – gyártása a földszinten zajlott. Az első emeleten a – később új épületbe költöztetett – szabászat működött, míg a másodikon lévő varrodában a bőrök összedolgozása zajlott.

¹⁹ A Magyar futball weboldal adatai alapján
²⁰ Képes Sport, 1955. július

A bőrgyár üzemi lapja első számának címlapja 1986-ból
(A GERZSENYI CSALÁD GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

tervei. Ezek alapján technikusok készítették el azokat a munkadarabokat, amelyek mintaként kerültek a gyártást végző brigádokhoz. Számítalan jó nevű iparművész kezdte Palotán a pályáját. Legtöbben csak néhány esztendőt töltöttek a gyárban, de olyan is akadt, aki 25 évig volt a gyár tervezője. A Munkácsy-díjas Molnár Árpád által koordinált csapatban olyan, ma is aktív iparművészek voltak, mint Bohus Annamária, Kaliczky Katalin, Radnai Mária vagy Szabó Ágnes. Munkájuk is köszönhető, hogy a gyár jó néhány terméke 1985-ig a nemzetközi vásárokon 21 kis és nagydíjat, valamint 18 szakmai nívódíjat kapott²¹.

A cég nagy sikere volt, hogy 1978-ban a KISZ a rákospalotai gyárat kérte fel, hogy ők készítsék el a havannai VIT-re utazó

Ide kis guruló asztalokon érkeztek át az előre kiszabott anyagok. Egy ilyen kocsióra ötven munkadarab nyersanyaga fért rá. A legtöbb varrógép ADLER márkájú volt. A hagyományos eszközök mellett a különböző munkafolyamatoknak megfelelően nagy területet átfogó, azaz lapos, valamint az anyagot a gépre felhúzó, úgynevezett karos varrógépet használtak az asszonyok.

Fontos szereplői voltak az 1970-as évektől egyre nagyobb számban készülő díszműárak – többségében női táskák – elkészültének azok a tervezők, akik a munkafolyamat első lépésének, a tervezésnek a szakemberei voltak. Az úgynevezett modellezőket – fiatal, végzős iparművészként – a gyár vezetősége kereste meg, ők ajánlottak nekik munkát. A második emeleti szobájukban születtek meg a főképp exportra készülő termékek

450 fős küldöttség fiataljai számára azt a homokszínű, műbőr táskatípust, amelyben jegyzetfüzet és varrókészlet mellett egy Havanna város térképnek is varrtak helyet. A korabeli sajtóban Roboz Aranka, 24 éves bőrdíszműves arcával hívta fel a figyelmet a társadalmi munkában elkészített termékekre. A havannai küldöttségben ezek után ő is helyet kapott²².

Az üzem összes termelésének 1973-ban már csaknem 70 százalékát az igényes bőrdíszmű tette ki. Fő megrendelővé a Szovjetunió vált. Egyre nagyobb szerepet kapott a gyártásban a műbőr. Miután a termékek iránt folyamatosan nőtt az igény, emiatt az örökösen nehezedő fővárosi munkaerőhelyzet arra készítette a vállalat vezetését, hogy a meglévő vidéki gyáregység

21 Vállaltunk 36 éve – Budapest folyóirat, 1985. június, 23. évfolyam 6. szám – melléklet
22 N. Kósa Judit: VIT-táskával Havannába. Népszabadság, 2011. április 2. 21. o.
23 Kircsi – 70. o.
24 Palkovics Jenő: Világszínvonalon. Tolna megyei Népszájság, 1982. június 28. o.

mellett újabbakat hozzon létre. Az 1960-ben létrehozott szekszárdi üzem után Zalaegerszezen, Sárváron, Marcaliban, s 1979-ben végül Záhonyban létesített üzem a rákospalotai anyavállalat. Ekkor a teljes munkáslétszám már 2144 fő volt. A termelési érték pedig 565 millió forint, aminek 55 százalékát az orosz piac vette föl. Csupán 45 millió forint, vagyis 8 százalék folyt be tőkés exportból²³. A nyolcvanas években a vidéki gyáregységek felosztották egymás között a termékgyártást. Szekszárdon bőrröndök, aktatáskák, Zalaegerszezen csak aktatáskák, Marcaliban és Záhonyban női divattáskák, Budapesten és Sárváron egyes termékek készültek. A legtöbben – 420-an – Szekszárdon dolgoztak²⁴. A cég vidéki gyáregységeinek többsége ma is működik. A hatalmas szekszárdi üzemben a belga Samsonite cég bőrröndjei készülnek, míg Marcaliban a Marylla Bördízműgyártó és Kereskedelmi Kft. gyárt női táskát, utazótáskát és autó ülészuhatot.

De térjünk vissza Rákospalotára, a Wysoczki utca 1-es szám alatti épülethez. Az egykori, nagy múltú vállalat a nyolcvanas évek elején ismét nevet váltott. 1983-tól már a Palota Bördízműgyárként ismerte a szakma. Új logója szerepel az 1986 júniusában kiadott első üzemi újság címlapján. De nyomai jól láthatóak még az egykori gyárudvar régi kőkerítésének falán is. Az addigi biztos szovjet piac valószínűsíthető összeomlása intő jel volt a gyárnak. Egyértelművé vált, hogy ismét megújulásra lenne szükség az életben maradáshoz. Bár a cég még a nyolcvanas évek közepén is – megrendeléseket sejtető – jelentős szovjet elismerést kapott az Raznoexport Külkereskedelmi Egyesülettől²⁵, sőt a helyi közéletben

is jelen próbált lenni. Az Észak-pesti ÁFÉSZ-szel, a Volán SC-vel és a Skála Métróval közösen nyereménytárgyakat ajánlott fel a kerületi Totó Lottó kirendeltségek tombolajátékához²⁶. Ám néhány évvel később a gyár már kétmillió forintért árulta az 500 négyszögöles, 50 személyes, közművesített üdülőteltét Balatonkenesén²⁷.

Az azt követő időszakról csaknem minden – a gyárral kapcsolatba került ember – másként vélekedik. A gyár régi munkásai az orosz piac megszűnését, a szovjetek fizetéseképtelenségét, és a privatizációt említik, más szakértők szerint rendszerváltás utáni magyar vezetés elengedte a könnyűipar kezét. Hagyta meghalni az addig jól prosperáló cégeket. Így járt a Palota Bördízműgyár is. Valamennyi igazság minden vélekedésben van. De menjünk sorjában! A még állami tulajdonú cégtől 1986-ban a Mikromatika Ingatlanfejlesztési Kft. megvásárolta az egykori bölcsőde Wysoczki utca felé eső épületét. Ez az irodaépület ma már külön helyrajzi számon működik. Ahogy Czeller Béla, a cég vezetője elmondta, ez a tulajdonszerzés, egy hosszabb vásárlási folyamat első lépése volt, amelyet több követett. 1992-és 96 között a Palota Bördízműgyár kényszer-privatizáción esett át. A cég a Palota 96 Kft. tulajdonába került. Ekkor az itt elkészült termékek már egyre kevésbé feleltek meg a piaci igényeknek. Évente csökkent az eladás. Eközben a Mikromatika folyamatosan növelte tulajdonrészét az épületben. 2000-ben a cég érdekeltségébe tartozó Balaton Airport Kft. a hajdani Dozzi gyár egykori főbejáratánál irodaházat kezdett építeni. Ám az építkezés – amelynek félkész eredménye ma is csúfítja a környéket – pénzhiány miatt elakadt.

25 Szovjet elismerés magyar vállaltak - Népszabadság, 1986. március 1. 21. o.

26 Közlemények - Népsort, 1987. május 20. 8. o.

27 Apróhirdetés, Népszava, 1988. május 24., 25., 26.

A PALOTA márkanév megkopott felirata a gyár kerítésén 2017-ben

(A SZERZŐ FELVÉTELE)

teljesen megőrizte a múlt hangulatát. A hajdani „börgyár” hatalmas lengőkaros gépei mellett dolgozó munkaruhás asszonyok őszinte nosztalgiával idézik fel a 80-as éveket, amikor még olcsó volt a bőr, s a munkások évente el tudtak menni a gyár üdülőjébe.

Szőke Attila szerint a hajdani gyár vezetése nem tett meg mindent az életben maradásért. Nem történt jelentős fejlesztés, és megfelelő piackutatás. Jól mutatja mindezt, hogy – szavai szerint – a lengyelországi gyárak kapcsolata Palotával ellentétben nem szakadt meg a Szovjetunióval. A gépek folyamatosan elértéktelepedtek, egyre kevesebb embernek tudott munkát adni a palotai bőripar. Az épület mai állapotáról szólva legnagyobb problémának a széttagoaltságot tartja. Nagy Zoltán, a gyár utolsó igazgatója folytatta a 90-es évek problémáinak sorát. Elmondása szerint 1989-ben még ártárgyalások folytak a SZU-val, ám a KGST bedőlése után értékét veszítette a rubel. Szerinte a többi könnyűipari céghez képest Palota még elég jól tartotta magát. Próbálkoztak ráállni a bőrdyártásra, ám pillanatok alatt kiderült, hogy egy-egy magyar terméknek már az anyagköltsége is több mint egy komplett kínai utazótáska ára.

Nagy Zoltán elmondása szerint az Antall kormány 1990-ben a vállalati tanácsok vezette cégeket új igazgató választása kötelezte. Ő maga az MRP, azaz a Munkavállalói Résztulajdonosi Program keretében, a cég legrégebbi dolgozójaként nyerte el az igazgatói posztot. Semmiképpen nem tartja sikeres korszaknak ezt az időszakot. Jól mutatja a visszaesést, hogy a korábban több mint

A hajdani gyárépület, a körülötte elterülő udvar, valamint a hozzá tartozó épületek, és raktárak a 80174-es helyrajzi számon állnak. Az ingatlan teljes területe ma már csaknem 15 ezer négyzetméter, amely hat különböző cég osztatlan közös tulajdona. A korábban említett Balaton Airport Kft. mellett az épületben tulajdonos még a Dembing, valamint az Acrol Kft. Igaz nem főprofilként, de mindkét cég foglalkozik bőrgyártással és kereskedelemmel. Ám az ingatlan gazdái között megtalálható egy villámvédelemmel foglalkozó elektronika cég, egy hematológiai vegyszereket gyártó Kft. valamint egy sütőde is. A rendkívül széttagoalt épületben nem könnyű az eligazodás. Aki egyszer bemegy, nem talál ki egykönnyen. A hatalmas területet ráadásul számtalan bérlő veszi igénybe. A kanyargós folyosókon még egy ma is aktív stanc-készítő műhelyre is rábukkanni. Ám a bérlők közül az épület hajdani több évtizedes bőripari múltját leginkább a Monachy Manufacturing Kft képviseli. Az 1996 óta itt lévő cég vezetője, Szőke Attila elmondta, hogy a cég központja Pécsen van, az itteni gyártás nem jelentős. Ám a mindössze tizenöt embert foglalkoztató üzemrész szinte

40 fős számviteli osztály munkáját egy könyvelő vette át. Hiába alakítottak ki központi szabászatot, az ingatlan egyre rosszabb állapotba került. Nem segített az állami hitel sem. A drága távfűtés, az egyre fokozódó piac és munkaerőhiány mind a patinás üzem teljes leállítását eredményezte.

A Fővárosi Levéltár tervdokumentációi szerint a 90-es évek közepén az autó bemutató teremtől a fénycsőipari szövetkezetig számtalan ötlet született az épület hasznosítására. Egy időben még sörfőzdét és palackozó üzemet is akartak benne létesíteni. Ám az önkormányzati engedélyekkel készült tervekben végül nem valósult meg semmi. Czeller Béla a Mikromatika Ingatlanfejlesztési

Kft. vezetője szerint az épület mai tulajdonosai közül három cég, az Acrol, a Dembing és a Budapest Airport Kft. befektetői szándéka az, hogy a megközelítőleg 500-600 millió forintra becsült ingatlant a későbbiekben új helyrajzi számmal lássák el, és társasházi formában működtessék tovább. A csúnyán lepusztult épület kifejezetten rontja a városképet. S bár mostanában már nem nagyon látni odahordott szemétkupacokat a vasúti sín és a Taksony sor közötti területre, az ipartörténetileg is jelentős gyárépület felújítására és az elhanyagolt terület rendezésére nem nagyon van kilátás. Pedig az épület kerületben betöltött múltját, és jelentőségét tekintve a mainál több figyelmet érdemelne.

A volt bőrgyár főbejárata a Wysocki utcában 2017 nyarán

(A SZERZŐ FELVÉTELE)

„A PESTÚJHELYI POGROMHŐS”, MAJD „DETRONIZÁLT APOSTOL”

Budaváry László képviselősege Rákospalota, Pestújhely és környéke országközi küldötteként 1920–21¹

ÍRTA: Eőry Áron

A Pestújhely politikatörténeti múltjáról készült munkák eddig említetlenül hagyták *Budaváry László* községgel összeforrott hírhedt éveit. Egy helyütt annyi olvasható az 1920-as nemzetgyűlési választások helyi fordulójáról, hogy az „a teljes szervezetlenséget mutat[ta]. Nem volt csoda tehát, hogy a tulsúlyban lévő, de politikailag szerte-széjjel tagolt polgárság nem tudta oly formában érvényesíteni ak[ta]ratát, mint amilyent számarányánál fogva megérdemelt”². A dodonai fogalmazás háttérben egy nem sokkal korábban beköltözött lakos egyszerű és megismételhetetlen mandátumszerzése áll, mely jellemző korfestő epizódként még egy alaposabb áttekintést. Budaváry pályarajzát időnként pedig érdemes lesz Drozdy Győző, egy olyan *politikai gegenspieler* párhuzamosan futó politikai tevékenységével ellenpontosítani, aki majd az 1930-as évek pestújhelyi lakosaként szerez közvetett érdemeket a településnek³.

Az Ugocsa vármegyében 1889-ben született Budaváry László az 1910-as években tanítóként és lapszerkesztőként tevékenykedik, majd háborús frontszolgálatát követően a fővárosi tanfelügyelőség megbízottjaként egyik hivataltársa példáját követve talál otthonra Pestújhelyen, 1917 novemberében. Itt a (Bezsil) Nándor-utca 18. alatt lakó különc művész-tudós Zajti Ferencnél bérel lakást és kertrészt feleségével. Az ekkorra

már a fővárosban megkapaszkodott Drozdyhoz hasonlóan Budaváry is a Függetlenségi és 48-as Párthoz húz, és egyaránt üdvözlök az októberi polgári forradalmat és a köztársaságot.

1919 augusztustól Budaváry Pestújhelyen azonban már az ellenforradalmi „intranszigens keresztény” irányzatot szervezi és 1920 január végére a legitimista *Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP)* jelöltjeként indulhat a képviselőválasztáson Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye rákospalotai egyéni választókerületében. A választástól távolmaradó szociáldemokraták támogatói közel 25 %-nyi érvénytelen szavazattal tüntettek pártjuk mellett, a biztos többség azonban Budaváryé lett, akire – közel 90 %-os részvétel mellett – 8000-nél több voksot adott le Palota, Pestújhely, Alag és Dunakeszi közel 22 ezres választóközönsége⁴.

A választókerület ügyeiért

A képviselőseget elnyert Budaváry a kifejezetten pestújhelyi érdekű felszólalásaiban igazán kézzelfogható, a hétköznapi praktikumát érintő helyi ügyeket vitt a parlamenti nyilvánosság elé.

Többször felhívta például a figyelmet arra, hogy a településen sem villany-, sem gázvilágítás nincs ekkor, és próbált miniszteri közbenjárást sür-

1 Itt köszönöm meg Veszprémy László Bernát témára vonatkozóan megosztott kutatói tudomásait, melyek elősegítették a tanulmány elkészültét.

2 Hegedűs József: Pestújhely politikai élete. In: Deák Sándor és Németi Elemér (szerk.): Pestújhely ezüstkönyve 1910–1935. Pestújhelyi Újság, Pestújhely, 1935. 171. o.

3 Erről: Eőry Áron: Drozdy Győző és Az ezüstköcsag. Helyem–Házam–Palotám I. évf. (2015.) 1. sz. 15–18. o.

4 Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. II. kötet. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 13. o.

Budaváry László portréja, 1920-as évek.

MEGJELENT: NEMZETI ÉLET VII. ÉVF. (1927.) 51–52. SZ. 437. O.

lettek megállapítva; ahogy kérelmezte azt is, hogy a MÁV kezelésében álló, ám parlagon hagyott közeli legelőterületet alternatíva híján „bocsássák a pestújhelyi állattartó polgárok rendelkezésére”⁸. Minthogy pedig hajdanában választókerületében volt az Ügető, a „lóversenyterek bejáróinál minden versenynapon állami urnák” felállítását indítványozta, melyekbe „rendőri őrszemélyzet” segítségével minden belépőtől 50 korona kötelező adományt rendelt beszedni „a Szibériában sínylődő magyar hadifoglyok hazaszállításának költségeire”⁹.

getni, hogy miután a „Phöbus villamosvilágítási részvénytársaság” 1914-ben szerződésileg vállalta a községben a közvilágítás bevezetését, ennek teljesítése elől a cég ne térhessen ki pusztán a valutaromlásra hivatkozással, és a póznák valamint a szerelések árát se háríthassa át a községre⁵. Egyáltalán, a Pestújhelyről a fővárosba ingázó sok ezer tisztviselő és közalkalmazott érdekében beavatkozást kérve szólt a munkakezdet és munkazárás óráinak pesti villamosjáratain tapasztalható „életveszélyes tolongásáról”, és bekapcsolni kérte a viteldíj nagyfokú felemelésében vétkes vicinálisvasúti üzemeltetést a fővárosi villamosvasutak hálózatába⁶. De azért is érvelt a közlekedés megkönnyítése mellett, hiszen a településen és szomszédságában „nincs semmiféle színház, vagy egyéb tudományos, ismeretterjesztő előadásokat tartó intézmény”⁷. Felpanaszolta továbbá, hogy a fővárostól a községet elválasztó vasúti sorompó két oldalán mennyire eltérő vendéglői zárórák

Egy „ébredő magyar” politikus

Budaváry egyébként a szintén megválasztott Drozdyhoz¹⁰ hasonlóan a legfiatalabb és legagilisabb honatyák egyike volt, és neveik nemsokára sajtótóposzá váltak. Budavárynál ugyanakkor szembevetendő, hogy nemzetgyűlési közbekiáltásai jelentős részét személyek vagy jelenségek „lezsírozásai” tették ki. Ezzel összefüggésben szólni kell arról, hogy Budaváry *igazi politikai otthona az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME)* volt.¹¹

Ez a forradalomellenes mozgalom 1919 őszén aktivizálódott robbanásszerűen és többszázezres táborával az egyik legbefolyásosabb társadalmi szervezetté vált, egyben egy új politikusi nemzedék bábája lett. Főleg felkavaró plakátjai és politikai nyelvhasználata révén hagyott maradandó nyomot a közvéleményben, de az épp csak nagykorú névtelen tagság a „fejbeverős antiszemitizmust” is

5 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Athenaeum, Budapest, 1920–1922. (továbbiakban: NN) II. köt. 141–142. o., NN XV. köt. 241–243. o.

6 NN XVI. köt. 103–104. o.

7 NN XII. köt. 479. o.

8 NN XVI. köt. 155. o. ill. NN II. köt. 152–153. o.

9 Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. Athenaeum, Budapest, 1920–1922. (továbbiakban: NI) I. köt. 265. o., NN IV. köt. 171–173. o.

10 Képviselői éveihez ld. Eöry Áron: *Fluctuat nec mergitur. Egy politikai argonauta, Drozdy Győző odisszejáráának emlékére.* Kommentár 6. évf. (2011) 1. sz. 108–121. o.

11 A következőkhöz: Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora 1919–1923.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989., Gyurgyák János: *Magyar fajvédők.* Eszmetörténeti tanulmány. Osiris Kiadó, Budapest, 2012. 206–217. o.

Drozdy Győző portréja, 1920-21 körül.

MEGJELENT: PANORÁMA I. ÉVF. (1921) 3. SZ. 5. O.

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST GYŰJTEMÉNY

jelölésként illetve átpolitizált vallásfelfogásként. Az erőegyesítés jegyében összekapcsolva antiszemitizmust és antiliberalizmust, mindenekelőtt a „zsidóktól” kívánt elhatárolódní.¹⁵

A közléseiben messiási elhivatottságot sugárzó politikust egy modernizációellenességet is magában foglaló élénk zsidógyűlölet (*Judenhass*) jellemezte¹⁶. „Faji hajlandóságokkal” körülírható csoportként beszélt a „zsidóságról”, amely a munkásmozgalmakkal kiegészülő „nemzetgyilkoló szervezeteivel” felelős szerinte Magyarország háború és forradalmak alatti „tönkretételéért”. Az egykori *liberális nemzetállam* elgondolását fellazítva a többségi – „államhordozó” – nemzetiség nevében vissza akarta vonni a „zsidóságra” irányuló asszimilációs célokat és a politikai élet tengelyébe a két társadalom(rész) közti *törzsi harcot* helyezte. Ennek fegyvereként az 1920 nyarán benyújtott nevezetes egyéni képviselői indítványa *intézményes és kollektív* jogfosztást léptetett volna életbe a társadalmi élet legtöbb területén. Tíz pontban a „zsidókat” kitiltani kérte az állami vezetői és köztisztviselői állásokból, a tanári, színgigazgatói és lapszerkesztői pályákról, állami közbeszerzésekből és földszerzésből, politikai jogaikból, és kizárt volna minden további letelepedést illetve honosítség szerzést. Voltaképpen a dualista állam 1867-es (és kisebbrészt az 1895-ös) emancipációs rendelkezéseit kívánta visszafordítani.¹⁷ Hogy az önálló kiadványban is megjelentetett javaslatcsomag még a korabeli „zsidóhibáztató” társadalmi légkörben is kirívóan abszurdnak hatott, azt többek közt épp Drozdy Győző egy zsidó hetilapnak adott egyik nyilatkozata jelzi, mely szerint Budaváry „egyetlen

gyakorolta: utcai lincselésekkel, kávéházi vandálizmussal, sőt pokolgépes merényletekkel teremtve terrorhangulatot egyes településrészekben. 1920 decemberétől Budaváry már középvezetői szerepet vitt az ÉMÉ-ben és '21 végére alelnökké választották. (Pestújhelyről nála régebben például csak az az ifjabb Bezsilla Nándor volt tagja az egyesületnek, aki a forradalmak idején még „az első ébredő politikai fogoly” volt, hogy később ügyvédként és választmányi póttagként segítse a mozgalmat.¹²) Emellett közeli jóviszonyt ápolt az ellenállási harcokban és vérengzésekben is részt vevő szabadcsapatok bandavezéréivel, Héjjas Ivánnal és Prónay Pállal. Többször „nemzeti hősnek” nevezte őket a parlamentben, és a „héjjasizmus” bűncselekményeiről később adatokkal szolgáló Drozdyt meg is róttá oknyomozásaiért¹³.

Budaváry 1921 végén úgy érezte: „én exponáltam magamat legjobban *a magyarságért és kereszténységért*”¹⁴. E két politikai kulcsszót (egyben hívószót) valóban lépten-nyomon hangoztatta, leginkább saját politikai táboraának *lefoglalt politikai önmeg-*

12 Zinner 1989. 25. és 144. o., Buza Péter: Pestújhely emlékkönyve. Rákospalotai Múzeum, Pestújhely, 1997. 217. o., Végre itthon. Nemzeti Élet II. évf. (1922) 1. sz. 3. o.

13 NN XI. köt. 566. o., NN XIV. köt. 264. o., NN XIII. köt. 335. o.

14 Budaváry László: Hiszek egy Istenben!... Nemzeti Élet I. évf. (1921.) 35. sz. 217. o.

15 Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 10. o.

16 Terminológiai útmutató: Gábor György–Kálmán László: Szó, szó, szó. Élet és Irodalom LII. évf. (2008.) 43. sz. 14. o.

17 NI III. köt. 338–339. o., ld. még: Paksa Rudolf: A numerus clausus és módosítása. In: Gróf Bethlen István és kora. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 140. o.

mondatában több humor van, mint [amennyit] az összes vicclapjaink egy esztendőn át termelnek”¹⁸.

Az induló „keresztény szocialista” pártszíneihez kötődően Budaváry pozitíve a „munkás emberek”, főként a „keresztény kis existenciák” támogatásáért szállt síkra. Kifejezetten szívügyeként gyakorta tematizálta a szomszédos utóállamokból menekült és nagy számban vagonlakásokba kényszerült állami tisztviselők sanyarú közsorsát. De a tanítóság vagy a hadirokkantak érdekében is szólt emelt.¹⁹ Vitathatatlan *szociális érzékéhez* a mérleg másik serpenyőjében azonban politikailag kompromittálható előéletű személyekkel szembeni B-listázási, illetve a „zsidóság”, „vagyonfölöslegeinek” elrekvirálsági igénye társult. Ennyiben egyik jellegzetes szemléleti előfutára volt a majdani „zsidótörvények” lavinájával állami szinte emelt „etnicizált szociálpolitikának”²⁰.

„Balkáni rémregénybe illő garázdálkodások”²¹ **– Budaváry Pestújhelyen**

Budavárynak és támogatóinak a helyi közéletre gyakorolt jelentékeny hatásáról egyidejűleg is születtek igen informatív leleplező újságcikkek, melyeken kívül részben bűnügyi eljárások, részben évekre elhúzódó sajtóperek bíróság előtti „valódiság-bizonyításai” teszik rekonstruálhatóvá politikai működésüket. A település különböző világnézetű érdekes polgárai, nyomozóhatóságok és a közigazgatás hivatalos személyei egymást erősítő

elmondásaikban dokumentálták saját jelenüket.

A fentiek alapján elmondható, hogy Budaváry bizalmasai és politikai fegyvertársai a településen igen hamar kivált Ferenczy János vendéglős, Vizi Imre kőműves és Fehér Mátyás segédjegyző lettek. Előbbi kettő már 1919 őszén élen járt a hangulat-keltésben: zsidóellenes bosszúakciókkal, piactéri akasztást beígérő népgyűléssel, vagy „zsidónak” tudott lakosok éjszakai fegyveres vegzaturáival. A lapok „törtetők kicsiny, de elszánt szövetségeként” jellemezték őket, akik a helyi katolikus pap megfogalmazása szerint „túlzó antiszemitizmusukkal mindenáron szerephez igyekeztek jutni”. Majd „a választási harcuk” Budaváry győzelme után egyenesen „társadalmi harccá fajult” és ahogy a helyi redaktor fogalmazott: „felizgatták a kedélyeket, egymás ellen vadítottak olyanokat, akik máskor békeességben megfértek egymás mellett”.²²

A községi pártértekezleteket olykor „irodalmi estéllyel” is kiegészítették, melynek a szavatok mellett „kimagasló eseménye” volt egy előadás „a szabadkőművesség szörnyű bűneiről” – a meghívó szerint: „Mindenki ott legyen, aki *nemesen szórákozni* és ismereteit gyarapítani akarja.” Az erről írt saját beszámolójuk szerint az „ökölbesoruló kezű” hallgatók „meggyőződhetek arról, hogy ez a sátáni fajzat a magyar nemzet legbestiálisabb megrontója, gyilkosa.”²³ Heti gyűléseiken gyakorta hangzott el refrénként, hogy „Üsd a zsidót! Ki kell irtani a destrukciót!” A táborukhoz csatlakozó ifjúsági tömörülés egy ízben „padokat, asztalokat, székeket és asztalokat összezuzva” próbált a hitvallásos

18 Drózdny [Drozdy] Győző: [Válasz a Múlt és Jövő körkérdésére.] Múlt és Jövő X. évf. (1920) 36. sz. [6.] o.

19 Pl. NN VI. köt. 24. o., NN XII. köt. 479. o., NN IX. köt. 227. o., NN IV. köt. 319. o.

20 Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diskrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016. 13–20. o., 673–688. o.

21 A pestújhelyi diktátorok. Budavári ki akarta toloncoltatni a plébánost és a község főtisztviselőit. A Nap XVIII. évf. (1921) 97. sz. 3. o.

22 Egy heti antiszemitizmus. A pestújhelyi pogromhős. Egyenlőség XL. évf. (1921) 15. sz. 1. o., Budaváriék diktaturája Pestújhelyen. Az értelmiség harca a demagógia ellen. A Nap XVIII. évf. (1921) 94. sz. 1. o., A pestújhelyi ébredők atrocitásait beigazoltnak látta a híroság és felmentett hat újságíró, akik az ébredők ellen cikkeket írtak. Pesti Napló LXXV. évf. (1924) 13. sz. 3. o., –My– [Marosy János]: Választások. Pestújhelyi Újság III. évf. (1922) 2–3. sz. 1. o.

23 Nagy esemény készül. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 22. sz. 143. o. kiem. t., A Nemzeti Élet irodalmi estélye. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 24. sz. 153. o.

A Keresztény Nemzeti Egyesülés választási plakátja 1920-ból

(FORRÁS: ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
-PANNON DIGITÁLIS EGYESÍTETT ARCHÍVUM)

játék közben a zsidó vallású egyéneket”. Szűcs István miniszteri tanácsos szerint Fehér Mátyástól „az egész község zsidó vallású lakossága állandóan rettegett és sokan panaszkodtak miatta”. És a járás főszolgabírójának jelentése is „megbízhatatlan, prepotens, zavargó és zavaros” elemekről nyilatkozott.²⁵ Budavárynak és körének (harc)modora kezdett tehát egyre többeket elidegeníteni, és 1920 végén lakásadóival is összérugta a port és továbbköltözött a Báthory Győző u. 1. szám alá.

Községi választások felé

Saját Pestújhely-képe szorosán összefüggött politikai gondolkodásával és az aktualitásokkal. Egyik cikkében úgy találta: „A községet szorgalmas keresztény kisemberek építették, hogy távolhúzódhassanak az elzsidósodott fővárostól.” 1921 februári sürgős interpellációjában azonban aggodalmát kellett kifejeznie a település iránt, melyben „a zsidókézen levő házak száma már meghaladja a 300-at”, ráadásul lakóik ily módon községi választójogot szereznek. Ezzel szemben neki magának és az adófizetési képességgel nem bíró lakosoknak sincs sem aktív, sem passzív választójoga a helyi képviselőtestületi választásokon, amelyeket a „régii törvény szellemében” mégis kiírtak. Ezek elhalasztását akarta elérni a belügyminiszternél – hasztalan.²⁶ A községi jegyző előzetesen „megállapodásra” hívta fel a pártokat, „hogy a községi politikából kapcsolják ki az országos politikát” – a március közepén megejtett választáson Budaváry pártja mégis ragaszkodott a „külön listához”. Emiatt és ezzel szemben helyi iparosok, kereskedők, munkások és polgárok egy közös rivális blokkban egyesültek. Magas részvétel mellett fölényesen sikerült

Cecília-dalkörből tagokat „toborozni”. A település plébánosával, Vedres Bélával való nézeteltérések okán a Budaváryhoz lojális párttagok elmaradtak a gyülekezetből és egy püspöklátogatástól is tüntően távolmaradtak. Vedres utóbb megerősítette: „nem tartottam jó kereszténypolitikának Budaváriék módszerét. [...] össze is különböztünk, majd teljesen elfordultunk tőle. [...] hetilapjában [...] olyan szótárból szedi elő szavait, amelyet mi nem ismerünk.” Emellett Budaváry társait „torzsalkodó, krakéler embereknek” tartotta, akárcsak az ellenük cikkben kikelő Gyurcsovecz Károly, egy alternatív kereszténypárthoz húzó általános iskolai igazgató.²⁴

Később rendőrközegek csak „a hatósági tekintély lerombolásáról közismert” alakokként emlegették Budaváry „három főkortesét”, akikről a lelkes sportmecénás Báder Dezső később tanúsította, hogy a helyi sporttelepen igyekeztek „terrorizálni

²⁴ Budaváriék... 1921. 2. o., A kik homokra építettek. Az Újság XX. évf. (1922) 87. sz. 5. o.

²⁵ Teljes bizonyítást rendeltek el hat újságíró sajtópörében. Az Est XIV. évf. (1923) 148. sz. 4. o., A pestújhelyi... 1924. 3. o., Fölmentették a hírlapírókat a pestújhelyi antiszemita aljegyző rágalalmazási perében. Világ XV. évf. (1924) 13. sz. 6. o.

²⁶ Budaváry László: Igazságunk védelmében. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 11. sz. 68. o., NN VIII. köt. 206–208. o.

legyőzniük Budaváry jelöltjeit. Ekkor kerültek be olyan, a „krónikákban” is fennmaradt munkásságú személyiségek a község vezető testületeibe, mint Staudinger Frigyes, Landstoff Nándor vagy Vedres Béla. Néhány héttel később községi bírót és elöljáróságot választottak, immár nyílt és név szerinti szavazással, és a párharcban ismét Budaváry listája maradt alul, feleannyi voksot gyűjtve, mint az egyébe szerveződött ellenfél.²⁷

Ez utóbbi választás előestéjén azonban Budaváryék egyik ismert helyi bírálóját, a fogtechnikus Báder Dezsőt a nyílt utcán támadás érte. Megszólító provokálás után Báderre revolvert sütöttek el, majd dulakodásba kapaszkodtak össze a felek. Később a szintén megsebesülő támadó, Víz Imre jelentette fel Bádert, és a Báder-család férfi tagjait egymás után vette őrizetbe és hurcolta meg az újpesti rendőrség. Kiigazító lakossági bejelentések nyomán a budapesti főkapitányság egyik detektívcsoportja vette kezébe az ügyet, előkerítette a felelősöket és vizsgálatot indított a helyi rendőrség emberei ellen. Víz mellett Fehért és Ferenczyt is lefoglák, közel negyven súlyos éjszakai bántalmazást tudtak a számlájukra írni, és fény derült internálási célú „feketelistájukra”. Sőt, ismeretségi körük lakáspadlásain nagymennyiségű fegyvert és lőszert találtak. Bár Budaváryval ellenszenvező lakosokat ezután is ért fenyegetés névtelen levelekben, a lapok kezdtek arról írni, hogy „a nyugalom visszatért Pestújhely társadalmi életébe”. Baksányi Elemér főjegyző sietett leszögezni minden ellenkező híreszteléssel szemben, hogy „kerülni akarjuk a társadalmi, felekezeti, faji és politikai széthúzásokat” és „hogyan akad ilyen nagy községben nyugtalan természetű ember is, aki szereplésével kompromittálja a köz-

ségünket, az sajnálatos, de természetes jelenség”. Szerinte azonban Pestújhelyen verekedések már „nincsenek, itt egy dolgozó, szorgalmas és becsületes társadalom alakult ki, amely mindenkor szembe fog szállni a szélsőségekkel”.²⁸

Sajtóügyek

A számos helyszíni riport Budaváryt a helyben kétezzer példányban kiadott „keresztény nemzetvédelmi” hetilapjában május és október között egy 13 részes cikksorozatra indította, mely bemutatta saját értelmezését az előzményekről és vádlóiról. Szerinte a községben korábban, „több mint egy évtized óta minden hatalmi pozíciót” egy „zsidó-liberális érdekszövetség” klikkje tartott a kezében. Majd az ő megválasztása óta indult meg „titkos szervezkedés” és „hajsza” ellene a településen, és ez csúcspontot ért el az őt és társait befeketítő „mocsárgőzös cikkekben”. Ezeknek szerzői szerinte olyan „pennasakálok” és „tintazsidók”, akiknek az ő helyi ellenlábasi sügtak, és több rágalmozgást is indított, a bíróságnak adva meg a lehetőséget „a névtelen »rágalomhősök« kaftánjának kiporolására”.²⁹

A sajtónak egyébként Budaváry központi jelentőséget tulajdonított, azon fontos feladatkörrel, hogy „direktívákat adjon a nemzetnek” – hatóságilag meg is eskette volna az újságírókat „a magyar nemzeti állameszme szolgálatára”. A számára elfogadhatatlan nyomtatott szövegek láttán általában betiltásért vagy a cikkírók börtönbe zárásáért kiáltott, saját hatókörében pedig szigorú bojkottmozgalmat kezdeményezett és a vonatkozó ÉME-határozat szerint: „megfogad-

27 Budaváriék... 1921. 2. o., Budaváry László megbukott saját községében. Két nappal a választás előtt szervezkedett az ellenpárt. Pesti Napló LXXII. évf. (1921) 59. sz. 2. o., Budavári László megint megbukott a saját kerületében. Pesti Napló LXXII. évf. (1921) 73. sz. 4. o.

28 Éjszakai csendélet Pestújhelyen. Az Est XII. évf. (1921) 75. sz. 4. o., Egy heti... 1921. 1–2. o., A pestújhelyi botrányhősök fegyverkészlete. Friss Újság XXVI. évf. (1921) 103. sz. 4. o., Pestújhelyen rend van. Friss Újság XXVI. évf. (1921) 108. sz. 3. o.

29 Budaváry László: Igazságunk védelmében. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 8. sz. 44–45. o., Budaváry László: Sajtópert indítottam. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 6. sz. 33. o., Budaváry László: Igazságunk védelmében. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 20. sz. 133. o.

Budaváry László megbukott a saját községében

(PESTI NAPLÓ 1921. MÁRCIUS 18. / ARCANUM)

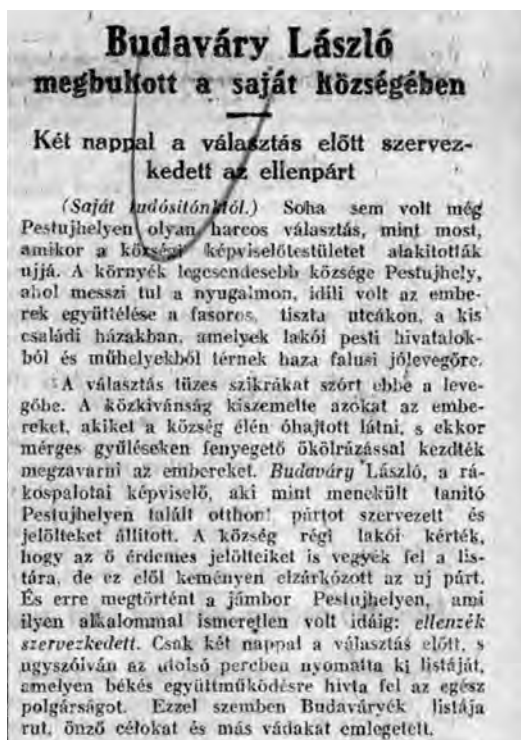
juk szentül, hogy többé keresztény magyar ember zsidó újságokért egy fillért sem fog áldozni”. Fantáziáját igazán aztán a róla és „bajtársairól” írtak hergelték fel. Megtudva, hogy uszítónak és rendbontónak állították be őket, vallotta: „az ilyen aljas mételeyhintőt fel kellene húzni statarialiter a legelső fára.” De vélte úgy is, hogy „nem elég büntetés még az akasztófa sem.”³⁰

A helyi pártkör időközben mindinkább egy a településen elszigetelt szubkultúrába záródott. Kezdek eltávolodni a KNEP karlista irányától és mérsékeltabb tenorú politikájától, már pártirodát sem tartottak fenn, hanem az általános kormányzói amnesztiával szabadlábra kerülő Ferenczy kocsmajában gyűltek össze, a soraikban legszámosabb postás és villamos-alkalmazott hívükkel.³¹

A nemzetgyűlési karrier vége

Budaváry a hirtelen Házfeloszlatást követően 1922-ben önálló programmal és már egy átalakított, 23 községet tömörítő „Budapest-környék” nevű pártlajstromos kerületben kellett induljon. Kampánygyűlésein gyérülő illetve rendőrileg szétzavart érdeklődést jegyzett fel a községi lap, és állítólag az általa annyiszor védnökölt helyben lakó köztisztviselők között is az a meglátás járta, hogy „inkább szavazok a szociáldemokrata listára, mint Budaváryra”.³²

A júniusi választás napján Budaváry először Rákoscsabán szólalkozott össze a helyi plébánossal, majd az egyik pestújhelyi szavazóköri

helyiségben kezdett kéretlen agitációba, ahonnan a szavazatszedő bizottság tagjai végül kiutasították. A korábban vérmes megbízottjai között azonban a tudósítások szerint akadtak hitehagyottak, és egy pórul járt szavazóját is megörökítették a beszámoló: „Amint elhagyta a bizottság helyiségét, a kielégített düh látható érzésével ezt mondta az idős postáskisasszony: — Mindenkiene a nevét kihúztam a szavazólapról, egyedül a Budaváryét hagytam meg. — Ezzel természetesen érvénytelenné vált a szavazása.”³³

Még mindig Pestújhelyről kapta aránylagosan a legtöbb szavazatot, ahonnan egyébként két körzet urnája rendellenes állapotban érkezett be a választási bizottsághoz, de végül nem érvénytelenítették a szavazólapokat. Itt Budaváry a második legtöbb szavazatot kapta, az egyik helyen ráadásul

30 NN II. köt. 152. o., NN IV. köt. 288. o., Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója. Ébredő Magyarok Egyesülete Budapest, Budapest, 1920. 120. o., Budaváry László: Igazságunk védelmében. Nemzeti Élet I. évf. (1921) 15. sz. 97. o.

31 Demokrata parasztok a pestkörnyéki kerületben. Pesti Napló LXXIII. évf. (1922) 124. sz. 3–4. sz., A kik... 1922. 5. o.

32 Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. III. kötet. A magyarországi települések választási adatai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 636. o., Pártgyűlések. Pestújhelyi Ujság III. évf. (1922) 18.[8.] sz. 3. o., –My– [Marosy János]: Egy jegyzőkönyv. Pestújhelyi Ujság III. évf. (1922) 11. sz. 1. o.

33 Pestkörnyék. Pesti Hírlap XLIV. évf. (1922) 126. sz. 3. o., Pestkörnyéke követet küld... Pesti Hírlap XLIV. évf. (1922) 124. sz. 3. o., Budavári bukása végleges. Pesti Napló LXXIII. évf. (1922) 127. sz. 3. o., A szociáldemokrata és a demokrata-liberális lista nagy győzelme Pestkörnyékén. Pesti Napló LXXIII. évf. (1922) 125. sz. 5. o.

alig maradva el a szociáldemokrata voksok mögött. Kerületi összesítésben azonban nagyon lemaradt és az általa vezetett Keresztény Egység Tábora nevű lista csak az ötödik helyet szerezte meg 7,5 %-nyi támogatóval, ami a végelszámolásban egyetlen mandátumot sem ért. Minthogy a Budaváryékat egy kevéssel megelőző konkurens kereszténypárti lista alig 700 voksnnyira volt a mandátumszerzéstől, mindkét tábor a másikat okolta saját kieséséért. Budavárynak ezzel le is zárult képviselőházi karrierje, később semmilyen más kerületből nem tudott újból bekerülni a törvényhozásba.³⁴

A Pestújhelyi Újság szerkesztője az eltelt parlamenti ciklusra való visszatekintésében Budaváry időszakát a következőképp értékelte: „Harmadfél terméketlen esztendő. [...] miután eltűnik a nagy szürkeségbe, nem hagy maga után semmi alkotást, ami emlékét hirdesse. Politikai működése gyűlölség volt”. Nagyjából hasonlóan összegzett Drozdy a parlamentben, amikor szóváltásuk során Budaváryt „heccmachernek” nevezte.³⁵

Név-érték

Zárásul mindkettejük kapcsán érdemes még szólni a korabeli politikai sajtó sajátos névkezelési gyakorlatairól. Az egyik ilyen volt, hogy a hagyomány alapján nemesi végződést sejtető nevek politikus-viselőitől az ellenoldali orgánumban hajlamosak voltak megvonni a „törzsökítő ypszilont”. Ezért lehet Budaváry lapjában „Drozdit” olvasni, míg ugyanakkor a liberális sajtóban nemegyszer „Budavárit”! Másrészt szokásba jött, hogy a lapnak nem kedves asszimiláns magyarokat korábbi – születési vagy atyai – nevük

együttessel feltüntetésével szerepeltették. Ebben egyértelműen a „fajvédő” sajtó járt az élen, ám ezt hamar átvették a demokrata és liberális lapok is, amint a magyartól eltérő nemzetiségi származás nyomaira bukkantak nagyhangúan sovíniszta politikusainknál. Ilyen elmagyarosodott etnikai háttérre kezdtek utalni a „Budavári-Buturescu” névpár emlegetésével is, amely nyomán a széles közvéleményben elterjedt Budaváry állítólagos román származása. Ő mégsem forszírozott sajtópereket a kérdésben, csak goromba nyilatkozatokban nevezte hamisnak a híresztelést. Később aztán 1927-ben akadt egy bírósági eset, amely során véglegesen tisztázódott Budaváryról, hogy édesapja a Pliszka névről magyarosított, fia születése előtt 5 évvel. Budaváry erre maratoni vezércikkben és szokott vehemenciájával reagált: „ruthénnek tettek meg. Hát jól van. Vállalom. [...] Tudják,] mit jelent ruthénből magyarra fordítva: Pliszka? Vessző! Hát jó! Vessző leszek. Vesszője a sátán fajzatainak! A bosszuló Isten szívéből kipattant ostor mindazok ellen, akik honimádó magyarokat becsületes, önzetlen hazaszerelmükben megbotránkoztatnak.”³⁶

A történelmi véletlen fintora, hogy egy évtizeddel később épp Pestújhelyen bukkan fel választott és engedélyezett új névként a „Budavári”, méghozzá egy eredetileg *Pribék* családnevű rendőrfelügyelőnél. Az áthallás mégsem talált a különben igen véres torkú és tollú Budaváryra, amennyiben a német megszállás idején egyéni zsidóbújtató akciókból is kivette részét. Erről bár mentőtanúk vallottak 1945-ben, a népbírósági ítékezés „háborús” és „népellenes bűntettek” miatt jogerősen 10 évi fegyházat és „egyszersmindenkorra szóló állásvesztést” szabott ki rá.³⁷ 1962 októberében hunyt el Budapesten. ■

34 Budavári... 1922. 3. o., Pestkörnyék. Magyarország XXIX. évf. (1922) 128. sz. 2. o.

35 –My– [Marosy]: Utóhangok... 1922. p. 1. o., NN XII. köt. 628. o.

36 Budaváry László: Berecz Árpád. – „Jaj annak, aki igaz szívű magyart megbotránkoztat honszerelmében! Nem lehet annak nyugta földön s föld alatt...” Nemzeti Élet VII. évf. (1927) 19. sz. p. 147. o.

37 Névmagyarosítás. Pestújhelyi Újság (Nagy-Budapest) XXV. évf. (1934) 37. sz. 2. o., HU BFL XXV.1.a 1945/778. sz.

TÖBB ÉVTIZEDES HAGYOMÁNY LETT AZ ÚJPALOTAI NAPOKBÓL

ÍRTA: Kelemen Árpád

„A XV. kerület állami, társadalmi vezetői azon fáradoznak, hogy Újpalota az Önök számára minden tekintetben a tartalmas élet lehetőségét nyújtsa. Az Újpalotai Napokat is azzal a céllal rendezzük, hogy segítsük a kultúra eszközeivel is kerületünk közösségébe való beilleszkedésüket. Új ismerősöket, barátokkal, közös élményekkel gazdagodjanak.” Pataki Béla, a XV. ker. Tanács elnöke ezekkel a gondolatokkal köszöntötte a lakótelepi közönséget az 1978-ban első alkalommal megrendezett Újpalotai Napok műsorfűzetében. Az egy évvel korábban, 1977-ben alakult Újpalotai Szabadidő Központ ebben az időszakban még nem rendelkezett semmilyen önálló helyiséggel a városrészben. Rákospalotán, a Csokonai Művelődési Ház egyik irodájában biztosították számukra egy asztalt és onnan szervezték a lakótelepi programokat.

Az 1978. május 15–21. között első alkalommal megrendezett Újpalotai Napok az intézmény bemutatkozó színrelépését jelentették az új városrészben. A lakótelep minden része helyszínnül szolgált a sokrétű programhoz: fotókiállítás, toronyzene, premier előtti filmvetítés (Gazdag Gyula: *A kétfenekű dob*), aszfaltrajzverseny, sárkányeresztés, szabadtéri színházi előadások, sportversenyek, térczene, medvetáncoltatás, hőlégballon bemutató, lakberendezési tanácsadás.

Az egy hetes sorozat kiemelkedő eseménye volt az akkoriban pályafutása csúcsán levő Piramis együttes rockkoncertje. A könnyűzenei élet mindenható ura, Erdős Péter személyes kapcsolatok útján segítette a programot, ám csak úgy járult hozzá a Piramis együttes fellépéséhez, ha a Neoton Família is koncertezhet a Kontyfa utcai óvoda tetejéről. A hangulat érzékeltetésére rövid idézet az Esti Hírlap másnap (1978. május 20-án) megjelent tudósításából:

„Ritka látványosság, tetőkoncert. A Neoton Família, majd a Piramis együttes tegnap este az újpalotai bordó óvoda tetején szabadtéri koncertet adott. Reggel fél 10-től este 6-ig kéttonnányi felszerelést emelt két emelet magasságba a hidraulikus emelődaru. Csaknem hatezren nézték a rendhagyó műsort, az Újpalotai Napok egyik legérdekesebb programját. Díszletül a világoskékből lassan bealkonyuló égbolt szolgált, a szinte ütemre

1978. május 20-án medvetáncoltatás a Pattogós utcai parkban.

Az első Újpalotai Napok alkalmából 1978. május 19-én a Piramis együttes előtt a Neoton Familia is koncertet adott a Kontyfa utcai óvoda tetejéről. (FOTÓ: MAJORSI ATTILA)

érkező repülőgépekkel. Mire a Piramis megjelent, már benépesültek a páholyok – a Kontyfa utcai házak ablakai, sőt a kakasülő is – az óvodával szemközti házak lapos teteje.”

A hétfőtől vasárnapig tartó rendezvénysorozat megmozgatta szinte az egész lakótelepet. A változatos programok betöltötték Újpalota különféle tereit, utcáit, a szórakoztatáson túl találkozási, ismerkedési lehetőséget kínáltak a helybélieknek és egyúttal hagyományt kívántak teremteni a városrészi ünnepi eseménynek.

A kezdeti időszakban három évente rendezte meg az Újpalotai Napokat a Szabadidő Központ. 1981-ben premier előtti bemutatóként a nagy érdeklődésre való tekintettel kétszer vetítettük le Szomjas György *Kopaszkutya* című filmjét, hétvégén az éjszakai filmvetítésen, Ingmar Bergman *Érintés* című alkotását is teltház fogadta. Közérdekű témákat tárgyaló lakossági fórumra a kerületi vezetők mellett meghívtuk Tenke Tibort, a városrészt tervező építész kollektíva vezetőjét is. Emlékezetes koncertet adott a Fő téren, a fiatalok körében rendkívül népszerű Edda együttes.

ÚJPALOTA XV. KERÜLETI HÍRADÓ

Mi újság a Zsókvár utca kettőben ?

Milyen évről szólunk? Miért is fontosabb ez az év? Az év minden napja van az iskolák, művelődési központok és a város.

Mi történt azóta?

1980-ban Mária az év nője volt.
 - M. Kovács T. Miklós az év emberévé a közélet és a kultúra terén.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.

2004-ben az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.

2005-ben az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.
 - A Zsókvár utcai Általános Iskola és Könyvtár az év iskolájává választotta a 23-77-es tanévben.

Állapotok arról hírdetünk majd. A megújult és a megújuló.
 - F. K. K. K.
 - G. G. G. G.
 - H. H. H. H.
 - I. I. I. I.
 - J. J. J. J.
 - K. K. K. K.
 - L. L. L. L.
 - M. M. M. M.
 - N. N. N. N.
 - O. O. O. O.
 - P. P. P. P.
 - Q. Q. Q. Q.
 - R. R. R. R.
 - S. S. S. S.
 - T. T. T. T.
 - U. U. U. U.
 - V. V. V. V.
 - W. W. W. W.
 - X. X. X. X.
 - Y. Y. Y. Y.
 - Z. Z. Z. Z.

1981-ben az Újpalotai Napokra adták ki a Szabadidő Központ gondozásában a 16 oldalas helyi újságot, melyből akkor több szám nem jelent meg.

rendszerelváltás után kértük is az elsőként megválasztott polgármestert, Czibik Tamást, hogy a felújításkor legyenek tekintettel a rendezvényre és változatlanul mobil árusító asztalokat telepítsenek. Az ígéretet persze megkaptuk, ám nem lett belőle semmi, a terület rögzített asztalokkal lett benépesítve, és így befellegzett az utcabáloknak.

A rendszerelváltás után, a 90-es évek második felétől már évente vannak Újpalotai Napok, amelyeknek programjai – a szabadtéri rendezvények kísérőjeként vidámpark, sörsátor, kirakodóvásár – a Fő tere koncentrálnódnak. A Millennium utáni években, az eredeti hagyományt felújítva, a lakótelep egyéb helyszínein is szerveztünk programokat (gyerekszínházi előadások a Szilas parkban és a Páskom parkban, komolyzenei koncert az Arany Alkony Idősek Otthona előtti parkban). Rendszeresen partnerként invitáltuk a civil szervezeteket is. Ennek keretében 2004-ben helyet adtunk a Nyírpalota Társaság által szerkesztett helytörténeti kiadvány bemutatójának: *Az újpalotai gyerekek mesélnek*. Jelentős esemény volt 2005-ben a „Milyen Fő teret szeretnénk?” című programsorozat, mely ugyancsak civil összefogást szorgalmazott a Nyírpalota Társaság irányításával, akiknek legfőbb törekvése a közösségfejlesztés volt. Ehhez csatlakozott a Magyar Urbanisztikai Társaság Budapesti-és Pest megyei csoportja, mely kihelyezett szakmai napot tartott a Zsókvár utcai Közösségi Házban. Téma a lakótelepi rehabilitáció volt. Az előadásokat helyszíni bejárás, szakmai séta követte.

Az évek során az Újpalotai Napok célja lényegében változatlan maradt: városrészi ünnepet teremtvé, a hétköznapoktól eltérő keretek között

A 16 órákor kezdődő koncert idejére már nem lehetett az iskolában tartani a diákokat (akkoriban délután is volt még tanítás!), ezért igazgatói engedéllyel tömegesen mehettek a diákok a koncertre. Az 1981-es Újpalotai Napok közéleti újdonsága volt az Újpalotai Szabadidő Központ kezdeményezésére és gondozásában kiadott helyi újság. Az *Újpalota* címmel (XV. kerületi Híradó alcímmel) megjelenő tizenhat oldalas lapot felelős kiadóként Padisák Mihályné, a XV. kerületi Művelődési Központ igazgatója jegyzi, szerkesztője Nógrádi Gábor újságíró volt. A kiadvány negyedévenkénti megjelenését tervezték, de a folytatásra még éveket kellett várni. A későbbi években a piactéren rendezett utcabálok vonzottak nagy tömeget, ahol több alkalommal fellépett az Old Boys együttes. A vásárcsarnok mögött elhelyezkedő termelői piac természetes adottságai kitűnő lehetőséget biztosítottak szabadtéri táncmulatságok megrendezésére. A

2008. június 8-án, a Piramis együttes tagjai, a legendás rockzenészek Gallai Péter és Závodi János is felléptek az Újpalotai Napokon rendezett nosztalgia koncerten.

(A SZERZŐ FELVÉTELE)

igényes szórakozást, találkozási alkalmat, közösségi élményt kínálni a helybélieknek. Az ünnepi alkalmaknak hangsúlyt adtak a neves előadók, akik közül nem szabad kihagynunk az alábbiakat: Kovács Kati, Antal Imre, Aradszky László, Koós János, Payer András, Éles István, Maksa Zoltán, Gerendás Péter, Deák Bill Gyula, a Bikini együttes, Benkő László, Török Ádám, Somló Tamás és

a KFT együttes. Harminc esztendővel a Kontyfa utcai óvoda tetején rendezett Piramis koncert után 2008. június 8-án – ugyancsak az Újpalotai Napok keretében – ismét ellátogatott a városrészbe a legendás együttes két tagja, Gallai Péter és Závodi János, akik a *Piramix* emlékenekar tagjaiként léptek fel. Évről-évre egyre nagyobb produkciók kerültek a Fő téri színpadra. 2009-ben Szikora Róbert és az *R-GO*, 2011-ben a *Republic* együttes volt a vendég, 2012-ben pedig Demjén Ferenc fellépése jelentette a csúcst. Ezeket a nagy koncerteket már nem lehetett és nem is volt célszerű tovább fokozni. Az évtizedek során a rendezvény kinőtte a Fő tér méreteit, egyre komplikáltabbá vált minden feltételnek és igénynek megfelelni, vagyis kulturált körülmények között, a park állagát megőrizve, megrendezni a programokat.

Egyre nagyobb kihívást jelentett a kulturált közösségi szórakozás biztosítása. Ezt körütekintő szervezéssel és nem kis anyagi ráfordítással is nehezen tudtuk keretek között tartani. Rendezőként mindent megtettünk a kulturált szórakozás

feltételeinek megteremtéséért, cserében ugyanilyen kulturált hozzáállást kértünk a vendégektől is, de ez nem mindig járt sikerrel. A Demjén koncert után hangsúlyváltás történt a programokban. A túlságosan is hangos, monstre rockkoncerteket szolidabb műfajok váltották fel. Előtérbe került a világzene, jazz, népzene. 2017-ben komolyzenei koncert is bekerült a kínálatba (*MÁV Szimfonikusok*). Előtérbe kerültek a családi programok, melyek főként gyerekeknek szóló szórakozási lehetőségeket kínáltak.

Ismeretes, hogy a több évtizedes hagyománnyal rendelkező Újpalotai Napok már jó ideje kinőtték a városrész központjában lévő Fő tér adta lehetőségeket. Egyre bonyolultabb egyeztetést, kompromisszumokkal járó együttműködést igényel a produkció eredeti helyszínén történő kulturált megrendezése. Többek között ezért is vált halaszthatatlanná a városrész központjának megújítására szolgáló projekt megvalósítása. A Fő tér tervezett átalakítása, megfelelő kereteket biztosítana az Újpalotai Napok megújulásának is.

BALESET VAGY SZABOTÁZS?

AZ 1947-ES RÁKOSPALOTAI HUTTER ÉS LEVER-GYÁRI ROBBANÁS A KORABELI SAJTÓ HÍREIBEN

ÍRTA: Kovács Ildikó

1947. november 25-én, keddre virradóra hatalmas robbanás rázta meg Rákospalotát: a Hutter és Lever Rt. rákospalotai üzemében robbant fel az extrakciós üzem. Véletlen baleset vagy szabotázs történt? A korabeli újságcikkekből megpróbáltuk rekonstruálni, mi történhetett – a cikk végére kiderül, hogy sikerült-e egyértelmű választ kapnunk.

Az olajgyár látképe 1931-ben

(FORRÁS: FSZEK BUDAPEST-KÉPGYŰJTEMÉNY)

Vegyi Ipar
és Kereskedelem
1943.

Megkezdte üzemét a Hutter és Lever új extrakciós ága.
Hosszú idő múltán, igen jelentős anyagi befektetéssel elkészült a Hutter és Lever Rt. rákospalotai új extrakciós üzeme. Ez mint ilyen, legnagyobb és legmodernebb az országban. Szakszerűség szempontjából a külföldi legelső gyárakkal egy vonalba állítható. *Bánffy Dániel* báró földművelési miniszter megtekintette az új üzemet s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a Hutter és Lever Rt. vezetői előtt.

A robbanásnak több okból is fontos hírértéke volt. Az akkori sajtóorgánumok – politikai beállítódásuktól függően – a következőképpen jelentették meg lapjaikon a hírt.

A Szabad Nép (a Népszabadság elődje) 1947. november 26-i számának negyedik oldalán ad részletes beszámolót a robbanásról.

A cikk a leghosszabb a témában, de érdemes elolvasni, mert más fontos információkat is tartalmaz a korszakról és az általános hangulatról.

„Súlyos robbanás a rákospalotai Hutter és Levergyárban” írta a főcím. „A Hutter és Lever étolaj és szappangyárban keddre virradó éjszaka robbanás történt. A gyárépület homlokzatán fekete zászló hirdeti messze, a földszintes egyszerű munkáslakóházak felett, hogy munkást gyilkoltak a nép ellenségei. A kapu előtt a rendőri vizsgálóbizottság autói, pár lépéssel arrébb gyerekek, asszonyok csoportja. Nézik a gyár legmodernebb épületét, a négy évvel ezelőtt épült extraháló üzemét. A négyemeletes vasbeton épület üvegablakai a földszinttől a tetőig összetörtek, csak itt-ott csillog egy-egy üvegszilánk a déli napsütésben. Az ablakok vasrámai – mintha egy óriás állt volna az épület közepébe és két könyékkal akarta volna széjjel feszíteni – összegömbölyve hasasodnak ki a betonoszlopok közül. Szemben vele a raktárépület. Ide hordták a napraforgó és szójadarát, miután kivonták belőle az olajat. A faraktárból csak a két szélén épített tűzfal áll. A tető beomlott, megfeküdt a zsákokba csomagolt takarmánydara halmokon. Szél rángatja, szaggatja az úszkösön lógó gerendákat.” Ez a beszámoló a leghosszabb, a megtalált korabeli hírek

közül. A többi csak tömören ír az eseményekről. A név nélkül publikáló újságíró igazi tényfeltáróként bement a helyszínre és ott beszélgetett a helyiekkel is. „Keskeny pallókon, bokáig érő vízben tapogatózunk előre a robbanás színhelye felé. Beszélgetni nem lehet. Hangunkat elnyomja a tűzoltók motorszivattyújának hangja. Az oltásnál összegyűlt vizet szivattyúják a csatornarendszerből, ahol hétfő éjjel utoljára vette kezébe a lapátot és seprőt Orszáczky Kálmán 57 éves segéd munkás. A keskeny folyosóból fölvezető vaslépcső mellett falnak támasztva áll a vaslapát. Ő támasztotta oda, míg a szemetet össze-sepri. A seprős, Orszáczky Kálmán segéd munkás felismerhetetlenségig összeroncolt teste már nincs ott. A vér sincs, elmosta a víz. De nem mosta el a munkatársak izzó gyűlöletét és bosszúvágyát. Erről beszélnek egymásközt, míg a romokat takarítják. – Adják a kezünkbe, aki ezt tette – mondja az egyik és hangja nem sok jót jósol. Szállító lift háza emelkedik pár lépéssel a robbanás színhelyétől. Villanymotor áll előtte. Ez vitte a gumiszalagot, amely a zsákolóhoz szállította a darát. Most széjjelszaggatva lóg mellette a szalag. A vége belemerül a vízbe. Elindulunk a folyosó felett, az extraháló üzem felé. A földet mintha vakond túrta volna, felvetette a robbanás ereje. Bent az üzemben negyven centi vastag betonréteget emelt az újra meg újra megismétlődő robbanás. Mert a gáz, amint a légnnyomás a folyosónak egy-egy fordulójában összeszorította, mint motor hengerében a benzingőz, újra robbant. A műhely másik végébe megyünk. Itt olyan erővel robbant, hogy kivetette a betonpadlót. A villamos kapcsolótábla a földön hever, de a többi gépnek nem történt baja. Mint ahogy a gépek az egész üzemben sértetlenek, üzemképesek maradtak. A gyujtatók terve nem sikerült teljesen. Megakadályozta

az üzem éjjeli műszakának vezetője, aki a robbanás-kor – amely földhöz verte őt is – nem vesztette el a lélekjelenlétét és elzárta a benzincsapot. Tíz lépésre tőle harmincezer literes földbeásott benzintartály van. Ennek megmentéséért folyt a leghevesebb küzdelem. A gyári, az újpesti, palotai és fővárosi tűzoltók önfeláldozó munkájukkal 40 perc alatt lokalizálták a tüzet. Az első emelet fordulójánál bélyegzőóra áll. Félegyet mutat. Ekkor történt a robbanás. Az órában egy bélyegzőkártya van. Végig a folyosókon asszonyok és férfiak takarítanak, seprik az üvegcserepeket, hatalmas gerendákat cipelnek, áthidalják a felszakított padlókat. Megkezdték az üzem újjáépítését. Ötvenkét tisztviselő megbízásából érkezik egy tisztviselő. Közli, hogy rohamunkát vállaltak az üzem újjáépítésében.

– Mikor indulhatunk János? – Varinyi István elvtárs, az üzem kommunista párttitkára kérdi ezt egy tagbaszakadt embertől.

– Akárhogy igyekszünk, öt hét – hangzik a válasz.

– Mi okozta a robbanást – kérdejük. – Gondatlanság?

– Nem hiszem – válaszolja Varinyi elvtárs. – Az üzem tűzveszélyes. Mielőtt valaki ide belépett, köteles volt minden tűzszerszámot letenni. Az itt dolgozó emberek évek óta vannak a gyárban, tudják, hogy ők pusztulnak el, ha valami történik. Nagyon vigyáztak. Rövidzárlat sem lehetett, hiszen a robbanás után is égtek az összes villanyok, kivéve, ahol a robbanás elszakította a vezetéseket.

– Milyen volt a teljesítőképessége az üzemnek?

– Az ország olajmagtermelésének 40 százalékát dolgoztuk fel. Ez Európa legnagyobb ilyen üzeme. Napi 15 vagón volt a teljesítménye. Négy vagón étolajat termeltünk ki ebből. Mindent elkövetünk, hogy ne okozzon a termelés kiesése zavart a dolgozók étolaj és margarin ellátásában. Üzembe fogjuk

helyezni a présüzemet. Ez ugyan kevésbé gazdaságos, de napi nyolc–kilenc vagont itt is fel tudunk dolgozni. A veszteséget tehát felénél is kevesebbre csökkentjük. Amint kilépünk a telep kapuján, hosszú, sovány arcú ember lép hozzánk.

– Amint utasítást adnak, indulhatunk – mondja Varinyi elvtársnak. – A présüzemet üzemképes állapotba helyeztük. Aki nálunk rombolt, tudta, mit csinál. Mi termeljük a zsiradék jó részét, amit jegyre kapnak a dolgozók. A szegény embernek, a munkásnak, aki nem tudja megvenni a 20 forintos zsírt, mi biztosítjuk a szegény ebédjéhez a kevés zsiradékot. Még ettől is meg akarták fosztani őket.

– Másodjára – füzi hozzá Varinyi elvtárs – tavaly decemberben a kazán kijávitását hanyagolták el. Egy hónapig álltunk miatta.

Még a kórházba megyünk, hogy a sebesültektől tudjunk meg valamit arról, mi történt az éjjel. Nem lehet beszélni velük. Lesti Pál, Nógrádi László, Absolon Károly, Antal József, Prikánszki Ferenc, Hegyi Lajos és Ottó József eszméletlenül fekszenek tegnap óta. Abszolonnak a szeméért folytatnak küzdelmet az orvosok. A többiek mély, a husukat is átégető égési sérüléseket szenvedtek. A halott Orszáczkynak és a súlyos sebesülteknek gyerekeik, feleségeik vannak. Orszáczky leánya és felesége hosszabb idő óta keresőképtelen beteg. Munkást gyilkoltak, az éllelmüktől takarták megfosztani a dolgozókat. Kedd reggel az üzem munkásai tiltakozó gyűlésükön példás megtorlást követeltek. Az orvogyilkost nehéz megtalálni de a gyár dolgozói megfogadták, rajta lesznek, hogy leleplezzék a haramiát.¹

A Friss Újság sokkal tárgyilagosabban számolt be a robbanásról:

„Eldobott cigarettavég, vagy elektromos kisülés okozta az olajgyári robbanást” című cikkük az 1947. november 26-i lapszámban jelent meg. „A rendőri

1 Szabad Nép, 1947. november 26. 4. o.

A Hutter és Lever kiállítási installációja 1948-ban

(FORRÁS: MAGYAR KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM
KERESKEDELEMTÖRTÉNETI FOTÓGYŰJTEMÉNY)

A Népszava is szűkszavúan számolt be az esetről:

„Mi okozta a Hutter és Lever-gyári robbanást? A Hutter és Lever Rt. rákospalotai telepén történt robbanás és tűz ügyében a rendőri vizsgálat során megállapították, hogy a robbanás az úgynevezett szalagcsövekben történt, amelyekben a benzingőzők és gázok szikra vagy tűz következtében felrobbantak, szétvetve a tartályt és a csöveket. A szikra vagy gondatlanságból eldobott cigarettavégtől, gyufától keletkezhetett, vagy elektromos kisülés okozta a tüzet. A gyár extrahálás üzemében már a múltban is történtek kisebb robbanások, amiért is a munkások óvintézkedéseket javasoltak, és azt kívánták, hogy a csövekbe a gázok és gőzök kihajtására nagyteljesítményű ventilátort szereljenek. A ventilátort ezen a héten akarták beszerezni, de szerencsétlenségre ezt megelőzően robbanás történt.”²

bizottság folytatja a nyomozást annak a hatalmas robbanásnak az ügyében, amely a rákospalotai Hutter és Lever-gyár extrahációs üzemét a levegőbe röpítette, és amelyről a Friss Újság már részletesen beszámolt. A vizsgálat hivatalosan is megállapította, hogy a robbanás az úgynevezett szalagcsövekben történt. Az ezeken átpréselt olajsmagvak ugyanis benzingőzőket és egyéb könnyen robbanó gázokat bocsátanak ki magukból. Ezek a gázok valamilyen szikrától felrobbantak és szétvetették a csöveket és a tartályt. A robbanást okozó szikra elektromos kisüléstől vagy gondatlanságból eldobott cigarettavégtől, gyufától is eredhetett. Kisebb robbanás már a múltban is többször előfordult az extraháló-üzemben, és ezért a munkások már többször kérték a gyár vezetését, tegyék meg a kellő óvintézkedéseket. Azt javasolták, hogy a csövekben erős ventilátorokat helyezzenek el. A gyár vezetői azt vallották a rendőrségen, hogy ezeket a ventilátorokat éppen a héten akarták felszerelni. A felelősség megállapítására tovább folyik a nyomozás.”²

A Kossuth Népe „Helyszíni szemle tisztázza a rákospalotai robbanásokat” címmel írt az esetről.

„Az elmúlt éjszaka, ¼ 1 órakor a Hutter és Lever Rt. Rákospalota Horváth Mihály u. 2. szám alatt levő gyártelepén robbanás történt a gyártelep úgynevezett extrahációs pincéjében. A robbanás következtében az üzemben tűz ütött ki. A tűzoltók a tüzet mintegy háromnegyed órai megfeszített munka után eloltották. A rendőri bizottság megállapította, hogy a robbanás oka az extrahációs üzem és a daruraktár⁴ közötti szalagcsatornában levő gáz kigyulladás volt. Eddig még nem tudták megállapítani sem a kárértéket, sem pedig azt, hogy a robbanásért és a tűzért kit terhel a felelősség. A főkapitányságról a robbanás jelentése

2 Friss Újság, 1947. november 27. 2. o.

3 Népszava, 1947. november

4 A Kossuth Népe cikkében daruraktár jelent meg, ami feltehetően sajtóhiba: valószínűleg daruraktárról van szó

A Hutter és Lever augusztus 20-i felvonulási teherautója, jobbra háttérben a siló épülete
(FORRÁS: VÁRKONYI ÁDÁM/FORTEPAN 94552)

után mintegy 25 főnyi karhatalmat vezényeltek ki. A környéken cirkáló R-csoport is a helyszínre robogott, de beavatkozásra nem került sor. A robbanás következtében súlyos sérülések történtek. Országbszky Kálmán gyárimunkás súlyos sérüléseket szenvedett és még kórházba szállítás közben meghalt, Lesti Pál, Lográdi László, Absolon Károly, Pribánszky Ferenc és Ottó József gyárimunkások szintén komoly sérüléseket szenvedtek. A munkásokat az újpesti Árpád-kórházba szállították. Hegyi Lajos gyárimunkás szintén megsérült. A mentők a Károlyi-kórházba szállították. A Kossuth Népe értesülése szerint a hat gyári munkás sérülése életveszélyes. Kedd délelőtt rendőri bizottság szállt ki Hutter és Lever gyár telepére és helyszíni szemlét tartott annak megálapítására, hogy kit terhel a felelősség és hogy nem történt-e bűncselekmény.⁵ A Világ 1947. november 26-án a következőkkel egészítette ki a többi hírben szereplőket: „A szerencsétlenül járt munkások a robbanás idejében a pincében tartózkodtak és a légnyomás a falhoz lapította őket. Valószínűleg látszik, hogy véletlen szerencsétlenség történt.”⁶

Ritkaságszámba megy, de Nagy Károly, aki 42 éven keresztül dolgozott a Növényolajgyárban, pár nappal a robbanás előtt került az üzembe segédmunkásként, még 2000-ben mesélt a személyes tapasztalatairól.

„1947. november 27, vagy 28-án éjjel borzalmas robbanásra ébredtem, a 2 km-re lévő Damjanich utcában, mert felrobbant az extrakciós üzem, kárt téve a környék házaiban és az épületekben. Egy ember a szalagsatornában – szállító alagút – meghalt, sokan, mint égő fáklya repültek ki az üzemből, súlyosan összeégve. Hála az akkori szegényes ruházkodásnak, – nem volt műanyag fehérmemű – az égési sérülések nem voltak olyan súlyosak, mint a 70-es évek kórányai növényolajgyári tűz esetén, ahol 4 halott volt, mert a műanyag beégett a testükbe, így a fertőzés következtében haltak meg.”⁷

Mielőtt tovább vizsgáljuk a sajtóban megjelent híreket, érdemes áttekinteni, hogy 1947-ben mi minden volt más, és ezek segítenek jobban megérteni a robbanással kapcsolatos helyzetet is. Rákospalota ekkor még önálló település volt, csak 1950-ben csatolták Budapesthez, mint XV. kerület. Két évvel vagyunk a

5 Kossuth Népe, 1947. október 12.

6 Világ, 1947. november 26. 5. o.

7 Nagy Károly: Egy nyugdíjas visszaemlékezései – Unilever Tömegsport Szervezet weboldala – 2000

II. világháború után, még zajlik az ország újjáépítése, például 1947. november 16-án avatják fel a felújított Margit hidat. A politikában egyre inkább fordulat zajlik. 1947 novemberében Budapest díszpolgárává választották Sztálint, és ezekben a napokban Rajk László belügyminiszter azonnali hatállyal feloszlatta a Magyar Függetlenségi Pártot. A Választási Bíróság határozatban mondta ki a párt listáján megválasztott képviselők mandátumának megsemmisítését. A Magyar Kommunista Párt egyre nagyobb teret nyer, 1947. augusztus 31-én zajlott az országgyűlési választás, mely „kék cédulás választási család” néven híresült el. Az egypártrendszer kialakítása előtt vagyunk, a bankok és száz főnél többet foglalkoztató ipari üzemek államosítása viszont már elkezdődött. A sajtóban is egyre gyakrabban jelennek a politikai üzenetek. A szabotázs szó a Szabad Föld újságban a következő eloszlásban jelent meg, évek szerinti bontásban:

Évszám	Szabotázs szó előfordulásának száma
1945	2
1946	13
1947	7
1948	17
1949	10
1950	16
1951	5
1952	6
1953	4
1955	1
1956	1
1957	1

A robbanás helyszíne a Hutter és Lever gyár, mely a huszadik század közepére komoly múlttal bíró iparüzem volt. Már a tizenkilencedik század elején gyártás folyt a gyár mai területén, akkor még Kanitz Joachim nagykereskedő épített kálváriaalmot a Károlyi családtól bérbe vett területen. A posztógyárat 1840-ben átalakították növényolajgyárrá, ezt pedig 1871-ben vette meg egy osztrák tőkecsoport és megalakította az Olajipari Társaság Rt-t.⁸ Repceolajat, gépszirt gyártottak és illóolajat finomítottak. A gyár fokozatosan terjeszkedett, 1910-ben két hektár területen, hat épülettel, 100 lóerős gőzgépekkel működött, és 100 szakmunkást alkalmazott. Termékeivel külföldön is megjelent: Ausztriában és több keleti országban is. 1920-ban egy új üzemszék épült, majd 1925-ben a telepeket átvette a Hutter-féle tőkecsoport, s a gyár a Hutter Szappangyár Olajipari Rt. nevet vette fel. 1930-ban újabb tőkeösszevonás eredményeként Hutter és Lever Rt. lett a neve.⁹ 1932-ben újabb üzemszékkel bővült a gyár, majd 1942-ben margaringyár is létesült. Az 1948-as államosítás idejére már felépült a tizenhárom emeletes cellás rendszerű olajmag-tároló siló is. A folyamatos korszerűsítés és fejlesztés jellemző volt a cég politikájára. Az új extrakciós üzem 1943-ban adták át. *„Hosszú idő múltán, igen jelentős anyagi befektetéssel elkészült a Hutter és Lever Rt. rákospalotai új extrakciós üzeme. Ez mint ilyen, legnagyobb és legmodernebb az országban. Szakszerűség szempontjából a külföldi legelső gyárakkal egy vonalba állítható. Bánffy Dániel báró földművelési miniszter megtekintette az új üzemet és a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a Hutter és Lever Rt. vezetői előtt.”*¹⁰ Az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok hivatalos jelentéseinél a következőképpen jellemezték a vállalat

8 Életképek, XV. kerületi közéleti lap; VII. évfolyam 17. szám, 2017. szeptember 21. 13. o.

9 Kuczko Andrea: Rákospalotai Növényolajgyár (Értéktár) - Helyem Házam Palotám III. évf. 1. (5.) szám, 2017. március, 44. o.

10 BME Vegyi ipar és kereskedelem, 1943. 84. o.

A Hutter és Lever szabotázs-botránya

Fasiszta gyárvezetők, nyilas üzemvezetők rongálták meg a gépeket és elfektetették a gyár termékeit — Több letartóztatás, újabb őrizetbevételek várhatók

Szabad Nép, 1948. február 3.

üzletkörét: „Mosószippanok, mosószeresek, pipe-reszappanok, kozmetikai cikkek, margarinok, étolajok, ételzsírok, gyertyák és mécsesek gyártása és eladása.”¹¹

A fejlesztéseket a gyár stabil anyagi háttere tette lehetővé. Vagyona 1913-ban több mint 2 millió korona volt, 1942. év végén 16,5 millió pengő. A negyvenes években körülbelül ezer fő dolgozott itt, bejutni csak a helyi plébános ajánlásával lehetett, írja Nagy Károly a már említett visszaemlékezésében.

Az extrakciós üzem robbanása ezt a látszólagos nyugalmat felborította. Az eleinte említett műszaki hiba helyett egyre gyakrabban szabotázsról kezdtek írni a lapokban is, ha hír jelent meg az eseményről.

„Rendőrkézre került a Hutter és Lever-gyár hét szabotázst szervező brigantija” címmel írtak a Friss Újság harmadik oldalán 1948. február 3-án.

„Gépeket rongáltak, panamáztak, feketéztek a fasiszta vezetők. Egy esztendővel ezelőtt sorozatos szabálytalanságok, kisebb robbanások, üzemi rongálások történtek a Hutter és Lever Rt. rákospalotai üzemében. A gyár felét sem teljesítette vállalt kötelezettségeinek. Az üzemi bizottság annakidején vizsgálatot indított, amely megállapította, hogy a gyárban szabotázst történt. A gyár vezetősége vizsgálatot kért. A vizsgálatot a Termelési Tanács folytatta le, de nem állapított meg visszaélést, pedig ha ez a vizsgálat leleplezi a bűnösöket, nem került volna sor azokra a nagyarányú rongálásokra, amelyek azóta történtek. Mult év novemberében felrobbant az extraháló üzem, amely hónapokra megbénította a gyár

működését, december végén pedig az üzemem kívül levő extraháló munkáját végző préházmotort rongálták meg. Az államvédelmi rendőrség nyomozása megállapította, hogy a margarin-üzem olajmelegítőjébe a szükségesnél jóval nagyobb nyomást engedtek, a gőz szétvetette a kazánt és eltekintve attól, hogy a nemzetgazdaságnak súlyos károkat okozott, a robbanásnak egy halálos és két súlyosan sebesült áldozata is volt. A nyomozás megállapította, hogy a robbanásért dr. Soós Antal, a gyár műszaki igazgatója, dr. Hunyadi László üzemvezető főmérnök és Tornyos Mihály, a margarin-üzem vezetője a felelős. Mindannyian résztvettek az elmúlt idők népellenes mozgalmában. Soós hét esztendőn át tagja volt az összeesküvők Magyar Közösségének. Hunyadi főmérnök a háború alatt az üzem katonai parancsnoka volt és kegyetlenkedéseivel vált hírhedtté, Tornyos nyilas pártszolgálatos volt és ezért a felszabadulás után internálták. Éjjel-nappali különmunkával helyezték üzembe a munkások a préházmotort, hogy az extrahálót pótolják. Ezt a motort robbantották fel karácsonykor. A nyomozás itt is eredményes volt. Kiderült, hogy Stille András csoportvezető egy réz kétfillérest dobott a motorba, hogy azt tönkretegyje. Stilleről megállapította a rendőrség, hogy tagja volt a nyilaskeresztes pártnak, fegyveres pártszolgálatos volt és népbíróság elé is került. Az államvédelmi szervek vizsgálatával egyidőben a gazdasági rendőrség a Hutter és Lever cég üzleti könyveit vizsgálta át. Kiderült, hogy a gyár vezetősége elfektetette az olajdarát és az olajpogácsát. Ennek a panamának a során a gazdasági rendőrség Booth Lajost, és az olajdaraosztály vezetőjét és ifj. Csezli Lajost, a gyár egyik tisztségviselőjét vette őrizetbe. A további nyomozás azt is kiderítette, hogy a vállalat 123 ezer kilogramm margarint vont el a közellátás elől, amit a feketepiacon értékesítettek. Fazekas Antalnak, a

11 Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass az 1942-43. évre XVIII. évf. 3.-4. kötet, 271. o.

Népszava, 1948. február 3.

*Hutter-gyár zsiradékostálynak a vezetője még mielőtt bűnösségére fény derült volna, Londoba szökött. A margarinpanama felderítése után Barcsák igazgatót, a kereskedelmi osztály vezetőjét, Hollós István és Hüvös Elemér gyarmatárunk-kereskedőket, Fazekas ügynökeit is őrizetbe vették.*¹²

A Népszabadság ugyanezen a napon megjelent számában tartalmilag ugyanezeket írta le. A hangvétel viszont bulvárosabb volt, már az alcím is ez volt: „Fasiszta gyárvezetők, nyilas üzemvezetők rongálták meg a gépeket és elfekették a gyár termékeit – Több letartoztatás, újabb őrizetbevételek várhatók”¹³ A Népszava február 3-i számában tartalmilag hasonló jelent meg, bár tárgyilagossabban.¹⁴

A bíróság nem késlekedett, viszont meglepő fordulat következett az ügyben, melyről a Szabad Nép 1948. február 29-én számolt be.

„Munkásbíróság elé utalták a Hutter és Lever gyári szabotázs-ügyet. A pestvidéki törvényszék szombaton reggel folytatta a Hutter és Lever-gyári szabotázs tárgyalását. Kossuth György államügyész kifejtette: nyomós gyanúokok vannak, hogy az elkövetett műszaki hibák, mulasztások szándékosak voltak és a hároméves terv végrehajtását akarták akadályozni. Ezért az államügyészség módosítja a vádat és a hároméves terv végrehajtását akadályozó büntett miatt emel vádat. Ebben az esetben pedig az ügy munkásbíróság elé tartozik. Az uszorbíróság ezután tanácskozássra vonult vissza, majd kihirdette döntését: az ügyet munkásbíróság elé utalta.”¹⁵

Ujabb vádirat a Hutter-gyári robbanás ügyében

Megkezdték a bűnper tárgyalását

A pestvidéki törvényszék szerdán kezdte meg a Hutter és Lever-gyári igazgatóinak nagyvárúvá szabotázsi-perét. A bíróság, amint ismertetés,

a hároméves terv védelméről hozott törvénybe ütköző esetelemény miatt vonja felelősségre a vádlottakat.

A Hutter és Lever-gyárban ugyanis felrobban az egyik tároló, ami igen nagy anyagi veszteséget jelentett a gyár és az egész gazdasági élet szempontjából.

Sós Antal igazgató-főmérnök bűnösnek érzi magát, de a felelősséget igyekszik vádlottársaira hárítani. Hunyadi László, a margarinüzem vezető-főmérnöke jogilag vétkesnek érzi magát, Tornyos Mihály, a harmadrendű vádlott, a felrobbant tartály ellenőrzésével megbízott munkás nem érzi bűnösségét, noha Fessleré Rezső munkás vallomása

szórinth jelentették neki a hibákat, ő azonban csak többszöri figyelmeztetés ellenére, a robbanás után javíttatta ki azokat.

A vádlottak általában tagadnak és legfeljebb gondatlanságot ismernek el. A tárgyalást 38-án, szombaton reggel folytatják.

Itt említhetjük meg, hogy a pestvidéki államügyészség

a robbanás ügyében újabb vádiratot adott ki,

amely Sós Antalt, Réna László vegyész-mérnököt, Kovács János géplakatos és Mayer Ferenc üzemvezetőt

gondatlanságból elkövetett emberöléssel vádolja.

A pestvidéki törvényszék rövidesen ezt is tárgyalásra tűzi ki.

A Világ című lap 1948. február 29-én a következőket írta:

„A Világ jelentette szerdán, hogy a pestvidéki államügyészség a hároméves terv védelméről szóló törvénybe ütköző vétség miatt uszorbíróság elé állította a gyár igazgatóját, Sós Antalt, a margarin-üzem vezető főmérnökét, Hunyadi Lászlót és két munkást: Tornyos Mihályt és Sziládi Lászlót. A vád ellenük az volt, hogy vétkes könnyelműségük miatt két ízben történt robbanás az üzemben, a robbanások huzamosabb időre megakasztották a termelést. Az első tárgyalási napon a vádlottak elismerték, hogy nem jártak el kellő óvatossággal, a szándékosságot azonban tagadták. A vádlottak kihallgatása a szakértők adták elő véleményüket. Varinyi István teromegbi-zott a gyár vezetőségének állandó gondatlanságáról vallott. Pogonyi Gyula iparfelügyelő elmondotta, hogy sorozatosan tapasztalt rendellenességeket és nagymértékű gondatlanságot. Bogdanovics László műszaki rendőrfőhadnagy nem könnyelműséget látott a sorozatos balesetekben, és nem is gyárorganizációs hibát, hanem szándékosságot tételezett fel. Gyári-munkás tanuk vallották, hogy a margarinüzemben a gyárvezetőséget szinte soha nem látták. Ma reggel a főtárgyalás megnyitása után Kossuth György államügyész kért szót. Bejelentette, hogy a vádat módosította: nem vétséggel, hanem a hároméves terv

12 Friss Újság, 1948. február 3. 3. o.

13 Szabad Nép, 1948. február 3. 3. o.

14 Népszava, 1948. február 3. 5. o.

15 Szabad Nép, 1948. február 29. 7. o.

Nyolc tagú kémszervezetet lepleztek le a Hutter és Levernél

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága közli: A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága kémszervezetet leplezett le. A kémszervezet tagjai gazdasági és ipari titkokat szolgáltatottak ki egy idegen hatalom részére.

Az Államvédelmi Hatóság tárgyi bizonyítékok alapján nyolc személyt vett őrizetbe,

akik hivatali állásukat kémkedésre használták fel.

Az összeköttetést a idegen hatalom és annak Magyarországon működő kérel között Cavan Elliot angol állampolgár, a Hutter és Lever vegyipari vállalat magyarországi igazgatója tartotta fenn.

A kémszervezet tagjai valamennyien beismerő vallomást tettek.

Cavan Elliot angol állampolgárt a hatóságok Magyarország területéről kiutasították. Az ügyben szereplő magyar állampolgárokat az Államvédelmi Hatóság átadta a budapesti népbiztonságnak.

Népszava, 1948 október 10.

védelméről szóló törvénybe ütköző bűntettel vádolja meg Sós Antalt és társait. Egyben indítványozta, hogy az uzsorabíróság az ügy letárgyalására mondja ki illetéktelenségét és tegye át az ügyet a munkásbírósághoz. Kossuth államügyész bejelentette továbbá azt is, hogy

*a gondatlanságból okozott emberölés címén a margarinüzem robbanásakor elpusztult munkás haláláért emelt vádat szintén megváltoztatja és a vádlottak ellen szándékos emberölés címén emel vádat. Ügyük a törvényszék elé kerül.*¹⁶

Mi is volt az a munkásbíróság?

A Dunántúli Napló 1947. szeptember 28-i számában megírta:

*„A Magyar Kommunista Párt nemrégiben kiadott kormányprogramjában első helyen követelte a munkásokból álló bíróság megalakulását, mint az árdrágítás ellen folytatott küzdelem egyik lényeges tényezőjét. Ries István elvtárs ennek megfelelően a napokban terjeszti a minisztertanács elé az erre vonatkozó tervezetet. A munkásbíróság, mint ismeretes, az elnökön kívül szakszervezeti munkásokból áll majd. A jelenlegi gazdasági helyzet nem utolsósorban a dolgozó nép hatalmi súlya megköveteli, hogy munkások álljanak gazdasági életünk egyik legfontosabb posztján és örököljenek annak rendje és nyugalma felett.*¹⁷

A Népszava már említett számában, ahol beszámol a robbantásról, megjelent egy cikk „A munkásbíróság második napja” címmel. „A munkásbíróság a demokrácia megerősödését szolgálja – írták, majd „A munkás bíróság egészséges vívmánya a demokráciának ... a szakkbíróság és a munkásbírák ítélkezése feltétlenül az igazságszolgáltatás szükséges új útjait tárja fel.”

Februárban a Népszava a következőket írta a bűnper tárgyalásának kezdetekor, mely tartalmilag különbözik a többi lapban megjelentektől:

*„Sós Antal igazgató-főmérnök bűnösnek érzi magát, de a felelőséget igyekszik vádlotttársaira hárítani. Hunyadi László, a margarinüzem vezető főmérnöke jogilag vétkesnek érzi magát, Tornyos Mihály, a harmadrendű vádlott, a felrobbant tartály ellenőrzésével megbízott munkatárs nem érzi bűnösségét noha Vesserle Rezső munkás vallomása szerint jelentették neki a hibákat, ő azonban csak többszöri figyelmeztetés ellenére, a robbanás után javítottatta ki azokat. A vádlottak általában tagadnak és legfeljebb gondatlanságot ismernek el. A tárgyalást 28-án, szombaton reggel folytatják. Itt említjük meg, hogy a pestvidéki államügyészség a robbanás ügyében újabb vádiratot adott ki, amely Sós Antalt, Róna László vegyész-mérnököt, Kovács János géplakatost és Mayer Ferenc üzemvezetőt gondatlanságból elkövetett emberöléssel vádolja. A pestvidéki törvényszék rövidesen ezt az ügyet is tárgyalásra tűzi.*¹⁸

A Szabad Nép 1948. március 31-én a hatodik oldalán számolt be, hogy

„A munkásbíróság megkezdte a Hutter és Lever-gyár feketézői bűnyüének tárgyalását. A munkásbíróság Lukács Tibor elnökletével kedden kezdte meg a Hutter és Lever-gyár feketézői bűnyüének tárgyalását.

16 Világ, 1948. február 29. 5. o.

17 Dunántúli Napló, 1947. szeptember 28. 2. o.

18 Népszava, 1948. február 26. 4. o.

Friss Újság, 1948. július 8.

*A vádirat Fazekas Antal, a gyár igazgatója és 37 társa ellen irányul árdrágítás és a közellátás érdekeit veszélyeztető büntett, valamint okirathamisítás miatt. A vád Fazekas ellen az, hogy százezer kiló édesipari margarint igazságtalanul osztott el, 21 ezer kilóval többet adott ki, továbbá jogtalanul 20 ezer kiló étolaj kiutalást szerzett, tiltott módon.*¹⁹

1948. június 24-én némileg módosult a perőről írtak tartalma a Szabad Népből.

*„Munkásbíróság előtt a Hutter és Lever-gyár szabotálói. A munkásbíróság Lukács Tibor elnöklésével szerdán tárgyalta a Hutter és Lever gyár szabotáló szabotáló mérnökségeinek és csoportvezetőinek bűnügyét. A vád kettős: egyrészt az elmúlt év november 25-én történt robbanás miatt vonják őket felelősségre, amikor az egyik munkás sérüléseibe bele is halt. A másik vád: december 27-én egy olajtartó vastartály felrobbant, megrongálta az épületet és ennek következtében a gyár termelése csökkent. Szerdán a fővádlottakat hallgatják ki.*²⁰

A Népszava a következőképpen számolt be a tárgyalásról:

„Szerdán tárgyalták a pestvidéki törvényszéken a Hutter és Lever-gyár szabotázsügyét. A hároméves tervek védelméről szóló törvény alapján felelősségre vonják Sós Antal gépészmérnököt, Hunyadi László vegyész-mérnököt, Torony Márton margarinyári üzemvezetőt és Szilágyi László margarinyári csoportvezetőt. Mind a négyen tudtak arról, hogy a gyárban a kondenzátor és az olajtartály rossz. Ennek ellenére nem tettek jelentést a hibákról és amikor a kondenzátort be akarták melegíteni, a gép felrobbant. A kár meghaladja a 25.000 forintot. Érdekessége az ügynek, hogy a vádirat csak szabotázs-bűncselekményről beszél és nyomozás közben derült ki, hogy több mint 40 vádlottat a GRO-ról átkísértek a

— Július 14-én lesz ítélet a Hutter és Lever-gyár bűnperében. A munkásbíróság Lukács Tibor elnöklésével tárgyalta a Hutter és Lever-gyár vezető főmérnöke: Róna László és Hunyadi László, valamint a gyár több vezetőjének szabotázs bűnperét. A bíróság a vádbeszéd, majd a védőbeszéd elhangzása után úgy határozott, hogy a Hutter és Lever-gyár vezetői ügyében július 14-én hirdeti ítéletet,

*valutaüggyészségre, tehát valutavisszaélési bűnperről is szó esik majd a szerdai tárgyaláson.*²¹

A Világ című újságban érződik a teljeskörű és kiegyensúlyozott tájékoztatásra az igény. (Ez nem véletlen, a fejléce szerint a következőknek akart megfelelni: *„A Világ tiszteli mások meggyőződését, de hadat üzen az elvek mögé rejtőző kalandorságnak és üzletnek. A Világ eszméket, ideálokat, reformtörekvéseket szolgál, nem pártokat. Pajzsa a gyengéknek, védelmezője az elnyomottaknak, kardja a szebb, jobb és tisztább magyar élet gondolatának.*”²² 1948-ban megszűnt a lap.)

Tehát a Világ 1948. június 24-én a következőket írta a tárgyalásról tudósítva:

„Az ügyészség a Hutter és Lever gyár vezetőit azzal vádolja, hogy az olajtartály rossz állapotban volt, a gőzfűtés következtében fejlődött hőt ezért nem bírta el. A Terohivatal megállapította a szándékosságot. ... Sós Antal: Megértettem a vádat, Bűnösnek nem érzem magamat. A szerencsétlenség azért következett be, mert a villanyvezeték egyik része nem kábelből készült. Erről nekem nem lehetett tudomásom, nagyon régiek már a vezetékek. A rövidzárlat következtében kicsapódó szikra gyújtotta fel a szalagszatórnában a benzingázt. – Nem tartotta kötelességének, hogy amikor az üzem főmérnöke és igazgatója lett, ellenőrizze a műszaki anyagokat? – Gondoltam erre. Az üzem műszaki részét átnéztük a műszaki főmérnökkel, és sehol semmi hibát nem találtunk.”²³ Július 2-i számunkban olyan hírt találtunk, amely a többi lapban nem jelent meg. „Mentőtának a Hutter és Lever-gyárban történt robbanás ügyében.

19 Szabad Nép, 1948. március 31. 6. o.

20 Szabad Nép, 1948. június 24. 7. o.

21 Népszava, 1948. február 25. 5. o.

22 A Világ (1918-1948) című folyóirat ismertetője az Arcanum weboldalon.

23 Világ, 1948. június 24. 3. o.

Mentőtanuk a Hutter és Lever-gyárban történt robbanás ügyében

— Az emlékezetes szerencsétlenséget nem a vezető gondatlansága, hanem a véletlen okozta. — kezdi el tanuvallomását a rákospalotai Hutter és Lever-gyár egyik munkása a munkásbíróság mai folytonos tárgyalásán.

— 1942-ben segédmunkás voltam a gyárban. Egy német vállalat főmérnöke a villany és kábelvezetékeket újjászerezte. Fitymálón beszélt a magyar mérnökök és technikusok tudásáról. Mi munkatársaimmal együtt valamennyien meg vagyunk győződve arról, hogy a

villanyvezeték egyik részét nem kábelből, hanem gyengén szigetelt huzalból építette és a feszültség miatt keletkezett rövidzárlat okozta az U csatornában felgyülemlett benzingázok robbanását.

A következő tanú kijelentette: — A vezetőség eltiltotta ugyan a gyár területén a cigarettázást, de szigorú felügyeletet nem gyakorolt.

További tanúk, akik részben a robbanás következtében megsebesültek, valamennyien a gyár vezetőségét igyekeztek mentetni.

Világ, 1948. július 2.

Az ítélet 1948. július 16-án látott napvilágot. A Szabad Nép így számolt be:

„Sós Antalt, a gyár vezető főmérnökét gondatlanságból okozott emberölés és súlyos testisértés vétségében, valamint a hároméves terv védelmére kiadott rendeletbe ütköző rongálás

vétségében mondták ki bűnösnek és ezért háromévi fogházbüntetésre ítélték és ötévi időtartamra vezetőmérnöki állás betöltésétől eltiltották. Róna László vegyész-mérnököt, a gyár extrakcós üzemének vezetőjét gondatlanságból okozott emberölés és súlyos testi sértés vétségéért 3000 forint pénzbüntetésre ítélte a munkásbíróság. A hároméves terv védelmére hozott törvénybe ütköző vétség miatt dr. Hunyadi László vegyész-mérnököt 3000 forint pénzbüntetésre, Tornycsok Mihály gyári csoportvezetőt 6 hónapi fogházbüntetésre ítélték. A többi vádlottat a munkásbíróság felmentette. Dr. Lukács Tibor tanácselnök az ítélet indoklásában hangsúlyozta Sós és társai felelősségét: egy üzem felelős vezetői — mondta — sohasem hivatkozhatnak arra, hogy nem tudják, mi történik az üzemükben. Súlyos gondatlanság terheli őket és ezért bünhődniük kell.”²⁴

vétségében mondták ki bűnösnek és ezért háromévi fogházbüntetésre ítélték és ötévi időtartamra vezetőmérnöki állás betöltésétől eltiltották. Róna László vegyész-mérnököt, a gyár extrakcós üzemének vezetőjét gondatlanságból okozott emberölés és súlyos testi sértés vétségéért 3000 forint pénzbüntetésre ítélte a munkásbíróság. A hároméves terv védelmére hozott törvénybe ütköző vétség miatt dr. Hunyadi László vegyész-mérnököt 3000 forint pénzbüntetésre, Tornycsok Mihály gyári csoportvezetőt 6 hónapi fogházbüntetésre ítélték. A többi vádlottat a munkásbíróság felmentette. Dr. Lukács Tibor tanácselnök az ítélet indoklásában hangsúlyozta Sós és társai felelősségét: egy üzem felelős vezetői — mondta — sohasem hivatkozhatnak arra, hogy nem tudják, mi történik az üzemükben. Súlyos gondatlanság terheli őket és ezért bünhődniük kell.”²⁷

A Ludas Matyi vicclapba kétszer is bekerült a tárgyalás és ítélethirdetés: Az egyik címe: Mi történt a Hutter és Level gyárban?

— Ügyész úr, ön gondatlansággal vádol bennünket.

— És önök mivel védekeznek?

— Hogy a robbanást a leggondosabban előkészítettük”²⁵

„Július 14-én lesz ítélet a Hutter és Level-gyár bűnperében.”²⁶ írta a Friss Újság 1948. július 8-án.

A Népszava ugyanekkor csak az ítéleteket sorolta fel különösebb megjegyzés nélkül.²⁸ A tárgyalás lezárulta után nem sokkal újra a sajtófigyelem középpontjába került a Hutter és Lever-gyár.

Ahogy a Népszava is tudósított róla:

„Nyolc tagú kémszervezet leplezték le a Hutter és Levernél. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága közli: A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága kémszervezetet leplezett le. A kémszervezet tagja gazdasági és ipari titkokat szolgáltatott ki egy idegen hatalom részére. Az Államvédelmi Hatóság tárgyi bizonyítékok alapján nyolc személyt vett

²⁴ Világ, 1948. július 2. 3. o.

²⁵ Ludas Matyi, 1948. március 10. 8. o.

²⁶ Friss Újság, 1948. július 8. 4. o.

²⁷ Szabad Nép, 1948. július 16. 5. o.

²⁸ Népszava, 1948. július 15. 5. o.

Népszava, 1948. július

őrizetbe, akik hivatali állásukat kémkedésre használták fel. Az összeköttetést az idegen hatalom és annak Magyarországon működő kémei között Cavan Elliot angol állampolgár, a Hutter és Lever vegyipari vállalat magyarországi igazgatója tartotta fenn. A kémszervezet tagjai valamennyien beismerő vallomást tettek. Cavan Elliot angol állampolgárt a hatóságok Magyarország területéről kiutasították. Az ügyben szereplő magyar állampolgárokat az Államvédelmi Hatóság átadta a budapesti népügyszékségnek.²⁹

Ez a hír versként jelent meg a Ludas Matyiban:

Hutter és Lever

A Hutter és Lever-gyárban
Kiderült, kém jó pár van,
Kémekek vezették a boltot,
Még a cső is kémcső volt ott.

Hogy kémkedtünk, mondta Cavan,
Higyjék el annak oka van,
Ezért zrírt csinálni kár volt,
Hisz ez kémiai gyár volt!

Munkatársunk tegnap este
Egyik kémet felkereste,
Ült éppen az istenadta
És ezt az interjút adta:

„Hogy ez a kémszervezet most
Immáron romokban hever,
Az minket cseppet se Hutter,
Csupán csak egy kissé Lever.”³⁰

1948-ban még egy fontosabb esemény történt a cég háza táján: az államosítás.

Háromévi fogház a Hutter és Lever szabotáló vezető-főmérnökének

Ítéletet hirdetett a Hutter és Lever-gyár szabotáló vezetőinek bűnperében a munkásbiróság Lukács-tanácsa.

Sós Antalt, a gyár vezető-főmérnökét háromévi fogházbüntetésre ítélték.

Gondatlanságból okozott emberölés, súlyos testisértés büntetében, valamint a hároméves terv védelméről szóló rendelet megszegésében találták bűnösnek.

Róna László vegyész-mérnököt 3000 forint pénzbüntetéssel sújtották. Hasonló büntetést kapott Hunyadi László főmérnök is. Tornyos Mihály gyári csoportvezetőt a hároméves terv ellen elkövetett vétség miatt hathónapi fogházra ítélték.

A cikk elején feltett kérdésre, hogy mi lehetett a robbanás oka, a korabeli újságok alapján nehéz válaszolni. Az egymásnak ellentmondó hírek és tanúvallomások alapján nem lehet egyértelműen hinni egyik változatban sem, bár az időszak politikai mozgalmi és irányai sok esetben megkérdőjelezik a teljes igazságra való törekvést. Sajnos nem sikerült olyan szemtanút találnunk, aki érdemi információt tudott volna mondani vagy vállalta volna a nyilatkozatát az 1947-ben történt robbanásról. (Már az is csoda, hogy vannak még a körünkben ebből a generációból.) Megpróbáltuk nyomon követni a balesetben megsérült áldozatok és az elítélt vezetők sorsát, de sem az archívumokban, sem személyes kapcsolatok révén nem sikerült semmit megtudni róluk. (Ha az olvasók hozzá tudnának tenni ehhez a történethez bármilyen hiteles adatot, várjuk jelentkezésüket a szerkesztőségben!) Így maradnak a megsárgult újságcikkek és a sajtó felelőssége – a leírt szó valóban örök marad, függetlenül a történetektől és az igazságtól. ■

29 Népszava, 1948. október 10. 4. o.

30 Ludas Matyi, 1948. október 15. 6. o.

RÁKOSPALOTA ELSŐ BUSZJÁRATA: A 25-ÖS TÖRTÉNETE

(1. rész: 1929-1944-ig)

ÍRTA: Simon Bálint István

A 25-ös viszonylat Rákospalota elsőként megindult autóbuszjárata, de a fővárosi hálózat egészét tekintve is a legrégebben létező viszonylatok közé sorolható. A járat fennállásának közel 90 éve szorosan összefügg a kerület fejlődésével. Összeállító-somban bemutatom, hogyan vált az eleinte a megszűnés szélén táncoló járat a kerület fontos belvárosi kapcsává.

A főváros közúti közlekedésének fejlődése a 20-as évek végétől gyorsult fel. Az első világháború veszteségeinek következtében a gazdasági mutatók csak a húszas évek második felétől kezdtek megközelíteni az utolsó békeévet (1913). Ebben az időszakban születtek meg azok a jogi és gazdasági keretfeltételek, amelyek a dinamikus fejlődő közlekedés üzemének sikeres fenntartását lehetővé tették. Ennek eleme volt éppúgy az instabil koronát felváltó pengő bevezetése 1926-ban (gondoljunk csak az infláció miatti folyamatos jegyáremelkedések kedvezőtlen, a fejlődést gátló hatásaira), mint a belvárosi utcák forgalmának rendezése (az egyirányú utca fogalmának bevezetése 1927-ben) vagy a hosszas parlamenti és szakbizottsági előkészítő munka után kiadott első egységes KRESZ 1930-ban, amely immár a közhasználatú autóbuszok forgalmát országos szinten is kielégítően szabályozta.

Az autóbuszközlekedés sikeres megszervezése négy fő pilléren nyugodott: (1.) a jogi keretek szabályozásában (lásd fentebb), (2.) a megfelelő minőségű utak kiépítésén, (3.) a megbízható és kiszámítható ütemben érkező autóbuszok leszállításán, és (4.) egy a gazdaságilag jól működő,

logikus felépítésű üzemeltető szervezeten. A megfelelő minőségű utak kiépítése jó tempóban haladt: az 1928-as, gépjárművek megadóztatásáról szóló törvény¹ lehetővé tette, hogy a befolyt pénzt az Országos Útfejlesztési Alap kasszájába helyezték. A kérdés politikai fontosságát az is jól mutatja, hogy az 1929-32. évi költségvetéstől kezdve a fővárosi utak rendbehozatalához szükséges pénzt nem kölcsönök formájában, hanem a költségvetési előirányzatban külön e célra félre tett forrásokból fedezték², 1928-tól pedig külön ügyi kormánybizottság foglalkozott az útépités technológiai és pénzügyi kérdéseivel: a gépesített járműpark számára a vízzel kötött, rendkívül poros makadámutak helyett – a külföldi tapasztalatokkal kiegészülve – megfelelő teherbírású, de anyagilag is kivitelezhető állandó burkolat ideális típusát keresték.³ Az útépitési munkálatok az agglomerációban is megindultak, így az ekkor még különálló településként létező Rákospalotán is. Az úthálózat fejlődésén sokat lendített, hogy a nagyközség 1923-ban városi rangot kapott, így a központi részekén és ehhez kapcsolódóan a 25-ös későbbi útvonalán már 1927-re szilárd utak épültek ki (keramit és aszfalt burkolattal), amit elősegített egy 700 ezer pengős kölcsön felvétele,

1 1928. évi VI. törvénycikk

2 Független Budapest, 1928. június 6. 1. o.

3 8 Órai újság, 1928. augusztus 28. 4. o.

Balesetet szenvedett Daimler autóbusz 1937 első felében a Városligeti-tó fölötti hídon. A Daimler kocsit 1926-ban próbabuszként szereztek be. A háttérben éppen az Eucharisztikus Világkongresszus ideiglenes építményei készülnek a Hősök terén.

(NAGY ZSOLT LEVENTE MAGÁNGYŰJTEMÉNYÉBŐL, MEGJELENT: FŐVÁROSI AUTÓBUSZKÖZLEKÉDÉS 100 ÉVE, 46. o.)

továbbá az a – mai szemmel furcsa – közgyűlési határozat, mely a leburkolt utcában lakók számára közteherviselés gyanánt kötelező jelleggel éveken keresztül hozzájárulási pénzt szedett be.⁴ A közlekedési hálózat azonban meglehetősen kezdetleges volt, a Palota szélén húzódó váci vasútvonalon kívül mindössze három viszonylat: a Fő út térségéből a Nyugati pályaudvarig közlekedő „A” és 55-ös jelzésű villamosok, valamint a magasabb viteldíjjal igénybe vehető, nagy kerülővel Rákosszentmihályon át a Keleti pályaudvarra közlekedő Helyiérdekű Vasút állt rendelkezésre. Közvetlen és gyors belvárosi tömegközlekedési kapcsolat – ami Zugló felé kínálkozott – nem volt, pedig azt az úthálózat már lehetővé tette volna.

Mi volt az oka annak, hogy a fentiek ellenére az első autóbuszjárat, a 25-ös beindítására csak 1929. november 30-án került sor? Részint a

rákospalotaiak sokáig töretlen hite a Margit híd (Török utca) – Erzsébet királyné útja (Öv utca) között közlekedő 65-ös villamos⁵ Széchenyi térig történő meghosszabbításában, másrészt a Székesfővárosi Autóbuszüzem (SZAÜ) kocsihánya. A leginkább buszokért lobbizó Pestújhellyel ellentétben Rákospalota közel 40 ezer fős, többségében Budapesten dolgozó lakossága eleinte a fent említett villamosjárat meghosszabbításától remélte a javuló belvárosi kapcsolatot. A hosszabbítás tervezett útvonala – mai utcanevekkel – igencsak érdekesen alakult: Kolozsvár utca (korabeli Pótlék-dűlő térsége) – Vasutastelep utca – Bánkút utca – Arany János utca – Damjanich utca – Szentmihályi út – Hubay Jenő tér – Széchenyi tér⁶), melynek megvalósulása kezdetben nem is tűnt kétségesnek, hiszen Cserba Elemér polgármester 1926 júniusában benyújtott memorandumára⁷ a kereskedelmi miniszter már 1927

4 Népszava, 1927. január 9. 17. o.

5 Budapesti útmutató és címtár: Rendőrségi zsebkönyv 1926. 268. o.

6 Friss Újság, 1926. február 7. 3. o.

7 Az Est, 1926. június 26. 9. o.

tavaszára megígérte a kiépítést⁸, s ezzel együtt elgáncsolta a pestújhelyiek autóbuszjárat iránti igényét, mondván: a Pótlék dűlön keresztülfutó új villamosvonal az ő igényeiket is lefedi majd. A döntés nem kis mértékben az ekkor még csak villamosvonalakat üzemeltető Beszkárt⁹ nyomására született meg, mely konkurenciaként tekintett az autóbusz ágazatra, így a SZAÜ tevékenységére is. Nem csak a SZAÜ volt azonban vetélytárs: számos autóbuszos magánvállalkozó látott potenciált egy esetleges rákospalotai buszjárat közlekedtetésére. 1926 novemberében például a kereskedelmi minisztert 6 különböző vállalkozó kereste meg azzal, hogy Rákospalota és a Keleti pályaudvar között buszjáratot létesítene.¹⁰ A kérdést a főváros autóbuszüzemre felügyelő bizottsága is megvitatta, végül azonban valamennyi kérelmet elutasították.¹¹ A villamosmeghosszabbítás kapcsán eközben újabb, sokszor nagyvonalú tervek láttak napvilágot (mint például a Pestújhely belterületén az Észak-pesti /akkoriban Vass József Munkáskórház/ mellett vezetett villamosvonal vagy költséghatékonyság címén a BHÉV vágányokra csatlakozás a mai Apolló utca környékén, a 67-es meghosszabbítása stb.), de a kiépítést illetően egy kapavágás sem történt. A közvélemény és Rákospalota vezetése 1927 közepére már egyre inkább az autóbusz-közlekedés bevezetését szorgalmazta, a probléma gyors megoldást követelő, égető jellege miatt.¹² Ennek megvalósítása viszont már a fővárosi vezetés ellenállásán bukott el: a magánvállalkozók folyamatosan érkező ajánlatait egytől-egyig elutasították, fenntartva az igényt a közüzemű autóbushálózat monopóliumára, miközben a SZAÜ kezelésében kocsihány miatt új járatokat indítani már nem tudtak. Magát a kocsihányt is az elhúzó fővárosi tárgyalások

idézték elő: különféle szakbizottságok a Fővárosi Közgyűléssel karöltve mintegy 1,5-2 éven keresztül egyeztettek a buszágazat lehetséges – külföldi vagy hazai bázisú – jövőképéről, miközben a főváros utcáin alig 30, szedett-vedett típusokból és tesztelés céljából szerzett próbabuszokból álló flotta közlekedett, melyekkel a meglévő feladatokat is csak ügygel-bajjal lehetett ellátni.

Rákospalota közgyűlése úgy döntött, ha már nem tudja megteremteni a belvárosi összeköttetést, akkor inkább megjavítja a város belső közlekedési kapcsolatait egy községi vállalat létrehozásával. Három autóbusz viszonylatot képzeltek el, melyek kizárólag a település határára belül közlekedtek volna. Ezek vonalvezetése nagyban hasonlított a később megindult 25-öshez: az első viszonylat (mai utcanevekkel) az Öv utca – Körvasút sor – Rákos út – Arany János utca – Bocskai utca – Hubay Jenő tér – Bácska utca – Széchenyi tér – Epres sor – Régi Fóti út – Kossuth utca – Fő út villamosvégállomás, a második viszonylat Rákospalota-Újpest MÁV-állomás – Árpád út – Istvántelki út¹³ – Elem utca – Szerencs utca, s végül a harmadik a Pozsonyi utca sarok – Szódaliget utca – Fő út – Deák utca – Hubay Jenő tér – Illyés Gyula utca – Szentmihályi út – Rákospalotai köztemető útvonalon járt volna.¹⁴ Ez a terv azonban soha nem valósult meg, köszönhetően annak is, hogy a főváros még ez év végén megállapodott a szemfüles magánvállalkozókkal egyes belvárosi buszjáratok üzemeltetéséről, ez pedig a későbbiekre nézve reményt adott a rákospalotaiaknak is. Az történt ugyanis, hogy a folyamatosan visszautasított magánvállalkozók Békefy Elemér győri autóbuszgyáros vezetésével egy új közös formációba tömörültek, amely a Budapesti

8 Friss Újság, 1926. december 7. 6. o.

9 Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság

10 Népszava, 1926. november 4. 8. o.

11 8 Órai Újság, 1926. december 24. 5. o.

12 Népszava, 1927. augusztus 28. 17. o.

13 Istvántelkek 1950-ig Rákospalotához tartozott, Nagy-Budapest létrejötte után került Újpesthez.

14 Népszava, 1927. szeptember 23. 2. o.

A meg nem valósult három
rákospalotai autóbuszjárat
tervezett útvonala 1927-ből
(KÉSZÍTETTE: SIMON BÁLINT)

üzemi költségek levonása után a fennmaradó bevételt pedig a vállalkozók és a SZAU között osztották fel.¹⁵ 1929 tavaszán kezdtek megérkezni az új autóbuszok első darabjai, így a SZAU felkészült az új vonalak berendezésére, illetve a szerződés lejártával fokozatosan vette át a BART viszonyait és a Közlekedési Bizottság még év nyarán kidolgozta környéki autóbushálózat tervét is.¹⁶ Mivel a BART továbbra is szerepet akart vállalni az autóbushálózat lebonyolításában, a főváros célszerűnek látta ismét a „bejáratos” vonalakat adni a vállalkozóknak, hogy a kezdeti kellemetlenségekkel és a gazdaságos üzemvitel kialakításával ne a SZAU-nek

Autóbusz Közlekedési Rt. (BART) nevet kapta. A korábbi – teljesen önálló üzemeltetési – stratégia helyett most 24 darab Rába LHO típusú autóbusz bérbeadásával próbálkoztak. A főváros ekkora ugyan már megállapodott a hazai irányultságú buszüzemről, és a MÁVAG-tól 100 darab új buszt rendelt, ezek leszállítása azonban még 1,5 év múlva volt esedékes, tehát sürgősen megoldást kellett találni. Mindössze 1 hónapnyi tárgyalás után megállapodtak a BART-al, melynek értelmében a 24 meggypiros színre festett kocsit a SZAU rendelkezésére bocsátotta öt új autóbuszvonal beindítása céljából. A karbantartásról, sofőrökről, garázsról a vállalkozók gondoskodtak, a forgalmi személyzetet és a viteldíjrendszert a SZAU adta. A fenntartási és

kelljen egyedül megbirkózni.

Hosszas egyeztetés után 1929. november 30-án indulhatott meg Rákospalota első buszjárata, mely a 25-ös számot kapta és a Hősök terétől Rákospalota, Pozsony utcáig (Leánynevelő intézet) közlekedett, mindennap reggel 6-tól este 11-ig 12-15 perces sűrűséggel.¹⁷ A vonalat a SZAU által átvett belvárosi BART járatokról felszabaduló Rába LHO típusú meggypiros kocsikkal adták ki. A pontos útvonal – mai utcanevekkel – a következő volt: Hősök tere – Olof Palme sétány – Zichy Mihály út – Erzsébet királyné útja (ekkoriban sorompós átkelési lehetőség volt a szolnoki vonalnál) – Rákospalotai körvasút sor – Rákos út – Arany János utca – Bocskai utca –

15 8 Órai Újság, 1927. december 29. 10. o.

16 Fővárosi Közlöny 49. szám (1929. június 21.) 1283. o.

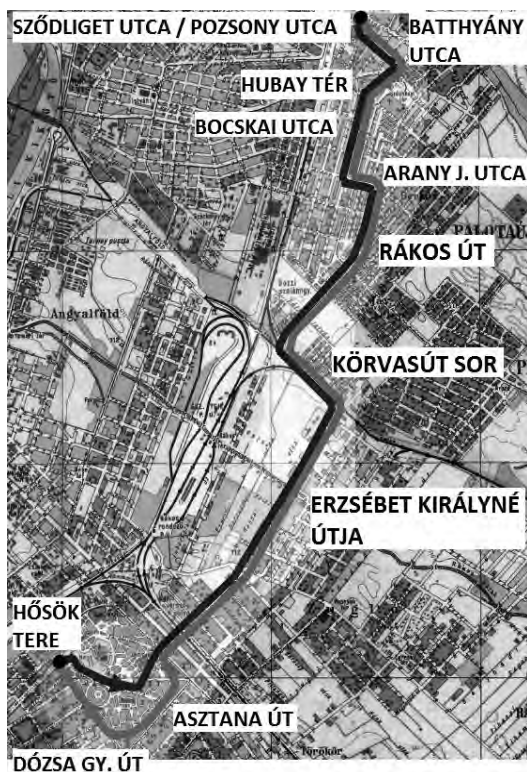
17 Friss Újság, 1929. november 30. 3. o.

A 25-ös 1929-es induláskori útvonala

(KÉSZÍTETTE: SIMON BALINT)

Hubay Jenő tér – Bácska utca – Fő út – Batthyány utca – Sződliget utca – Pozsony utca (Leánynevelő Intézet). Visszafelé az útvonal a Városligetig azonos volt, itt azonban eltérő útvonalon, a liget keleti szélén haladtak a járművek. Mai utcanevekkel: Asztana út – Ocskay László út – Dózsa György út - Hősök tere. Kezdetben a szintén ekkor indult pestújhelyi 24-es is a Hősök teréig járt, azonban a 25-ös már az első napoktól kezdve kihasználtabbnak bizonyult, így a rákospalotaiak javára a 24-est 1930. január 10-én visszavágták az Öv utcáig, a felszabaduló kocsikkal pedig a 25-öst sűrítették (a kocsik száma így 8-ra nőtt).¹⁸ Ez az állapot csak rövid ideig tartott, mert a 24-es 1931-től ismét a belvárosig közlekedett.

A 25-ös története nem indult zökkenőmentesen, sőt, talán soha azóta annyi probléma nem volt egy járat körül, mint ami ekkoriban tapasztalható volt a rákospalotai viszonylatnál. A sort lehetne kezdeni egy fővárossal pereskedő csalódott vállalkozóval, aki eredetileg a csepeli vonalra pályázott sikerrel, majd a rákospalotait ígérték neki kárpótulásul, végül azt sem kapta meg.¹⁹ Itt volt még a legfontosabb tényező, az utazóközönség is, akik a sajtóban kivétel nélkül mindenre panaszkodtak: a zsúfoltságra („Az utasok, mint a heringek szoronganak az autóbusz belsejében, kint a perronon és a lépcsőn és ez a szorongás tart több, mint tíz percig, mert a kalauz előbb a kocsit nem indíthatja el.”²⁰) a kényelmetlen kocsikra²¹, vagy a Beszkárt elzárkózó álláspontja miatt adódó tarifális hiányosságokra (a villamosokra nem lehetett olcsóbb átszállójegyet váltani, tehát ilyenkor két teljes értékű jegyet kellett váltani.²² Az már külön komikus, hogy ez a lehetőség a pestújhelyi 24-esre sem volt adott,

pedig az szintén a BART kezelésében volt²³). A viszonylat léte komolyan veszélybe került, amikor a BART alig pár hónappal a megindulás után – a szerződése által egyébként lehetséges opcióként – a környékbeli (újpesti 20-as, valamint a 24-es és 25-ös) járatok megszüntetését irányozta elő, amennyiben nem történik lépés a veszteségei kompenzálására, vagy nem kap helyettük más környékbeli vonalakat. Bár a sajtóban sokat olvashattunk a 25-ös zsúfoltságáról, a három járat összességében – elsősorban a 20-as 24-es járatok gyér kihasználtsága miatt – rendkívül veszteséges volt, kocsikilométerenként közel 40-50 fillér veszteséget termeltek (pontosan egy vonaljegy árát!), a 25-ös hírhedt zsúfoltsága pedig leginkább a BART által forgalomból kiszedett buszok miatt állt elő: előfordult, hogy az előírt 8 kocsi helyett csak négyet adtak ki.²⁴ A főváros vezetése úgy határozott, hogy a környékbeli járatokat minden-

18 Fővárosi Közlöny 1930. március 21. (23.szám) II./10, és II./14.

19 8 Órai Újság, 1930. január 1. 8. o.

20 Az Újság, 1930. október 12. 40. o.

21 Friss Újság, 1931. május 17. 5. o.

22 Az Újság, 1930. március 15. 39. o.

23 Újság, 1930. május 18. 37. o.

24 Esti Kurir, 1931. június 30. 6. o.

képpen fenn kell tartani, és egy bejáratott időszak után, a szerződés lejártával azok már hasznot fognak hajtani a Székesfővárosi Autóbuszüzem számára. Új környékbeli járat indításával nem tudtak (a BART-nak ekkor még csak olyan kocsijai voltak, melyek az esetlegesen beindítandó budakeszi vagy pesthidegkúti relációkon a domborzat miatt nem tudtak volna szolgálni), adókedvezményekkel vagy pénzügyi támogatással pedig nem akartak megoldást találni. Ezért úgy döntöttek, hogy kárpótlás gyanánt a csepeli nyereséges 8-as buszjáratot veheti kezelésbe a BART, amellyel egy időre megmenekült a kerület busz-közlekedése. A szerződés lejártára úgy kalkulált a főváros, hogy akkora a vonalat már saját buszaival rendezheti be.²⁵

Bár pontos forrás erre nézve nincs (az ekkoriban készült menetrendek útvonalleírásai egymásnak is ellentmondanak), valószínűleg ekkor racionalizálták a járat útvonalát, és a gyérből kihasználtságú (mai utcanevekkel) Fő út – Batthyány utca – Sződliget utca – Pozsony utca szakasz időszakossá vált, egy kisebb módosítással megtűzve: lóverseny napokon a Sződliget utcáról a Pozsony utcára balra kanyarodva a járat a káposztásmezei lóversenytérig közlekedett (ahol ma az UTE Atlétikai stadionja található), egyébként pedig a Hubay Jenő térre került a végállomás. 1930 októberében már biztosan így járt, hiszen „Az Újság” című napilapban egy miniszteri tanácsos megrökönyödéséről olvashatunk, aki a Hubay Jenő térre igyekező buszra véletlenül fennmaradt a buszon, és a lóversenytéren kötött ki²⁶ („*A kalauz gúnyosan a szemeim közé nevetett és fölényesen megjegyezte, hogy az autóbusz nem olvasóterem, ahol újságot lehet olvasni és hogy máskor nézzek körül...*”) Szintén kisebb jelentőségű, feltehetőleg a fölösleges kocsikilométerek számának csökkentése érdekében tett módosítás volt 1931 tavaszán²⁷ a városligeti útvonal egyszerűsítése: a korábban ismertett körforgalom helyett a buszok a Hősök terét (ekkor még nem nevezték így) körforgalomban kerültek meg, és mindkét irányban a mai Kós

Károly sétány – Konrad Adenauer úton, tehát a városligeti tó hídján keresztül közelítették meg az Erzsébet királyné utat. Az útvonal behatárolását nehezíti, hogy a korszakban a Városliget útjainak megnevezése igencsak rugalmas határok között mozgott.

Az autóbuszüzem fenntartását a korábbi problémák mellett fokozta az 1931-32-re hazánkba is begyűrűző világgazdasági válság. Az utasszámcsökkenés, a kényszerintézkedések (például üzemidő csökkentés minden viszonylaton este 9 órára) éppúgy része volt a 25-ös történetének, mint bármely más viszonylatnak. A válság egyetlen pozitívként értékelhető hozadéka a SZAÜ beolvasztása volt a Beszkártba: az évek óta tárgyalt kérdésben most végre a költséghatékonyság érvének köszönhetően döntés született. 1932. július 1-től tehát a szervezeti gátja is megszűnt annak, hogy egységes, ágazatilag egymással versengő, színvonalas közlekedéspolitikát valósulhasson meg a fővárosban és környékén.²⁸ A BART környéki járatok szerződésének lejártára éppen erre a zavaros időszakra esett és a kocsihány sem enyhült számottevően, így a főváros ezúttal még meghosszabbította a szerződést, egészen 1936 végéig²⁹. A szerződés hosszabbítástól kezdve a BART járatait egységesen 20 fölötti számjelzéssel látták el, így például a 8-as jelzésű csepeli járat 21-es számmal kapott. Ezután egy felfelé ívelő időszak következett: a BSZKRT-SZAÜ egyesítését követően néhány év múlva végre bevezették a villamos-autóbusz átszállójegyet, az utasszámok pedig 1934-től ismét növekedni kezdtek. További utasvonzó próbálkozások voltak a korszakot jellemző kísérleti, néhány hónapos jellegű útvonalmódosítások. Amikor például a 24-es próbajelleggel 1934. január 10-től a Hungária körút – Thököly út – Mexikói út – Gyarmat utca – Róna utca – Telepes utca – Öv utca útvonalon közlekedett, az Erzsébet királyné útján kieső kapacitást pótolva 25A jelzéssel betétjáratot indítottak az Öv utca – Andrássy út között.³⁰ Ilyen intézkedésre a válság éveit aligha kerül-

25 Fővárosi Közlöny 1930. május 27. (42.szám) 1213-1218. o.

26 Az Újság, 1930. október 12. 40. o.

27 Korabeli térképek és utcajegyzékek, valamint a Fővárosi Közlöny 1932. január 22 / 3.számának 62. oldala alapján következtetve dr. Zsigmond Gábor (szerk.): A fővárosi autóbusz-közlekedés száz éve - BKV (2016) 41. o.

28 Fővárosi Közlöny 1932. december 16. (51.szám) 1146. o.

30 Fővárosi Közlöny 1934. január 9. (1.szám) 7. o.

hetett volna sor. A próbaidőszak lejártával nyár elején a kedvezőtlen tapasztalatok miatt azonban az intézkedést visszavonták, a betétjárat is megszűnt.³¹ Ebben az időszakban bukkantak fel a 25-ösön az új, immáron kékre festett Rába AFa buszok, melyeket a megszűnő pesthidegkúti 23-as vonalról szedtek le, valamint 1934-ben került sor a várva várt jegyárcsökkentésre is: több BART járaton június 1-től az összes jegytípus ára csökkent, így például a meghatározott útvonalrészre érvényes szakaszjegy 24 fillér helyett ettől kezdve csak 16 fillérbe került³², a következő évtől kezdve pedig több szakaszra érvényes jegy vásárlásánál további kedvezményeket is adtak.

1935-ben a BART viszonylatok összesítve kocsi-kilométerenként 55,1 fillér bevételt termeltek, amely már az önköltséget úgy-ahogy képes volt fedezni (szemben az 1930-ban panaszolt 40-50 filléres veszteséggel, ami kocsi-kilométerenként így alig pár filléres bevételt jelenthetett.)³³ A feltuttatott, népszerűvé vált viszonylatok átvételére a főváros a haszon lefölözése reményében elkezdett készülödni. A Közlekedési Bizottság már 1935-ben elején tervbe vette, hogy az 1936-ban érkező új MÁVAG N26/36 típusú kocsikat a BART vonalak átvételére fogja felhasználni a szerződés lejártával.³⁴ E dátum (1936. december 31.) közeledtével a BART, mint ahogy az várható volt, a Fővárosi Közgyűlés elé terjesztette beadványát, melyben kérte a környéki járatok szerződésének meghosszabbítását, indoklásul pedig azt hozta fel, hogy a Beszkárt által beszerzendő új autóbuszoknak a főváros területén is lenne létjogosultsága új viszonylatok megnyitására. A beadványt a Beszkárt vezetősége nem támogatta, azzal érvelve a polgármester előtt, hogy a bejáratott vonalakon biztos a haszon, így tehát oda érdemes kocsikat beállítani, ezzel szemben az új relációk megindításánál sokkal nagyobb a kockázat. A polgármester és több városatyá zokszó nélkül támogatta, hogy a BART kérelmét utasítsák el, és a közgyűlés első körben hirtelenjében így is döntött. Am a BART fellebbezése után újratárgyalták

az ügyet és nagy meglepetésre a közlekedési szakbizottság néhány képviselővel kiegészülve ekkor már bizonyos BART vonalak, így például a 25-ös megtartása mellett foglalt állást. Indoklásukban a főváros belterületi autóbuszközlekedésének fejlesztésének prioritását fejtették ki, a BART kisebb járműveiből adódó alacsonyabb önköltség fontosságát hangsúlyozták, és már csak azért sem értettek egyet azzal, hogy az 50 új busz nagy részét a környéki vonalakra állítsák be, mert így újabb 1,5-2 év várakozás telne el a főváros belső területeire beállítandó buszok érkezéséig.³⁵ Az utolsó napokban éles vita, szinte küzdelem bontakozott ki azokért a vonalakért, melyekről 5-6 éve még nem sok jót hallottunk. Végül azonban újbóli megszavaztatás után a polgármesteri indítvány győzött, így 1937. január 1-től a Beszkárt kezelésébe került a rákospalotaiak viszonylata, a BART pedig a továbbiakban Budapestvidéki Autóbusz Közlekedési Rt. néven a főváros határától távolabb eső vonalakon járatta buszait.

Mit érzékeltek az utasok mindebből a huszonötösön? A kényelmesebb, nagyobb befogadóképességű MÁVAG buszokat, illetve a belvárosi vonalakról átcsoportosított tiritarka járműflottát mindenképpen. A számadatokból az tűnik ki, hogy volt is rájuk igény, mert a vonal továbbra is hozta az önköltséget, sőt, az első Beszkártos évben átlagosan 30%-kal több bevétel származott az átvett vonalakról (20, 21, 22, 24, 25) az utolsó BART-év eredményeihez képest.³⁶ Sok panasz érkezett azonban a menetrendekre. Ekkoriban még mindig az indításkori sűrűséggel, tehát 12-15 percnként jártak a buszok. A reggel 8 és este 6 óra közötti, illetve a közvetlenül az üzemzárás előtti időszakban jellemző 15 perces követést a korábbi szolgáltatóval ellentétben a Beszkárt sofőröknek eleinte az új buszokkal nem sikerült kiszámíthatóan tartani, és az indítások is rendszeresen elcsúsztak korabeli visszajelzések szerint. Ennek orvoslására 1937 szeptemberétől szigorúan ellenőrzött ütemes menetrendet vezettek be a vonalon, a 15 perces időszakokban tehát

31 Fővárosi Közlöny 1934. augusztus 10. (36.szám) 964. o.

32 BSZKRT Hivatalos Közlönye 1934. július 9. (7.szám) 5. o.

33 Fővárosi Közlöny 1936. június 19. (31.szám) IV./3.

34 Fővárosi Közlöny 1935. április 9. (20.szám) V./11.

35 Fővárosi Közlöny 1936. december 29. (75.szám) 2087-2093. o.

36 Fővárosi Közlöny 1937. április 27. (22.szám) 650. o.

A BART számára gyártott Rába LHO típusú autóbuszok várják, hogy forgalomba állhassanak a 15-ös vonalán (1928). Másfél évvel később ezek a kocsik már Rákospalotán közlekedtek.

(ISTVÁNYI PÉTER MAGÁNGYŰJTEMÉNYÉBŐL)

kiszámíthatóan 00, 15, 30, és 45-kor indultak a kocsik.³⁷ Szintén ekkortól jelentős mértékben kiterjesztették az üzemidőt: a korábbi belvárosi 21.50-es ill. rákospalotai 22.20-as indulás helyett a két utolsó indulás 23.30 és 23.55-re módosult!³⁸ Érdekességként továbbá megemlíthető, hogy szilveszterenként minden évben már 1932. december 31. óta hajnalig kiterjesztett üzemidővel közlekedtek a kocsik (utoljára 1939. 12. 31-én volt kiterjesztett üzemidő).

A járat útvonala Rákospalotán az 1930-as rövidítés óta mindvégig változatlan maradt, a löversenyterre közlekedő menetek a Beszkráros időszakban már nem voltak meg (pontos dátum sajnos nem maradt fenn). A városligeti szakaszon azonban többször is történt módosítás: az 1938. május 25-29. között rendezendő Eucharisztikus Világkongresszusra készülődvén 1937-től kezdődően a Hősök terét teljesen felújították, ekkor nyerte el a maihoz hasonló lekövezett állapotát.

A munkálatok előrehaladtával az autóbuszok útvonalát 1937. október 18-tól kezdve ideiglenesen módosították: az Erzsébet királyné útjáról a Zichy Mihály út – nagykörönd (mai 56-osok tere emlékmű) – Aréna út (Dózsa György út) útvonalon közlekedtek az Andrássy út végéig, elkerülve a feltúrt Hősök terét. Az ideiglenes építmények, illetve a kövezet elkészültével (1938. április 19.) a végállomás visszakerült a Hősök terére a Millenniumi Emlékműtől távolabb, a Múcsarnok elé (ne feledjük, a baloldali közlekedés miatt a Hősök tere körbejárási iránya ellentétes volt), a járatok útvonala pedig a mai elnevezésekkel a következők szerint alakult: a Hősök teréről kihaladva a Városligeti tó fölötti hídon – majd Kós Károly sétány – jobbra Hermina út – balra változatlanul az Erzsébet királyné útján érték el Rákospalotát. Ezután már a megszüntetésig semmilyen útvonalváltozás nem történt (leszámítva a jobboldali közlekedés bevezetése – 1941. november 9. - miatt megváltozott végállomási körülményi irányokat.)

37 Fővárosi Közlöny 1937. október 1. (51.szám) 1627. o.

38 Az utca rendje, 1938. 419. o.

Hogyan alakult a járat sorsa a háborús időszakban? A fővárosi autóbuszközlekedés először 1940 tavaszán érezte meg a háború következményeit. Ez elsősorban az Észak-Erdélybe történő katonai mozgósítás hatása volt, melynek következtében gázolajhiány alakult ki: a BSZKRT számára május hónaptól a szokásosnál kevesebb mennyiséget bocsájtottak rendelkezésre. Ekkor még csak üzemidőcsökkentés és némi ritkítás történt: gyakorlatilag visszaállt az 1937 előtti üzemmód (21.50-es és 22.20-as indulásokkal). A nyár közepétől (Észak-Erdély visszacsatolása, katonák ünnepélyes bevonulása) az autóbuszok katonai célú felhasználása miatt a hétköznapok részévé vált a több napon át tartó (első ízben július 2-17. valamint augusztus 24. és szeptember 9. között) teljes üzemszünet a 25-ös közlekedésében. Hogyan élte meg ezt a lakosság? Mai szemmel nézve hihetetlenül hat, amikor elképzeljük, ahogyan a fűtőkben lógó emberek leszállnak a kiritkított 67-es villamosról az Erzsébet királyné útján, vagy éppen az 55-ösről Rákospalotán, majd csomagjaikkal, a munka után fáradtan kisebb csoportokban megindulnak félórás-órás sétájukra, melyet egyre inkább rutinszerűen, kesergés nélkül tesznek meg, a hétköznapok részeként. Nézzünk is egy korabeli leírást az utazási lehetőségekről: *„Ha valaki Rákospalota felső részéről az uzso-kiuccai kórházba akar menni, először egy órát kell gyalogolnia a 67-es végállomásáig és onnan villamoson eljuthat a kórházba. Ha azonban az illető ezt a fárasztó utat nem tudja megtenni, akkor esetleg 20 percet kell gyalogolnia az istván-teleki főműhelyig, onnan villamoson lejön a Lehel ucca és az Aréna út sarkáig, ott átszáll az Aréna úton a Zsidókórházig, gyalog átmegy az aluljárón és fõlszáll az Aréna úton egy 23-as kocsira, megy a*

Thököly út sarkáig, ott bevárja a 67-es kocsit, azzal mehet ki az Erzsébet királyné úton a kórházba.”³⁹ Minthogy a lakosok nem feltétlen látták át a háttérben zajló folyamatokat, a harag egyértelműen a Beszkárt felé irányult, s igencsak felerősödött a BART iránti nosztalgia is, enyhe naivitás mellett azzal a felhanggal, hogy egy vállalkozó esetében ilyesmi nem fordulhatna elő. 1941 őszeig hasonlóképpen jellemzőek voltak ezek a szünetek, a háborúba lépett ország tényleges hadigazdaságra átállása után azonban új stratégiát alakított ki a Bszkrt: november 9-től kezdve vasárnapokon fővárosszerte (az éjszakai, valamint két viszonylat kivételével) egyáltalán nem közlekedtek a buszok, hétköznapokon pedig kettébontva: a reggeli üzemkezdetétől 9-ig, illetve délután 1-től este 8-ig. Ezután már sikerült úgy „túlélni”, hogy a sok bosszúsággal járó szüneteltetéseket minimalizálják és legfeljebb 1-1 napra kelljen élni ezzel (természetesen ennek része volt az is, hogy a buszjáratok felét addigra már véglegesen megszüntették).

Az 1942-es esztendő már viteldíjemeléssel köszöntött be, csaknem harminc százalékkal növelték minden jegytípus árát. Április 1-től kezdve pedig már csak délelőtt közlekedett a 25-ös: a munkából hazajutást tehát már más módon kellett megoldani. A tervezőasztalok mögül a szebb jövő reményében az ínséges időben is maradt kapacitás a kiépítendő földalatti gyorsvasúti hálózat megvalósításának tervére, amelyben a Ferenc József Földalatti vasút (kisföldalatti) mai állapothoz hasonló, az Erzsébet királyné útja végéig történő meghosszabbításáról írtak. A tervezés persze nem volt alaptalan, hiszen 1940-ben már megkezdődött, és a háború alatt még egy ideig tartott is a szolnoki vasútvonal

39 Népszava, 1940. július 12. 7. o.

szintbeli vezetésének átépítése a Hungária körút térségében, melynek a későbbi, immár háború után újrainduló 25-ös vonalvezetésére valóban jelentős hatása volt. Az ekkori elképzelések szerint a mai Zugló megállóhely kvázi intermodális csomópontként Rákosváros pályaudvarként üzemelt volna, kissé arrébb, a mai Erzsébet királyné úti aluljáró helyén, egy új autóbuszvégállomással a 25-ös és további más viszonylatok számára (tulajdonképpen a Mexikói úti végállomás előképét láthatjuk ebben). Már ez a tervezet is megemlítette a kisföldalatti távoli jövőben lehetséges, Pestújhelyen át Rákospalotára történő meghosszabbítását, sőt a városfejlesztési bizottság 1931-es elképzelésére is hivatkozott, mely szerint már az első ütemben Rákospalotára járt volna ki a gyorsvasút (a Rákos út – Beller Imre utca vonalában). A metró elképzeléséről külön cikket is lehetne írni, de itt most érdekességként megemlíthetjük, hogy a BSZKRT 1931-es tervezete inkább magasvasútként Pestújhelyre vitte volna ki a földalattit, egy másik Hegyalja útra közlekedő viszonylat mellett!⁴⁰ A zord valóság azonban egyelőre a levágott délutáni üzemidő és a gyaloglás maradt, ami mindenesetre egy hosszabb tartalékot biztosított az üzemeltető számára. 1943 októberében viszont már maga a Beszkárt kérte a polgármestert: hadd szüntesse meg a 25-öst. Ekkora már a gumihány is égető problémává vált: a beszállítás évek óta akadozott, a járművek üzemeltetése teljesen ellehetetlenült. A polgármester ekkor határozatában több viszonylat megszüntetéséhez hozzájárult, ám a 25-öst (a 24-essel együtt) még meghagyta. A viszonylat 1944. január 16-án megszűnt, ám 31-től mégis újraindult: a megszüntetés kérdését újra gondolták, és logikusabbnak látták a 24-es vonalát visszavágni az Öv utcáig, a fel-

A járat története röviden:

1929. november 30.	Beindítás Hősök tere – Rákospalota, Pozsonyi utca (Leánynevelő Intézet) között. BART üzemeltetés.
1930 közepe	Útvonalrövidítés a Hubay Jenő térig, időszakos közlekedtetés a Lóverseny térig
1931 tavasz	A Városligetben egyszerűsödik útvonala, végállomás a Millenniumi emlékműnél.
1934. január 10. - június	25A betétjárat közlekedtetése Hősök tere – Öv utca között
1937. január 1.	A BART-tól átveszi a BSZKRT.
1937. október 18.	A Városliget keleti szélén halad el a Hősök tere átépítése miatt.
1938. április 19.	A Hősök tere leburkolásának befejeztével véglegesen változik az útvonal: a Kós Károly sétány – Hermina út útvonalon közelíti meg az Erzsébet királyné utat.
1940 júliusa - 1943	A járat közlekedése több alkalommal szünetel, minimum 1 nap, maximum 3 hét időtartamra.
1944. január 16. üzemzárás	Megszüntetés
1944. január 31.	Beindítás, az Öv utca – Hubay Jenő tér között
1944. március 12. üzemzárás	Végleges megszüntetés

szabaduló kocsikból pedig a 25-öst megindítani, de immáron rövidítve szintén csak az Öv utcáig. A két viszonylat a megszüntetések utolsó előtti hullámával tűnt el a háború idejére 1944. március 12-én üzemzárással.⁴¹

40 Fővárosi Közlöny 1942. június 2. (23.szám) Melléklete

41 A háborús időszak forrásai: BSZKRT szórólapok és a Fővárosi Közlöny alapján történt következtetések

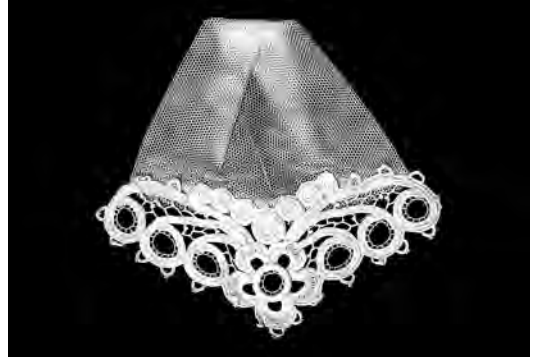
CSODÁS CSETNEKI CSIPKÉINK

ÍRTA: Erdei T. Lilla – Nagy Anita Ágnes

A csipke talán a legnőiesebb textília a világon. Jelen számban egy olyan különleges, négy darabból álló tárgyegyüttesről írunk, ami a sokáig feledésbe merült csetneki csipkék sorába tartozik. A gyűjteménybe 1960-ban került az akkori múzeumvezető, Vámbéri Gusztáv gyűjtőmunkája révén. Noha szoros palotai kötődése nincs, mégis érdemes róla megemlékezni, mert 20. század elejének kiemelkedő háziipari keretek között készült iparművészeti termékéről van itt szó.

A reneszánsz korig visszanyúló csipke hagyományosan vert vagy varrott technikával készült. A finom (len)fonal megmunkálásával magyar vonatkozásban a Felvidéken találkozhatunk először a 16. században.

Két nemes úrhölgy, Szontagh Erzsébet (1856-1917) és Aranka (1858-1950) a 19. század végén Csetneken élt. Akkoriban az asszonyok munka nélkül maradtak, Aranka és Erzsébet felismerte, hogy ezt a problémát orvosolni kell. Párizsból hazatérő unokatestvérük ismertette meg velük az akkor már híressé vált ír csipkét, amelyet a hagyományoktól eltérően horgolással készítettek. A nővérek fejében megszületett az ötlet: megalkotják az ír csipke magyar megfelelőjét és a környék asszonyainak munkát biztosítva háziipari keretek között fogják előállítani, majd értékesíteni. Aranka – a Mintarajziskola, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémia egykori hallgatója – terveket kezdett készíteni. Az új csipkék mintakincse a jellegzetes magyar úrihímzés virágmintáin alapult. 1905-re elkészült az első kollekción és még ez év decemberében bemutatták termékeiket az Iparművészeti Múzeumban. Az elkövetkező években nemcsak más magyar városokban, de más országokban is élénk érdeklődést mutattak a csetneki csipke iránt. Hamarosan Budapestre költözve a betanításra is nagy gondot fordítottak, ingyenes tanfolyamokat szerveztek országszerte, ahol eleinte személyesen tanítottak, később a nagy érdeklő-

dés miatt segítőtket fogadtak. 1907-re készítették el oktatókönyvüket és állították fel a bedolgozórendszer és értékesítés szabályait. Csak minőségi darabokat vettek át és a termék leadásakor fizettek. Az üzlet hamarosan felfutott és a fővárosban több helyen is elérhetőek voltak a csipkék, majd 1910-ben megnyitották saját boltjukat a Városház és Párisi utca sarkán. A legváltozatosabb darabokat rendelhették meg a csipke szerelmesei: gallérok, ruhafelsők, bolerók, kesztyűk, terítők, szélcsipkék, betétek, mindenféle kiegészítők. Emellett egyedi megrendeléseket is vállaltak. Termékeiket a „Csetneki Magyar Csipke” védjeggyel látták el.¹

Hamarosan azonban olyan idők jöttek, ami nem kedvezett a gazdaságnak. A Balkáni háború és a I. világháború kitörése derékba törte a csetneki csipke karrierjét. 1914-ben a megrendelések számának visszaesése miatt kénytelenek voltak a boltot bezárni, a bedolgozókat elbocsátani. Ezzel véget ért a csetneki csipke életének első korszaka. Erzsébet 1917-ben elhunyt, de megígértette nővérével, hogy nem hagyja veszni azt, amit létrehozott. A történelmi események lecsendesedése után Aranka 1921-ben kezdett újra munkához és a divat változását követve új terveket készített, új stílusú, lazább szerkezetű csipkék születtek. A ruházatban

1 A nővérek elutasították azt, hogy termékeiket a Szontagh csipke nével illessék. A csetneki nevet ők maguk választották.

egyre kisebb szerep jutott a csipkének, inkább a lakástextileket keresték, gyakoriak lettek az emberi vagy állati alakokat ábrázoló darabok. Aranka 1950-ben hunyt el, vele együtt hosszú időre a csetneki csipke is a feledés homályába merült.

A múzeum kivételesen jó állapotú csetneki csipke öltözetkiegészítői 1905-1917 között, azaz a csetneki csipke első (Erzsébet haláláig) tartó időszakában készülhettek.² Jellemző e két gallérra és két zsebdíszre, hogy – ellentétben az I. világháború utáni darabokkal – teljes egészében horgolással készültek. Fő mintaelemeiket, a csipke síkjából kidomborodó, finoman ívelő virágokat, indákat és karikákat nagyobb szemű horgolt háló kapcsolta össze. A virágmintáknak sajátos népies neveik voltak, pl. zárt és karikarózsa, áttört cseresnye, szárnyas és rácsos gránátalma, csavart bajusz, cakkos tulipán, amelyekből rendkívül változatos kompozíciók születtek. Ez időszakban a csipkék elsősorban öltözetkiegészítőként szerepeltek, pl. nyakkendővégek, gallérok (kis-, nagy-, álló-, -vég), ruhapántok és -betétek, zsebkendővégek, szegélycsipkék, kesztyűk, ruhafelsők, kisebb étkezéshez használt kiegészítők szegélyén is helyet kaptak. Minden egyes darabnál minden mintaelem külön-külön készült el. Az elkészíteni kívánt mintát egy textilre átrajzolták, a kész mintaelemeket rárogzították és horgolt hálóval összekapcsolták. A kész terméket ezután levették a hordozó textilről. Így számtalanszor elkészíthető volt egy-egy csipke, aminek szépsége a készítő kezűgyességétől függött.

A múzeum legszebb, legkidolgozottabb darabja az elől nyitottabb ívű csipkegallér. Mintája kilenc nagy és 3-3 hozzájuk kapcsolódó kisebb rácsos gránátalmából áll. Ezeket a mintaegységet a széleken karikasor zárja le, középen karikákkal díszített háló tölti ki. A nagyobb szemű háló finoman kiemeli a rusztikus, kissé kidomborodó kontúrú virágokat. Bár mintarajza igen korai, 1905-1907 között (!) készült – fotója már megtalálható az 1907-es Magyar Iparművészet folyóiratban – mégis nagyon kiforrott, jellegzetes stílusú csetneki csipkéről van szó.³ E gallérról képeslap is készült a Vízcsőpp Társa-

ság kiadásában a következő aláírással: „*A Vízcsőpp Társaság kiadása 4. sz./ Csetneki magyar csipke. / Tervezték és kidolgozták: a gömöri Szontagh nővérek.*” Ennek a mintának a népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a gallér két kevésbé jó állapotú analóg darabja a rimaszombati Gömör-kis-honti Múzeumban és magántulajdonban található.

A másik gallér szintén kilenc, ún. zárt rózsza mintából és hozzá kapcsolódó bajszokból, kis virágokból és karikákból áll. A mintaelemeket kétféle háló kapcsolja össze, amik szemsűrűségük miatt kevésbé emelik ki a virágmintát. A kunkorodó végű bajszok és a rózsákat kívülről összekötő ívek laza szerkezete miatt elképzelhető, hogy ez egy 20. század közepi kidolgozású terítő régi kidomborodó virágmintákból és újabb kiegészítő indákból összedolgozva.

Mindkét zsebkendődísz trapéz formájúra hajtogatott pamuttüllhöz varrt csipkéből áll. A tüllrészt a zsebbe rögzítették, így csak a csipke látszott ki. Az egyik darabot három szárnyas gránátalma, a másikat egy ötszirmú virág három-három indasorral és kis csigavonalakkal díszíti.

2 Érintőleges palotai kötődésük mégis van. Aranka és Erzsébet Madarász Adeline unokatestvérei voltak és a családi kapcsolat a Nemzeti Országos Levéltárban őrzött dokumentumok alapján szoros lehetett. A gyűjteményben Adeline két olajfestménye és Aranka két akvarellje is csetneki témájú.

3 Magyar Iparművészet. X. évfolyam 1. sz. (1907), 51. kép

A Pestújhelyi téren álló hősi emlékmű a község első világháborús halottainak állít emléket. Felállítását az község kezdeményezte és finanszírozta, Rakssányi Elemér jegyző szervezésében. A művet 1924. november 23-án avatták, Buza Péter Pestújhely emlékkönyvében kedves anekdotát idéz a szoborral kapcsolatban, de az alkotó nevét hibásan írja, az ugyanis Debreczeny Tivadar (1890-1976). A magyar címer pajzsát a lábaival védő, kezében puskát szorító katona alakja valamikor az 1940-es évek végén került el a talapzatról, holléte ismeretlen, feltehetően megsemmisült. Helyén egy kőurna áll a mai napig. Hasonló – de a pestújhelyivel nem teljesen egyező – emlékmű áll Tiszacsegén és Tiszadobon is. Az emlékmű talapzatán a település első világháborúban elhunyt katonáinak neve áll három márványlapon. A 98 pestújhelyi hősi halott nevét tartalmazó táblákat 1997-ben újjáta fel Seres István hozzátartozója.

A kép háttérét uraló épület a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt római katolikus templom. Alapkövetésére 1926-ban, felszentelésére 1927. március 25-én került sor. Külső és belső renoválását 1992-ben végezték, ekkor alakították ki az oltár alatti kriptát az urnás temetésekhez. A templom felépítéséig a mai Ady Endre utca 33-35 szám alatt található, ún. Bors-villát használták gyülekezeti helyiségként a pestújhelyi katolikusok. A villát eredetileg Bors Emil építtette magának nyaralóként, az államosítás után orvosi rendelő lett belőle, a rendszerváltás óta ismét az egyházé.

Szöveg: Rátonyi Gábor Tamás

Kép: Rákospalotai Múzeum képeslapgyűjteménye

Ajánló a Csokonai Kulturális és Sportközpont kiadványaiból

Üdvözlét Rákospalotáról és Pestújhelyről

Az album az 1899-1945. között Rákospalotáról és Pestújhelyről megjelent képeslapok tematikus válogatása. A könyvből szereplő 130 darab ritkaságnak számító képeslap betekintést enged a két település múltjába.

Kapható a Helytörténeti Gyűjteményben (Pestújhelyi út 81.).

Ára: 3500 Ft

Közös akarattal

A kötet 2010-ben az önállóságot 100 éve elnyert Pestújhely jubileumára jelent meg. A mindössze negyven esztendőn át önálló község civil életének bemutatására vállalkozott több szerző írása által.

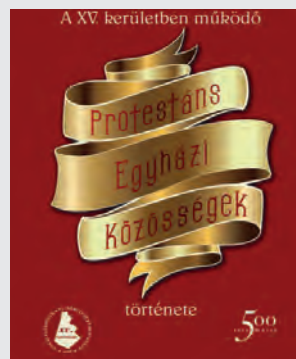
Kapható a Helytörténeti Gyűjteményben (Pestújhelyi út 81.).

Ára: 2500 Ft

Könyv a kerület protestáns egyházairól

A reformáció emlékére időzítve jelent meg a kerületi református, evangélikus és baptista közösségek történetét bemutató könyv. A december 18-án bemutatott kiadvány fejezeteit általában a lelkészek írták, több esetben a hívek segítségével. A Lokálpatrióták a XV. kerületért Egyesület által kiadott kötet és DVD kereskedelmi forgalomba nem került, példányokért az egyesületet kell keresni a (20) 966 6617-es telefonszámon.

Dr. Németh Péter – Hodicska Tibor – és dr. Frenyó Vilmos Lászlóné (szerk.):
A XV. kerületben működő protestáns egyházi közösségek története –
Lokálpatrióták a XV. kerületért Egyesület 2017 – 200 példány, 169 oldal.

Helyesbítés

Olvasóink, Pogány András levélben figyelmeztetett minket: a 2017/4-es (8.) számunkban közölt, Gerecze Péterről és rákospalotai ásatásáról szóló cikkünkben megjelentetett, és Gerecze arcképének tudott fotográfia valójában a régész apósát, Heindl Vilmost ábrázolja. Bár magunk is egy, Gerecze Péter fotográfiáival foglalkozó könyv alapján jelentettük meg a képet, olvasóink elnézését kérjük tévedésünkért.

A helytörténeti értesítő kapható a Csokonai Kulturális és Sportközpont telephelyein, előfizethető a szerkesztőségben, információ: a 419-8216, 271-0853-as számon és a hhp@rakospalotaimuzeum.hu e-mail címen kérhető.

Impresszum

Helyem Házam Palotám – XV. kerületi helytörténeti értesítő. Kiadja: a Csokonai Kulturális és Sportközpont (1153 Budapest, Eötvös u. 64-66.). Felelős kiadó: Polyák Edit. Megbízott főszerkesztő: Rátónyi Gábor Tamás. A szerkesztőbizottság a Helyem Házam Palotám Egyesület keretében működik, tagjai: Alexa Károly, Döbrössyné Síkfalvi Judit, Kelemen Árpád, Kuczko Andrea, Németh Gábor, Rátónyi Gábor Tamás, Szunyogh László, Tóth Lajos, Varga Gábor Vargosz, Varga István. A szerkesztőség címe: Rákospalota Pestújhely és Újpalota Helytörténeti Gyűjteménye 1158 Budapest, Pestújhelyi út 81., www.rakospalotaimuzeum.hu. Grafikai tervezés: Taba Ágnes. Korrektúra: Döbrössyné Síkfalvi Judit. Tördelés: Kuzma Angéla. Készült a Csokonai Kulturális és Sportközpont nyomdájában. Megjelenik negyedévente 300 példányban. HU ISSN2416-3309 Nyilvántartásba vételi okirat száma: CE/3880-3/2018

Műtárgyidéző – Csodás csetneki csipkéink
(lásd: 54. oldal)

Fotó: Malatinszky Péter